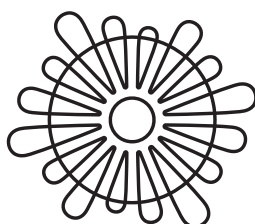

GEOADRIA

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

HRVATSKO GEOGRAFSKO DRUŠTVO - ZADAR / CROATIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY - ZADAR
SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR
ODJEL ZA GEOGRAFIJU / DEPARTMENT OF GEOGRAPHY

UDC 91

CODEN GEOAFZ

ISSN 1331-2294

GEOADRIA

GLASILO HRVATSKOGA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA - ZADAR
I ODJELA ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA U ZADRU

JOURNAL OF THE CROATIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY - ZADAR
AND DEPARTMENT OF GEOGRAPHY UNIVERSITY OF ZADAR

REFERIRA SE U / *Indexed in:*

Web of Science Core Collection – Emerging Source Citation Indeks (ESCI), Scopus, ERIH PLUS, GEOREF, Current Geographical Publications, Environmental Sciences, GEOBASE (TM), ProQuest, EBSCO, DOAJ

ON-LINE INAČICA ČASOPISA NA WEB STRANICI / *On-line version of the journal on the web address*
<http://hrcak.srce.hr/geoadria>, <http://morepress.unizd.hr/journals/geoadria>

IZDAJU / *Published by:*

Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju / University of Zadar, Department of Geography
Hrvatsko geografsko društvo – Zadar / Croatian Geographical Society – Zadar

ADRESA UREDNIŠTVA / *Address of the Editorial Board*

Ulica dr. Franje Tuđmana 24 i, 23000 Zadar, HRVATSKA

Tel.: 023/200-823, 023/345-020,

E-mail: nloncar@unizd.hr, anblace@unizd.hr

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST SVEUČILIŠTA U ZADRU / *University of Zadar Publishing Committee*

PREDSJEDNIK / *President*

Josip Faričić

UREDNIČKI ODBOR / *Editorial Board*

GLAVNA UREDNICA / *Editor-in-Chief*

Nina Lončar

TEHNIČKI UREDNIK / *Technical Editor*

Ante Blaće

ČLANOVI / *Members*

Sanja Faivre (Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb), Borna Fürst-Bjeliš (Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb), Lluís Gómez Pujol (Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, Španjolska), Boštjan Kerbler (Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija), Sanja Klempić Bogadi (Institut za migracije i narodnosti, Zagreb), Damir Magaš (Sveučilište u Zadru, Zadar), Irena Mrak (Visoka šola za varstvo okolja, Velenje, Slovenija), Maša Surić (Sveučilište u Zadru, Zadar), Ante Šiljeg (Sveučilište u Zadru, Zadar)

LEKTORICE / *Language Editor*

Jadranka Varošanec (hrvatski) / (*Croatian*), Marija Schjaer (engleski) / (*English*)

PRIJEVODI / *Translations by*

autori (*authors*)

GRAFIČKO OBLIKOVANJE KORICA / *Cover Design*

Sveučilište u Zadru

UDK OSTRUČAVANJE / *UDC Indexing*

Zorica Antulov

ISSN 1331-2294 (tisak / *print*)

ISSN 1848-9710 (online)

DOI: 10.15291/geoadria

Glasilo izlazi dvaput godišnje / *The Journal is published twice a year*

Za članke odgovaraju autori / *The authors take full responsibility for their papers*

Odabir članaka i recenzenata obavio je urednički odbor / *Papers and reviewers selection made by Editorial Board*

Geoadria je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, sukladno CC BY licenci.

Journal Geoadria is an Open Access journal. Users are allowed to read, download, copy, redistribute, print, search and link to material, and alter, transform, or build upon the material, or use them for any other lawful purpose as long as they attribute the source in an appropriate manner according to the CC BY licence.

SADRŽAJ / CONTENTS

Članci / Articles

MARINKO LOZANČIĆ, SLAVEN ZDILAR, BORNA FUERST-BJELIŠ Geostrategijski aspekt podunavsko-jadranske orijentacije hrvatskoga geografskog prostora <i>Geostrategic aspect of the Danubian-Adriatic orientation of the Croatian geographical space</i>	111
ANĐELINA SVIRČIĆ GOTOVAC Učinci procesa privatizacije stanovanja u postsocijalističkoj Hrvatskoj <i>Effects of the housing privatization process in post-socialist Croatia</i>	151
BRANIMIR VUKOSAV, ZVONIMIR MATIJEVIĆ Prilog poznavanju hrvatsko-srbijanskoga graničnog spora u hrvatskom Podunavlju – historijsko-geografski i suvremeni aspekti <i>A contribution to the study of the Croatian-Serbian border dispute in the Croatian Danube region – historical, geographical and contemporary aspects</i>	177
DARIA VOYLOSHINKOVA Ecoregion: contours of the concept	209
<i>Kronika Odjela za geografiju</i>	221
<i>Naputak autorima / Guidelines for authors</i>	231

GEOSTRATEGIJSKI ASPEKT PODUNAVSKO-JADRANSKE ORIJENTACIJE HRVATSKOGA GEOGRAFSKOG PROSTORA

GEOSTRATEGIC ASPECT OF THE DANUBIAN-ADRIATIC ORIENTATION OF THE CROATIAN GEOGRAPHICAL SPACE

MARINKO LOZANČIĆ¹, SLAVEN ZDILAR², BORNA FUERST-BJELIŠ³

¹ Hrvatsko vojno učilište „Dr. Franjo Tuđman“, Ilica 256 b, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatian Defence Academy “Dr. Franjo Tuđman”, Zagreb, Croatia, e-mail: lozamarinko@gmail.com

² Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Trg kralja Petra Krešimira IV br. 1, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Ministry of Defense of the Republic of Croatia, Zagreb, Croatia, e-mail: slaven.zdilar@morh.hr

³ Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Marulićev trg 19/II, 10 000 Zagreb / University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, e-mail: bornafb@geog.pmf.unizg.hr

* autor za kontakt / corresponding author

DOI: 10.15291/geoadria.3038

UDK: 911.3:32+911.3:65](497.5) =163.42=111

Pregledni rad / Review

Primljeno / Received: 25-5-2020

Prihvaćeno / Accepted: 12-10-2020

Važno je obilježje današnjega hrvatskog teritorija položaj na povijesnim spojnica s sjevera i juga Europe, kao i Panonije, odnosno Podunavlja i Sredozemlja. Odrednice Hrvatske kao jadranske i srednjoeuropske, odnosno podunavske zemlje, čine temelj procesa valorizacije njezinih prostornih prednosti. Položaj na jadranskom pročelju i podunavskoj okosnici uvelike određuje maritimno i kontinentalno značenje položaja hrvatskoga prostora. Širenju gravitacijske dunavske prostorne zone prometnoga i gospodarskoga utjecaja zasigurno će pridonositi koridori koji prolaze kroz Hrvatsku i otvaraju Podunavlje prema Sredozemlju na hrvatskome jadranskom pročelju – geografskom izvoru hrvatske nacionalne snage (moći). Podunavsko-jadranska orijentacija predstavlja uvjet u kojem jadransko-jonska cesta i koridor X kao spojnica zapadne Europe s crnomorskim i bliskistočnim prostorom, čine prostor Hrvatske i Bosne i Hercegovine tranzitnim prstenom i raskrižjem na vratima jugoistočne Europe. Time je Republika Hrvatska, kao članica NATO-a i EU-a, bitan čimbenik geoprometnoga povezivanja, ali i sigurnosnoga i geopolitičkoga stabiliziranja susjednih zemalja u Jugoistočnoj Europi. Najnoviji geoprometni projekti Srbije integrirani u regionalne prometne projekte pod rusko-turskim geopolitičkim utjecajem čine zonu Baltik – Jadran – Crno more sigurnosno osjetljivom, a prostor Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine potiskuju u geoprometnu regionalnu sjenu i marginalizaciju te izravno utječu na njihov ukupni razvoj i sigurnost.

KLJUČNE RIJEČI: Republika Hrvatska, podunavsko-jadranska orijentacija, geostrategija, geopolitika, razvojne osovine, prometni koridori, nacionalna snaga (moć), Baltik – Jadran, jadransko-jonska cesta, koridor X, jadransko pročelje

An important feature of today's Croatian territory is its position at the historical junctions of Northern and Southern Europe, as well as Pannonia, i.e. the Danubian region and the Mediterranean. The determinants of Croatia as an Adriatic and Central European, i.e. Danube country, are the basis of the process of valorisation

of its spatial advantages. The position on the Adriatic front and the Danube Basin backbone significantly determines the maritime and continental significance of the position of the Croatian area. The expansion of the gravitational Danube spatial zone of traffic and economic influence will certainly be contributed by the corridors that pass through Croatia and open the Danube Basin towards the Mediterranean on the Croatian Adriatic front - the geographical source of Croatian national power. The Danubian-Adriatic orientation is a condition in which the Adriatic-Ionian Road and Corridor X, as a link between Western Europe and the Black Sea and Middle East, make the area of Croatia and Bosnia and Herzegovina a transit ring and an intersection at the gates of Southeast Europe. Thus, the Republic of Croatia, as a member of NATO and the EU, is an important factor in geographical and transport integration, but also in the security and geopolitical stabilization of neighbouring countries in Southeast Europe. Serbia's latest geographical and traffic projects integrated into regional transport projects under Russian-Turkish geopolitical influence make the Baltic-Adriatic-Black Sea zone sensitive security wise, and push the territory of the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina into geographical and traffic regional shadow and marginalization and directly affect their overall development and security.

KEY WORDS: Republic of Croatia, Danubian-Adriatic orientation, geostrategy, geopolitics, development axes, transport corridors, national strength (power), Baltic-Adriatic, Adriatic-Ionian Road, corridor X, Adriatic front

UVOD

U kontekstu važnosti geografskih izvora nacionalne moći, odnosno njihove važnosti u oblikovanju i provedbi nacionalnih strategija, razvoju geostrategijske misli pridonijeli su mnogi znanstvenici. Posebno treba naglasiti radove A. T. Mahana (1889.), koji upućuju na važnost pomorske moći nacionalnih prostora. Uvažavajući intenzivni tehnološki razvoj, posebno onaj koji je implementiran u prometni sustav, H. J. Mackinder (1904.) upućuje na značaj euroazijske kopnene jezgre. Dakako, u tom kontekstu bitno je naznačiti i djela niza suvremenih autora koja upućuju na geografske izvore kao dominantno značajne u razvoju globalne premoći (BRZEZINSKI, 1997.; KISSINGER, 2002.; ENGDAHL, 2008.). O dinamici suvremenih geografskih prostornih procesa i odnosa prožetima složajima geopolitičkih utjecaja u provedbi velikih strategija globalnih aktera moći raspravljaju također C. S. Grey i G. Sloan (1999.).

Geostrategijski aspekt značenja geografskog prostora za razliku od ranijega vremena, posebno razdoblja hladnog rata, ne podrazumijeva dominantno utjecaj geografskih čimbenika na vojne sposobnosti, odnosno izvore vojne moći, već i na ostale, a posebno gospodarski, politički i kulturni aspekt nacionalne moći. U tom kontekstu geostrategija je interaktivna funkcionalna sastavnica nacionalne strategije (VEGO, 2008.; LOZANČIĆ, FUERST-BJELIŠ, 2017.). Z. Brzezinski (1997.) geostrategiju definira u kontekstu državnih sposobnosti i nacionalne volje za primjenu moći i utjecaja u međunarodnim geopolitičkim okolnostima za postizanje ciljeva nacionalnih političkih usmjerenja, odnosno političkih odluka. Geostrategija je za Z. Stiperskog (2002.) odnos velikog broja interakcijski povezanih geografskih čimbenika koji utječu na potencijalnu snagu odnosno moć određenog prostora. Prema M. Lozančić i B. Fuerst-Bjeliš (2017., 279) „...opseg i struktura izvora nacionalne moći u vrijeme informatizacije prostora postaje sve šira, raznovrsnija i kompleksnija te sve značajnije ovisna o stupnju prožimanja znanosti i informacija kao izvora nove umrežene snage/moći...“, a time i prosudba vrijednosti

INTRODUCTION

In the context of the significance of geographical sources of national power, i.e. their significance in the formulation and implementation of national strategies, many scientists have contributed to the development of geostrategic thought. Special emphasis should be placed on the works of A. T. Mahan (1889), which indicate the importance of the naval power of national spaces. Recognizing the intensive technological development, especially the one implemented in the transport system, H. J. Mackinder (1904) points to the importance of the Eurasian land core. Of course, in that context, it is important to identify the works of a number of contemporary authors who point to geographical sources as predominantly significant in the development of global dominance (BRZEZINSKI, 1997; KISSINGER, 2002; ENGDAHL, 2008). The dynamics of contemporary geographical spatial processes and relationships imbued with complexes of geopolitical influences in the implementation of major strategies of global power actors are also discussed by C. S. Grey and G. Sloan (1999).

The geostrategic aspect of the significance of geographical space, unlike earlier times, especially the Cold War period, does not predominantly imply the influence of geographical factors on military capabilities, i.e. sources of military power, but also on others, especially the economic, political and cultural aspect of national power. In this context, geostrategy is an interactive functional component of the national strategy (VEGO, 2008; LOZANČIĆ, FUERST-BJELIŠ, 2017). Z. Brzezinski (1997) defines geostrategy in the context of state capabilities and national will to apply power and influence in international geopolitical circumstances to achieve the goals of national political orientations, i.e. political decisions. For Z. Stiperski (2002), geostrategy also represents the relationship between a large number of interactively related geographical factors that affect the potential strength or power of a certain area. According to M. Lozančić and B. Fuerst-Bjeliš (2017, 279) „... *the scope and structure of sources of national power in the time of computerisation of space becomes wider, more diverse and complex and increasingly dependent on the degree of mutual permeation of science and information as a source of new networked strength and power...*, and

geostrategijske lokacije složenija, koja zahtijeva interdisciplinarni znanstveni pristup.

Istaknuti hrvatski geografi, ponajprije J. Roglič (1950.), a potom i R. Pavić (1973.; 1987a; 2012b; 2016.), uputili su na važnost utjecaja geografskih čimbenika i dinamiku interakcijski povezanih procesa i odnosa na snagu i moć hrvatskoga nacionalnog prostora u kontekstu različitih povijesnih geopolitičkih okolnosti međunarodnog okružja.

Geografski položaj te interakcijski povezani geografski čimbenici nacionalnih prostora su promjenjive i dinamične kategorije. Njihovo vrednovanje postaje realno tek u kontekstu pretvorbe geografskih potencijala u nacionalnu snagu/moć u funkciji blagostanja i sigurnosti država – temeljnih aktera međunarodnih odnosa. Povijesno složen geopolitički položaj Hrvatske bio je područje sučeljavanja interesa različitih središta moći te sjecište kulturološko-civilizacijskih krugova iz bližega i šireg okružja. Stoljetna neraskidiva povezanost *panonske* i *primorske* Hrvatske te pokušaji pokoravanja, procesom dijeljenja njezina teritorija i narodnog jedinstva od različitih osvajača, temeljno je povijesno obilježje. Geografski smještaj hrvatskih zemalja na dva kraka koja zadiru u panonski, odnosno podunavski te sredozemni dio Europe, bitno je utjecao na suštinu njezina geografskog položaja, odnosno geostrategijskog i geopolitičkog značaja.¹

Cilj ovoga rada je pridonijeti razmatranju hrvatskoga geografskog prostora i geografskog položaja Hrvatske u funkciji razvoja sinergije nacionalne snage (moći) te oblikovanja nacionalnih interesa i njihove strategijske operacionalizacije u procesu dostizanja nacionalnih ciljeva u međunarodnom okružju unaprjeđujući dosadašnje i donoseći nove spoznaje na tom području. U tom kontekstu predmet istraživanja je geograf-

thus the evaluation of a geostrategic location becomes more complex and requires an interdisciplinary scientific approach.

Prominent Croatian geographers, first of all J. Roglič (1950) and then R. Pavić (1973; 1987a; 2012b; 2016), pointed to the importance of geographical factors and the dynamics of interactively connected processes for the strength and power of the Croatian national space in the context of different historical geopolitical circumstances of the international environment.

Geographical position and interactively connected geographical factors of national spaces are variable and dynamic categories. Their evaluation becomes realistic only in the context of the transformation of geographical potentials into national strength and power functioning for the well-being and security of states, which are fundamental actors of international relations. Historically complex geopolitical position of Croatia used to be the area of confrontation of interests of different centres of power and the intersection of cultural and civilizational circles from the immediate and wider environment. The century-old unbreakable connection between Pannonian and Littoral Croatia and the attempts at conquests through the process of dividing its territory and national unity by various conquerors, is a fundamental historical feature. The geographical location of Croatian lands on two branches that stretch into the Pannonian, i.e. Danubian, and Mediterranean parts of Europe, significantly influenced the essence of its geographical position, i.e. geostrategic and geopolitical significance.¹

The aim of this paper is to contribute to the consideration of the Croatian geographical area and the geographical position of Croatia for the purpose of developing the synergy of national strength (power) and shaping national interests and their strategic op-

¹ Podunavlje kao potencijalna europska razvojna osovina, s njemačkim kopnenim prostorno-funkcionalnom težištem, protežući se Bečkom zavalom i Panonijom, geografski je izvor potencijalne nacionalne moći Republike Hrvatske, posebice u interakciji podunavske okosnice i hrvatske jadranske obale. U tom kontekstu, u radu se provlači i termin panonskog prostora na kojem se križaju osi Podunavlja i Baltika –Jadrana. Prožimanje geografskih izvora moći Podunavlja, Panonije i Jadrana na hrvatskome prostoru potencijalni je temelj razvoja njezine nacionalne strategije, oblikovane na podunavsko-jadranskoj orijentaciji.

¹ The Danubian region as a potential European development axis, with a German terrestrial spatial and functional focus, stretching through the Vienna Basin and Pannonia, is a geographical source of potential national power of the Republic of Croatia, especially in the interaction of the Danube backbone and the Croatian Adriatic coast. In this context, the paper often uses the term Pannonian space where the axes of the Danube Basin and the Baltic-Adriatic intersect. The permeation of geographical sources of power in the Danube region, Pannonia and the Adriatic in Croatia is a potential foundation for the development of its national strategy, shaped by the Danubian-Adriatic orientation.

ski položaj hrvatskoga nacionalnog prostora u procesu dinamičnoga funkcionalnog prožimanja panonskog, odnosno podunavskog i sredozemnog prostora u zoni Baltik – Jadran u aktualnom geopolitičkom kontekstu dominantnog utjecaja *Inicijative triju mora*.

Prednosti srednjoeuropsko-sredozemnoga geografskog položaja Hrvatske promatraju se ponajprije u kontekstu definiranja njezinih nacionalnih interesa te prosudbe geopolitičkoga i sigurnosnoga aspekta okružja na oblikovanje i ostvarivanje strategije nacionalnoga razvitka. Istraživanje je prostorno usmjereno na prostor Podunavlja i istočnu jadransku obalu te na utjecaj njihove prostorne interakcije na sinergiju nacionalne moći temeljenu na održivom razvoju Hrvatske u regionalnom, europskom i euroatlantskom integracijskom kontekstu.

Hipoteza istraživanja polazi od toga da je razvoj nacionalne moći Republike Hrvatske, kao srednjoeuropsko-sredozemne i podunavske zemlje, s dominantnim geografskog potencijalom istočne jadranske obale,² ovisno o stupnju prostorne i funkcionalne operativnosti podunavsko-jadranske orijentacije hrvatskoga nacionalnog prostora i njezine usklađenosti s geopolitičkim interesima regionalnoga i globalnoga sigurnosnog okružja.

Teorijsko-metodološki koncept istraživanja počiva na interdisciplinarnom pristupu analizi interaktivno i funkcionalno povezanih geografskih čimbenika u modificiranju prostorne dinamike i njihovih odnosa s političkim, ekonomskim, vojnim, sigurnosnim i drugim relevantnim čimbenicima (LOZANČIĆ, FUERST-BJELIŠ, 2017.). Sintetski pristup otvara prostorno logična rješenja, projekciju zakonitosti i prosudbu njihova utjecaja na prostorno-funkcionalnu nacionalnu moć u kontekstu valoriziranja geografske i geostrategijske lokacije Republike Hrvatske u regionalnom/globalnom međunarodnom okružju.

erationalization in the process of achieving national goals in the international environment. In that context, the subject of research is the geographical position of the Croatian national space in the process of mutual dynamic functional permeation of Pannonian, i.e. Danubian, and Mediterranean space in the Baltic-Adriatic zone within the current geopolitical context of the dominant influence of the *Three Seas Initiative*.

The advantages of the Central European-Mediterranean geographical position of Croatia are observed primarily in the context of defining its national interests and assessing the impact of the environment on the formation and implementation of national development strategy from the aspect of geopolitics and security. The research is spatially focused on the Danube Basin area and the eastern Adriatic coast,² and on the impact of their spatial interaction on the synergy of national power based on the sustainable development of Croatia in the regional, European and Euro-Atlantic integration context.

The research hypothesis is based on the fact that the development of national power of the Republic of Croatia, as a Central European-Mediterranean and Danubian country, with a dominant geographical potential of the eastern Adriatic coast, depends on the degree of spatial and functional operability of the Danubian-Adriatic orientation of the Croatian national space, regional and global security environment.

The theoretical and methodological concept of the research is based on an interdisciplinary approach to the analysis of interactively and functionally connected geographical factors in modifying spatial dynamics, and their relationships with political, economic, military, security and other relevant factors (LOZANČIĆ, FUERST-BJELIŠ, 2017). The synthetic approach opens up spatially logical solutions, a projection of legality and an assessment of their impact on the spatial and functional national power in the context of evaluating the geographical and geostrategic location of the Republic of Croatia in a regional and global international environment.

² *Tko vlada morem, vlada trgovinom; tko vlada svjetskom trgovinom, vlada svjetskim bogatstvima ...* (ŠEGOTA 1982., 2, prema ŠEPER, 1960., 231)

² *He who rules the sea rules trade; who rules world trade, rules world wealth ...* (ŠEGOTA, 1982, 2 according to ŠEPER, 1960, 231).

PODUNAVSKO-JADRANSKA ORIJENTACIJA – HISTORIJSKOGE- OGRAFSKI KONTEKST

Važno je obilježje današnjega hrvatskog teritorija položaj na povijesnim spojnica s sjevera i juga Europe, kao i Panonije, odnosno Podunavlja i Sredozemlja. Upravo takav kontaktni položaj unutar Europe uzrokovao je i sučeljavanje različitih interesnih sfera na njezinu teritoriju u prošlosti.

Spoj sjevera Europe, sjevernomorskog i baltskog prostora s toplim sredozemnim jugom i njegovim bogatstvima ostvaruje se i živi kroz mrežu ruta *Jantarskog puta* još od prapovijesti. Jantarska mreža putova pulsirala je ovisno o promjenama centara moći na Sredozemlju. Katkad je dominirala istočna spojnica Baltik – Podunavlje – Istočni Mediteran, a u pojedinim razdobljima zapadna varijanta Baltik – Alpe – Jadran (SHERRATT, 1998.; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ, 2015.). F. Braudel (1997.) govori o nizu prevlaka, spojnica koje povezuju sjever Europe i Sredozemlje i tako čvrsto povezuju europsko tkivo. Braudelova srednjoeuropska ili njemačka prevlaka nasljeđuje povijesni Jantarski put, odnosno u osnovi je gravitacijske zone Baltik – Jadran u njezinu suvremenom značenju.

S druge strane, u vrijeme najveće moći Rimskog Carstva i najvišega stupnja valorizacije panonskih žitnica prvi se put u prošlosti ostvaruje *podunavsko-jadranska razvojna osovina*. S obzirom na primarno značenje Akvileje na sjevernom Jadranu u odnosu na sekundarno značenje Salone, ona je stoga, ponajprije, podunavsko-sjevernojadranska. U kasnijim razdobljima uz sjevernojadransko razvojno težište sa sjedištem u Veneciji (u novije doba i u Trstu) dopunjavaju i druge jadranske gospodarske jezgre kao dodirnice kontinentalnih i pomorskih komercijalnih ruta, a među njima i kasnosrednjovjekovni i ranonovovjekovni Dubrovnik (ROGIĆ, 1977.; ARNAUD, 1998.; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ 2015.).

Istodobno s dinamikom razvoja sredozemne moći, a posebice narastanja i pomicanja njezina središta s istočne obale – Levanta i Grčke prema središnjem apeninskom dijelu (Rimsko

DANUBIAN-ADRIATIC ORIENTATION – HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL CONTEXT

An important feature of today's Croatian territory is its position at the historical junctions of Northern and Southern Europe, as well as Pannonia, i.e. the Danube Basin region and the Mediterranean. Such a contact position within Europe was precisely what has caused the confrontation of various spheres of interest in its territory over the past.

On the one hand, the junction of northern Europe, the North Sea and the Baltic area with the warm Mediterranean south and its riches has been effectuated and lived through the network of routes of the Amber Road since prehistoric times. The amber network of roads pulsed depending on changes in the centres of power in the Mediterranean. Sometimes the eastern Baltic-Danube-Eastern Mediterranean junction dominated, and in some periods it was the western Baltic-Alps-Adriatic variant (SHERRATT, 1998; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ, 2015). F. Braudel (1997) talks about a series of isthmi, connectors that connect northern Europe and the Mediterranean and thus tie European tissue firmly together. Braudel's Central European or German isthmus inherits the historic Amber Road, i.e. the axis of the Baltic-Adriatic gravitational zone in its modern meaning.

On the other hand, at the time of the greatest power of the Roman Empire and the greatest degree of valorisation of the Pannonian granaries, the *Danubian-Adriatic development axis* was established for the first time in history. Given the primary meaning of Aquileia in the northern Adriatic in relation to the secondary meaning of Salona, this axis is therefore, above all, of the Danubian-Northern Adriatic character. In later periods, the Northern Adriatic development centre based in Venice (and more recently in Trieste) is supplemented by other Adriatic economic cores as contact points of continental and maritime commercial routes, including late mediaeval and early modern era Dubrovnik (ROGIĆ, 1977; ARNAUD 1998; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ, 2015).

Simultaneously with the dynamics of the development of Mediterranean power, and especially the growth and movement of its centre from the east coast - the Levant and Greece - to the central Apennine (Roman Empire), and later to the west and the Pyrenees,

Carstvo), a kasnije i prema zapadu i Pirinejima, javljaju se klice razvoja i europske civilizacije temeljene na sredozemnom kulturnom krugu. Grčki i rimski kulturno-civilizacijski dosezi bit će u temeljima kasnijeg razvoja europskih država i nacija. Navedeni proces prožet je posebno kontaktima, ali i sukobima pomorske sredozemne i kopnene euroazijske moći koje će se sučeljavati na poprištima litoralna sredozemnog pojasa.

Istočnojadransko pročelje kao pojas dodira trgovinskih putova između Sredozemlja i Podunavlja, ali istodobno i vojno-operacijskih i osvajačkih ruta prema zaleđu postaje litoralna razvojna os, a jadranski gradovi, kao trgovišta i vojna poprišta, nositelji procesa litoralizacije (GUŠIĆ, 1962.; FUERST-BJELIŠ, 2018.). Obala je značila prostor kontakta i razvoja, ali i stalnoga interesnog konflikta i sukoba (FARIČIĆ, 2006.). Tako se, primjerice, u vrijeme razvoja grčke moći na trgovinskom kolonijalnom putu prema balkanskom prostoru u dolini Neretve, na vratima bosansko-neretvanskog koridora razvijao ilirsko-grčki emporij Naroni (NOVAK, 1962.). Otpor grčkoj ekspanziji u obrani istočne jadranske obale i njezina zaleđa pružit će Iliri koji su bili njezini branitelji stoljećima prije uspona Rimskog Carstva i širenja njegove moći preko današnjega prostora Hrvatske i *dinarske tvrđave*, odnosno prostora današnje Bosne i Hercegovine, prema prostoru srednjega Podunavlja.

Prostorno-funkcionalna transformacija ovoga prostora, temeljena na prometnicama, trgovini, poljoprivrednom razvoju *panonske žitnice* i vojnom čimbeniku, učinila je ovaj prostor podunavsko-jadranske orijentacije stratejskim izvorom rimske moći. Ilirska država pod snagom novoga carstva gubi kontrolu, a Jadransko more je bilo pet stoljeća pod vlasti Rima (NOVAK, 1962.). *Panonska žitnica* postaje novi izvor blagostanja, a Dunav prirodna zapreka stratejskoga sigurnosnog i obrambenog značenja.

U vrijeme seoba naroda potkraj 6. stoljeća s euroazijskog prostora prema Jadranu prodiru i Hrvati koji postaju sve značajniji čimbenik u prostornoj dinamici istočne jadranske obale. Narastajuća pomorsko-kopnena moć nove jezgre hrvatske države u 9. stoljeću, a pogotovo od vremena knezova Domagoja, Branimira i Trpimira,

the seeds of development and European civilization based on the Mediterranean cultural circle start to appear. Greek and Roman cultural and civilizational achievements will be the foundations of the later development of European states and nations. This process is permeated especially by contacts, but also the conflicts, between the Mediterranean seafaring and Eurasian land power that will continue confronting in the theatres of the littoral Mediterranean belt.

The eastern Adriatic front as a zone of contact of trade routes between the Mediterranean and the Danube Basin, but at the same time military operations and conquest routes to the hinterland, become a littoral development axis, and Adriatic cities, as trading posts and military arenas, become bearers of the process of littoralization (GUŠIĆ, 1962; FUERST-BJELIŠ, 2018). The coast meant an area of contact and development, but also of constant conflict of interest and confrontation (FARIČIĆ, 2006). Thus, for example, at the time of the development of Greek power, on the colonial trade route to the Balkans in the Neretva Valley, the Illyrian-Greek emporium of Naroni developed at the gates of the Bosnian-Neretva corridor (NOVAK, 1962). The resistance to Greek expansion in the defence of the eastern Adriatic coast and its hinterland will be provided by the Illyrians who were its defenders for centuries before the rise of the Roman Empire and the spread of its power through today's Croatia and the *Dinaric fortress*, that is, the area of present-day Bosnia and Herzegovina, towards the Mid-Danubian area.

The spatial and functional transformation of this area, based on roads, trade, agricultural development of the *Pannonian granary* and the military factor, made this area of Danubian-Adriatic orientation a strategic source of Roman power. The Illyrian State lost control under the power of the new empire, and the Adriatic Sea was under Roman rule for five centuries (Novak, 1962). The *Pannonian granary* became a new source of prosperity, and the Danube a natural barrier important for strategic security and defence.

At the time of the great migration of peoples at the end of the sixth century, Croats also burst from the Eurasian space towards the Adriatic, becoming an increasingly important factor in the spatial dynamics of the eastern Adriatic coast. The growing naval-land power of the new core of the Croatian State in the ninth century, and especially since the

dolazi u sukob s mletačkim pretenzijama i njezinom pomorskom moći na Jadranu. Zahvaljujući stratezijskom vodstvu kraljeva Petra Krešimira IV. i Zvonimira, usprkos velikim sukobima interesa Bizanta, Venecije i Normana, hrvatska moć na podunavsko-jadranskoj geografskoj spojnici jača.

Nakon petsto godina rasta hrvatske pomorske moći unutar prostorne dinamike europskoga prostora s jedne strane, kopnena, srednjoeuropska moć s težištem na Panonskoj nizini s druge strane, širi se prema prostoru Jadranskoga mora. Pomorska mletačka moć temeljena na kopnenom zaleđu Padske nizine bila je u stalnom sukobu s ugarskom kopnenom moći. Ugarski interesni krug pod vodstvom Arpadovića širi se prema Jadranu i razara prostorno jedinstvo Hrvata. Hrvatski obalni gradovi na jadranskom trgovinskom koridoru prema Levantu, pod utjecajem tuđe moći i interesa tako su često izloženi ratnim operacijama, ali i međusobnim sukobima.

Iako je širenje kopnene ugarske moći iz jadranskoga zaleđa u 14. stoljeću potiskivalo pomorsku moć Venecije, već je tijekom 15. stoljeća gotovo cijela istočna jadranska obala bila zahvaćena procesom širenja njezina utjecaja duboko u kopneno zaleđe. Tijekom 16. stoljeća istodobno započinje proces jačanja osmanske pomorske moći na istočnom Sredozemlju (BRAUDEL, 1997.). Osmanlije potiskuju Veneciju na Levantu, Egejskom moru, ali i na južnom dijelu Jadrana (sultan Sulejman Veliki). Osmanska pomorska moć širi se i na sjever Afrike te uz proces rasta dominacije na Sredozemlju šire i kopnenu moć na prostor Podunavlja (do Beograda i Budima) – težišnoga geografskog izvora srednjoeuropske moći. Istodobno, jačanje osmanlijske kopnene moći na *dinarskoj tvrđavi* sinkronizirano prati pomorska ekspanzija i na prostor Jadrana, s težištem na njegovu južnom dijelu.

Nakon povlačenja Osmanskoga Carstva i oslobađanjem Panonije i Podunavlja te konsolidiranjem nove granice na Savi nakon niza mirovnih ugovora u 18. stoljeću, ponovno se, nakon rimskog razdoblja, uspostavlja podunavsko-sjevernojadranska prometno-gospodarska osovina kao kombinirani transportni sustav, koji objedinjuje

time of princes Domagoj, Branimir and Trpimir, comes into conflict with Venetian pretensions and its naval power in the Adriatic. Owing to the strategic leadership of kings Petar Krešimir IV, and Zvonimir, despite the great conflicts of interest between Byzantium, Venice and the Normans, the Croatian power on the Danubian-Adriatic geographical junction was growing stronger.

After five hundred years of growth of Croatian naval power within the spatial dynamics of the European space on the one hand, the land Central European power with a focus on the Pannonian Plain on the other, is expanding towards the Adriatic Sea. The Venetian naval power, based on the hinterland of the River Po Lowlands, was in constant conflict with the Hungarian land power. The Hungarian circle of interest under the leadership of the Arpadović family expanded towards the Adriatic and destroyed the spatial unity of the Croats. Croatian coastal cities on the Adriatic trade corridor towards the Levant were thus very often exposed to war operations, but also to mutual conflicts, under the influence of other peoples' power and interests.

Although the spread of Hungarian land power in the 14th century suppressed the naval power of Venice from the Adriatic hinterland, already during the 15th century almost the entire eastern Adriatic coast was affected by the process of spreading its influence deep into the hinterland. During the 16th century, the strengthening process of Ottoman naval power in the eastern Mediterranean also began (BRAUDEL, 1997). The Ottomans suppressed Venice not only in the Levant and the Aegean Sea, but also in the southern part of the Adriatic (Sultan Suleiman the Great). Ottoman naval power spread to North Africa and with the process of growing dominance in the Mediterranean, they expanded their land power to the Danubian region (to Belgrade and Buda) - the main geographical source of Central European power. At the same time, the strengthening of the Ottoman land power at the *Dinaric fortress* was synchronously followed by the naval expansion into the Adriatic area, with a focus on its southern part.

After the withdrawal of the Ottoman Empire and the liberation of Pannonia and the Danube Basin, and the consolidation of the new border on the Sava River after a series of peace treaties in the 18th century, once again after the Roman period the Danubi-

riječnu plovidbu, kolski i pomorski (jadranski) promet.

Padom mletačke jadranske dominacije potkraj 18. stoljeća, s prostora Bečke zavale širi se ekspanzija austrijskoga kruga moći na istočnu jadransku obalu. Uspostavu stoljetne austrijske pomorske jadranske dominacije početkom 19. stoljeća ometaju europske geopolitičke turbulencije uzrokovane upletanjem širenja francuskoga, engleskoga, pa i ruskoga pomorskog interesnog kruga. Austrijska pomorska moć, s Pulom kao glavnim pomorskim uporištem, ipak postaje sve dominantnija, unatoč prijetnjama Italije, pa čak i Pruske.

Tijekom prve polovice 19. stoljeća talijanske imperijalne težnje bile su sve izraženije. Blokadom austrijskih pomorskih uporišta i zauzimanjem strateških lokacija od Trsta do Lastova Italija je težila potpunom gospodarenju Jadranom, a po mogućnosti i zauzimanju Dalmacije. Istodobno Austro-Ugarska jača svoje pomorske snage, a u Italiji vidi najveću opasnost na Jadranu koja sebe percipira kao nasljednicu mletačke moći. Nakon Austro-ugarske nagodbe, u podjeli interesnih zona, Rijeka se razvijala kao ugarska, a Trst kao austrijska luka (NOVAK, 1944.).

Uoči Prvoga svjetskog rata na prostoru Sredozemlja prožimali su se, sučeljavali i usklađivali interesi aktera europske pomorske i kopnene moći, posebice britanske i ruske. Trojnim sporazumom (Velika Britanija, Francuska, Rusija), gradilo se savezništvo kako bi se spriječila prostorna ekspanzija dominantno kopnene, ali i utjecajne pomorske europske sile na podunavskoj razvojnoj osovini³ – Njemačke, i Italije, njezina potencijalnog saveznika kao središnje mediteranske i jadranske sile. Talijanski su se pak

³ U radu se često spominju termini prometni pravac, koridor kao uvjet slobodnog kretanja ljudi, roba, energije, kapitala i informacija. Uz istodobni stalni proces modernizacije i povećanja mobilnosti i sigurnosti, šire utjecaj u gravitacijskoj zoni čineći tako prostornu okosnicu nacionalnih/regionalnih razvojnih osovina (RATKAJ, 2003.). Tako, zapravo, razvojna osovina kao strateški značajan koridor za razvoj privrednih djelatnosti, urbanizacije i demografskih procesa, može biti planski stimulirana u skladu s nacionalnim interesima i ciljevima razvoja socijalno-ekonomske organizacije prostorne strukture, odnosno kulturnog pejzaža (ROGIĆ, 1977.; RADOVANOVIĆ, 1989.). Geografski položaj zemalja, koje se nalaze na njima ili imaju povoljan položaj u odnosu na njihovu prostornu dostupnost, predstavlja izrazito povoljnu geostrategijsku lokaciju (URL 3).

an-North Adriatic transport-economic axis was re-established as a combined transport system, unifying river, wagon and maritime (Adriatic) traffic.

With the fall of Venetian Adriatic domination at the end of the 18th century, the expansion of the Austrian circle of power to the eastern Adriatic coast spread from the area of the Vienna Basin. The establishment of the century-old Austrian maritime Adriatic domination was hindered at the beginning of the 19th century by European geopolitical turbulence caused by the interference of the expansion of the French, English and even Russian maritime interest circles. Austrian naval power, with Pula as its main naval stronghold, was nevertheless becoming increasingly dominant, despite threats from both Italy and even Prussia.

During the first half of the 19th century, Italian imperial aspirations were increasingly pronounced. By blocking Austrian naval strongholds and occupying strategic locations from Trieste to Lastovo island, Italy sought complete control of the Adriatic, and possibly the occupation of Dalmatia. At the same time, Austria-Hungary was strengthening its naval forces, and saw Italy, which perceived itself as the heir to Venetian power, as the greatest danger in the Adriatic. After the Austro-Hungarian settlement and dividing the zones of interest, Rijeka was developing as a Hungarian, and Trieste as an Austrian port (NOVAK, 1944.).

On the eve of the World War I, the interests of actors of European naval and land power, especially British and Russian, permeated, confronted and harmonized in the Mediterranean area. The tripartite agreement (Great Britain, France, and Russia) built an alliance to prevent the spatial expansion of the predominantly terrestrial but also influential European naval power on the Danubian development axis,³ namely Germany, and Italy, its potential ally as a cen-

³ The paper often mentions the terms traffic direction, corridor as a condition for the free movement of people, goods, energy, capital and information. With the simultaneous constant process of modernization and increasing mobility and security, they spread the influence in the gravitational zone, thus forming the spatial backbone of national and regional development axes (RATKAJ, 2003). Thus, in fact, the development axis as a strategically important corridor for the development of economic activities, urbanization and demographic processes, can be stimulated in accordance with national interests and development goals of socio-economic organization of spatial structure, i.e. cultural landscape (ROGIĆ, 1977; RADOVANOVIĆ, 1989). The geographical position of the countries, which are located on them, or have a favorable position in relation to their spatial accessibility, represents an extremely favourable geostrategic location (URL 3).

interesi pretežito odnosili na istočnu obalu Jadrana, odnosno jugoistočnu Europu, koji su joj trebali biti prostorni oslonac u procesu širenja njezina geopolitičkog utjecaja i jačanja geostrategijske lokacije na Podunavlju i crnomorskom pročelju (OSTERMAN, 1920.; NOVAK, 1962.).

U tom smislu jačala je talijanska težnja za osvajanjem Valone, albanske luke na južnom dijelu istočno-jadranske obale te na sjeveru težnja za povratkom Trsta i južnog Tirola. To bi otvorilo putove nesmetanoj ekspanziji prema Podunavlju i Crnom moru. Tijekom rata austrijske pomorske operacije vodile su se sinkronizirano i usklađeno s onima kopnenima u zaleđu, stvarajući tako austrijsko-njemačku prednost sve do završnih ratnih operacija. Ulazak američkih snaga na stranu saveznika ubrzao je poraz Austro-Ugarske, a Britanija i Francuska postale su time još moćnije na Sredozemlju, što se dakako kosilo s talijanskim imperijalnim interesima.

Jadransko pročelje i jugoistočna Europa, kao prostori otvaranja i širenja moći glavnih europskih sila Britanije i Francuske, imali su obilježje prostornog težišta s težnjom potiskivanja ruskoga geopolitičkog utjecaja. U tom kontekstu Saveznice su pružile potporu srbijanskim imperijalnim težnjama prema jadranskoj obali i tako potisnule ruski interesni krug širenja prema Sredozemlju. Na taj su način posredno, kroz jugoslavenski, a zapravo srbijanski, državni plašt istočnu jadransku obalu stavile pod svoj geopolitički i geostrategijski nadzor (PAVIĆ, 1991b, PILAR, 2014.).

Potiskivanjem njemačkoga i ruskoga interesnog kruga s istočne jadranske obale i podunavsko-jadranske spojnice, a u geopolitičkoj kreaciji Saveznika, teritorijalna posezanja Srbije (Jugoslavije) i Italije⁴ dovest će do sporazuma u Rapallu 1920.

⁴ U težnji potiskivanja Austro-Ugarske te ponovnog ovladavanja istočnom jadranskom obalom, Italija se tijekom Prvoga svjetskog rata okrenula zemljama Antante (Velika Britanija, Francuska, Rusija). Tako je potpisan Londonski ugovor (1915.) kojim su zemlje Antante Italiji jamčile teritorijalno širenje na: Trentino, Tirol, Trst, Goricu, Gradišku, Istru do Kvarnera, Cres, Lošinj i niz manjih otoka, Dalmaciju do rta Ploče, Silbu, Olib, Mljet, Biševo, Vis, Hvar, Korčula, Lastovo, Šoltu i Brač (NOVAK, 1962., 457). U novim geopolitičkim okolnostima nakon rata slijedilo je kompromisno rješenje zemalja pobjednica projicirano na talijansko-srbijanske (jugoslavenske) interese, koje je dovelo do sporazuma u Rapallu 1920.

tral Mediterranean and Adriatic power. Italian interests, on the other hand, were mainly related to the eastern Adriatic coast and Southeast Europe, which were to provide spatial support in the process of expanding its geopolitical influence and strengthening its geostrategic location in the Danube Basin and Black Sea front (OSTERMAN, 1920; NOVAK, 1962;).

In this sense, the Italian aspirations to conquer Vlorë, the Albanian port in the southern part of the eastern Adriatic coast, and in the north to return Trieste and South Tyrol strengthened. That would open the way for unhindered expansion towards the Danube Basin and the Black Sea. During the war, Austrian naval operations were conducted in synchrony and coordination with ground ones in the hinterland, leading to an Austrian-German advantage until the final war operations. The entry of American forces on the side of the Allies accelerated the defeat of Austro-Hungary, and Britain and France thus became even more powerful in the Mediterranean, which of course clashed with Italian imperial interests.

The Adriatic front and Southeast Europe, as areas of opening and expanding the power of the main European powers, Great Britain and France, had the characteristics of a spatial focus with a tendency to suppress Russian geopolitical influence. In this context, the Allies supported Serbia's imperial aspirations towards the Adriatic coast and thus suppressed Russia's interest in expanding towards the Mediterranean. In this way, indirectly, through the Yugoslav, and in fact the Serbian, state mantle, they placed the eastern Adriatic coast under their geopolitical and geostrategic control (PAVIĆ, 1991b; PILAR, 2014.).

By pushing the German and Russian circles of interest off the eastern Adriatic coast and the Danubian-Adriatic junction, and in the geopolitical design of the Allies, the territorial encroachments of Serbia (Yugoslavia) and Italy⁴ resulted in the Treaty of Rapallo in 1920. That was when on the one hand,

⁴ In an effort to suppress Austria-Hungary and regain control of the eastern Adriatic coast, Italy turned to the Entente countries (Great Britain, France, Russia) during the First World War. It resulted in the Treaty of London (1915) by which the Entente countries guaranteed territorial expansion to Italy: Trentino, Tyrol, Trieste, Gorica, Gradiška, Istria to Kvarner, Cres, Lošinj and a number of smaller islands, Dalmatia to Cape Ploče, Silba, Olib, Mljet, Biševo, Vis, Hvar, Korčula, Lastovo, Šolta and Brač (NOVAK, 1962, 457). In the new geopolitical circumstances, the war was followed by a compromise solution of the victorious countries projected on Italian-Serbian (Yugoslav) interests, which resulted in the Treaty of Rapallo in 1920.

godine. Tada su Italiji pripale važne geostrategijske lokacije nadzora Jadranskoga mora: Triglav, Istra, Snježnik, Idrija, Cres, Lošinj, Sušac, Lastovo, Zadar, Valona i Sasena. S druge strane Srbija je preko Hrvatske i Crne Gore, a pod plaštem Jugoslavije, proširila svoj prostor dominacije i hegemonizma na ostali dio jadranske obale (MIROŠEVIĆ, FARIČIĆ, 2011.; PILAR, 2014.). U geostrategijskom smislu posebno je važno naglasiti status austrijskih luka Trsta i Pule koje su pripale Italiji. Rijeka, koja je dobila status slobodnoga grada kao najznačajnija luka, također je pripala Italiji Rimskim sporazumom između Italije i Jugoslavije 1924. godine. Jugoslavija je dobila pravo slobodnog korištenja luke Solun, dok joj je dunavski put otvorao izlaz na Crno more. Dakle, Jugoslavija nije dobila glavne luke i infrastrukturu za prekomorski promet, a Austrija i Mađarska bile su orijentirane na Trst, odnosno Rijeku željeznicama (NOVAK, 1962.). Luka Rijeka – ključnoga geografskog potencijala u razvoju i opstanku hrvatskoga nacionalnog prostora, osobito u prostorno-funkcionalnom procesu razvoja *Hrvatskoga koridora*, kao najpovoljnije spojnice Podunavlja i sjevernoga Jadrana, bila je pod talijanskom okupacijom, a jadranska orijentacija hrvatskoga prostora u jugoslavenskom geopolitičkom kontekstu marginalizirana (ROGIĆ 1992a; 1992b; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ, 2015.). Srednjoeuropsko-sredozemni geografski položaj, odnosno geoprometna povezanost Hrvatske i njezina geostrategijska lokacija, u vrijeme Kraljevine Jugoslavije bili su ugroženi (ROGLIĆ, 1974.). Geografski potencijal hrvatskoga nacionalnog prostora u političkom okviru srbijanskog imperijalizma i hegemonije ostao je neiskorišten, a trend potiskivanja podunavsko-jadranske orijentacije Hrvatske nastavljen je i u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) (PAVIĆ, 1973.; TOPALLOVIĆ, 1996.).

PODUNAVSKO-JADRANSKI GEOGRAFSKI POTENCIJAL KAO UZROK TERITORIJALNIH POSEZANJA

Bivša SFRJ se od početne faze hladnog rata pa do globalnih društvenih i političkih procesa

Italy gained important geostrategic locations for controlling the Adriatic Sea: Triglav, Istria, Snježnik, Idrija, Cres, Lošinj, Sušac, Lastovo, Zadar, Vlorë and Sasena. On the other hand, Serbia expanded its space of domination and hegemony to the rest of the Adriatic coast through Croatia and Montenegro under the cloak of Yugoslavia (MIROŠEVIĆ, FARIČIĆ, 2011; PILAR, 2014). In terms of geostrategy, it is especially important to emphasize the status of the Austrian ports of Trieste and Pula, which went to Italy. Rijeka, that was given the status of a free city as the most important port, also went to Italy following the Rome Agreement between Italy and Yugoslavia in 1924. Yugoslavia was given the right to use the port of Thessaloniki freely, while the Danube road opened its access to the Black Sea. So, Yugoslavia did not receive the main ports and infrastructure for overseas traffic, and Austria and Hungary were oriented towards Trieste and Rijeka respectively by rail (NOVAK, 1962). The Port of Rijeka - a key geographical potential in the development and survival of the Croatian national space, especially in the spatial and functional process of development of the *Croatian Corridor*, as the most favourable junction of the Danube Basin and northern Adriatic, was under Italian occupation, and the Adriatic orientation of the Croatian space was marginalized within the Yugoslav context (ROGIĆ 1992a, 1992b; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ 2015). The Central European-Mediterranean geographical position, i.e. the geographical and traffic connection of Croatia and its geostrategic location, were endangered during the Kingdom of Yugoslavia (ROGLIĆ, 1974). The geographical potential of the Croatian national space within the political framework of Serbian imperialism and hegemony remained untapped, and the trend of suppressing the Danubian-Adriatic orientation of Croatia continued within the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), as well (PAVIĆ, 1973; TOPALLOVIĆ, 1996).

DANUBIAN-ADRIATIC GEOGRAPHICAL POTENTIAL AS A CAUSE OF TERRITORIAL INFRINGEMENTS

From the initial phase of the *Cold War* to the global social and political processes of the 1980s, the former

osamdesetih godina 20. stoljeća našla na željeznoj zavjesi koja se protezala na potezu od Baltika do Jadranskoga mora. Ključni geostrategijski sadržaji Europe, kao što su *panonska lepeza* (PL) vojno-operacijskih pravaca (prostor Mađarske) i Otrantska vrata, bitno su definirali njezin križni položaj između tendencija NATO-pakta i Varšavskog ugovora (Sl. 1.).

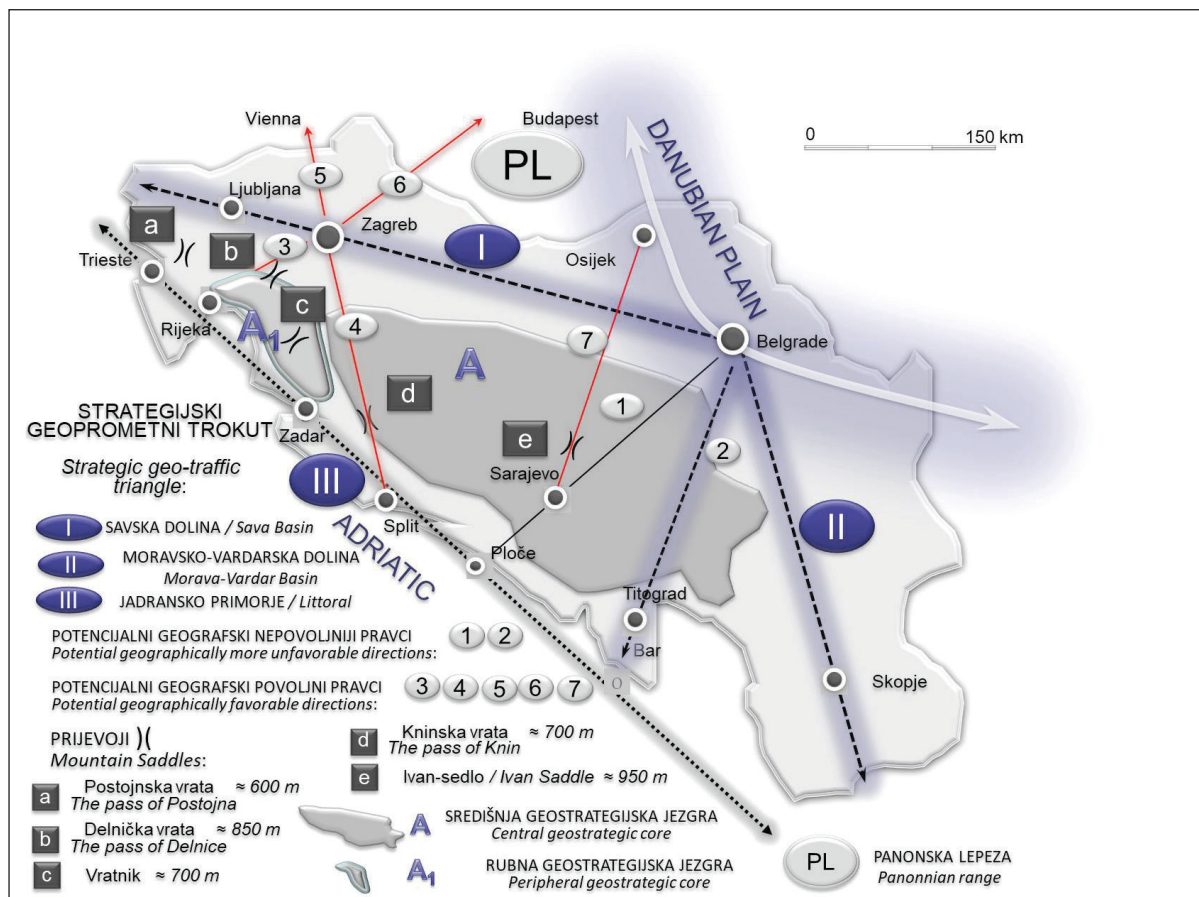
Cjelovita (unitarna) Jugoslavija kao snažan vojno-politički čimbenik, sa svojom važnom protusovjetskom ulogom sprječavanja penetracije ruskih sredozemnih interesa (poslije 1948.), odgovarala je i uklapala se u strategijske odrednice politike Zapadnog svijeta. S druge strane, njezina geopolitička pozicija bila je prostorni kopneni diskontinuitet NATO saveza, što je odgovaralo Istoku (PAVIĆ, 1991a, PAVIĆ, 1991b).

SFRJ je zapravo predstavljala politički okvir koji je teritorijalno oblikovao vjekovnu težnju ujedinjenja Srba u jednu državu i sredstvo ostvarenja geostrategijskoga cilja participacije na jadranskom (hrvatskom) pročelju, odnosno izlaz na svjetsko

SFRY found itself on the iron curtain that stretched from the Baltic to the Adriatic Sea. The key geostrategic contents of Europe, such as the *Pannonian range* of military operations (Hungarian space) and the Strait of Otranto, essentially defined its cross-position between the tendencies of the NATO and the Warsaw Pact (Fig. 1).

On the one hand, the whole (unitary) Yugoslavia as a strong military and political factor, with its important anti-Soviet role in preventing the penetration of Russian Mediterranean interests (after 1948), suited and fit into the strategic determinants of Western World policies. On the other hand, its geopolitical position represented the spatial land discontinuity of the NATO Alliance, which suited the East (PAVIĆ, 1991a, PAVIĆ, 1991b).

In essence, the SFRY represented a political framework that territorially shaped the centuries-old aspiration to unite the Serbs into one state and a means of achieving the geostrategic goal of participation in the Adriatic (Croatian) front, i.e. access to the world seas. Its geographical and traffic position was based

SLIKA 1. Geoprometni i geostrategijski položaj SFRJ

FIGURE 1 Geographical and traffic and geostrategic situation of SFRY

Izvor: / Source: Lozančić, 2019., 34.

more. Njezin geoprometni položaj temelji se na trima stratezijskim prometnim koridorima: posavskom (I), moravsko-varždarskom (II) i primorskom (III). Protezanje navedenih koridora bilo je u potpori oblikovanja prometno međuovisnog prostora u kontekstu njegove obrane i jačanja tranzitne lokacije Srbije prema pročeljima Crnoga, Egejskoga te južnog pročelja Jadranskoga mora.

Navedeno se posebice ogleda kroz primjer primorskoga koridora koji je još od kraja 18. i početka 19. stoljeća imao velik utjecaj na gospodarski razvoj, ali i kulturološko-civilizacijski utjecaj Zapadnoga i Mediteranskoga kruga na proces litoralizacije, posebice hrvatskoga priobalnog dijela. Upravo taj koridor, integriran s panonsko-sjevernojadranskim (3 i 6), trebao je činiti okosnicu razvoja Hrvatske te jačanja njezina političko-teritorijalnog jedinstva, što je bilo u suprotnosti sa srbijanskim interesima.

Potencijalni koridor koji preko *hrvatskoga praga* spaja glavne hrvatske luke Rijeku i Split sa Zagrebom te Bečkom zavalom i *panonskom lepezom* prometnih pravaca, otvarao bi značajnu razvojnu perspektivu, a kao regionalna razvojna osovina mogao bi pridonositi i ukupnom razvoju bivše zajednice (ROGLIĆ, 1964.). Međutim, težište podunavsko-jadranske orijentacije bivše jugoslavenske države pomiče se prema južnom dijelu istočno-jadranskog pročelja. U tadašnjim okolnostima izgradnja pruge Beograd – Bar dobila je prednost ispred znatno isplativijega i geografski povoljnijega pravca prema potencijalnoj luci europske važnosti – Rijeci. Ona je ponajprije bila u funkciji osovine razvoja Srbije i Crne Gore, a posebice kao geografski temelj jačanja težišta srbijanskoga hegemonizma, kao i potencijalnog imperijalizma, odnosno srbijanskih teritorijalnih posezanja i na hrvatski dio jadranske obale. Prostor Podunavlja predstavljao je temeljnu osovину razvoja Srbije, a posebice srbizacijom zahvaćenog prostora Vojvodine (LOZANČIĆ, 2019. prema VUJOVIĆ, 1958.). Istočna Hrvatska, a posebice hrvatski dio Podunavlja bila je u planovima srbijanskih teritorijalnih posezanja što će potvrditi i ratni srbijanski ciljevi 1990-ih (LOZANČIĆ, 2019.).

S druge pak strane, *dinarska tvrđava* (A) i njezina prirodno-geografska obilježja bit će temelj obrambeno-vojne strategije bivše države, koja nije iskoristila potencijal središnjega položaja i čvorišnu lokaciju u sustavu europskih prometnica na

on three strategic traffic corridors: Sava Basin (I), Moravian-Vardar (II) and Littoral (III). The extension of these corridors was in support of the formation of a traffic interdependent area in the context of its defence and strengthening of the transit location of Serbia towards the fronts of the Black and Aegean seas and the southern front of the Adriatic Sea.

This is best seen on the example of the Littoral corridor, which since the late eighteenth and early nineteenth century has had a significant impact on economic development, but also the cultural and civilizational impact of the Western and Mediterranean circles on the process of littoralization of Croatian coast in particular. It was this corridor, integrated with the Pannonian-Northern Adriatic (3 and 6), that was to form the backbone of Croatia's development and the strengthening of its political-territorial unity, which was contrary to Serbian interests.

A potential corridor connecting the main Croatian ports of Rijeka and Split with Zagreb and the Vienna Basin and the *Pannonian range* of traffic lines over the *Croatian threshold* would open a significant development prospect, and as a regional development axis could contribute to the overall development of the former community (ROGLIĆ, 1964). However, the focus of the Danubian-Adriatic orientation of the former Yugoslav State shifted towards the southern part of the eastern Adriatic front. In the contemporary circumstances, the construction of the Belgrade-Bar railway was given priority over a much more profitable and geographically more favourable thoroughfare towards a potential port of European importance, namely Rijeka. It was primarily in the function of the axis of development of Serbia and Montenegro, and especially a geographical basis for strengthening the focus of Serbian hegemony, as well as potential imperialism, i.e. Serbian territorial encroachments on the Croatian part of the Adriatic coast. The area of the Danubian region was a fundamental axis of the development of Serbia, and especially the Serbianization of affected area of Vojvodina (LOZANČIĆ, 2019, according to VUJOVIĆ, 1958). Eastern Croatia, and especially the Croatian part of the Danubian region, was in the Serbian territorial encroachment plans, which was later confirmed by the Serbian war goals in the 1990s (LOZANČIĆ, 2019).

On the other hand, the *Dinaric fortress* (A) and its natural and geographical features will be the basis of

trima pravcima panonsko-jadranske razvojne osvine: podunavsko-srednjojadranskom (7), podunavsko-južnojadranskom (2), a posebice panonsko-sjevernojadranskom (3, 6) (ROGIĆ, 1977.).

Na proces europskoga prometnog povezivanja na prostoru bivše jugoslavenske državne zajednice, u kontekstu geopolitičkoga utjecaja, bitno utječe sve veća uloga Italije. Glavna članica NATO-a i EU-a na jugu Europe, svojim oblikom i veličinom, geografskim položajem te izgradnjom, razvojem i regionalnim integriranjem kopneno-pomorskih koridora, zatvarala je *geopolitička kliješta* nad prostorom hladnoratovske jugoistočne Europe, odnosno prostorom Jugoslavije. Geopolitički utjecaj Italije nastaviti će se i u poslijehladnoratovskom razdoblju što će se posebice odraziti na geoprometnu izolaciju Republike Hrvatske, a time i Bosne i Hercegovine (PAVIĆ, 2016.).

U geopolitičkim i geostrategijskim uvjetima rušenja bipolarnog svijeta, srbijanska agresija na Republiku Hrvatsku imala je jasan geografski cilj – osvajanjem istočnoga i južnoga hrvatskog kraka (1) amputirati dio nacionalnoga prostora Republike Hrvatske te tako teritorijalno uvećanoj Srbiji osigurati primarno geostrategijsko obilježje sredozemne, srednjoeuropske i panonsko-podunavske države, koja u protivnom ostaje zatvorena kontinentalna balkanska država (Sl. 2.).

Osobito je važno istaknuti međudnos učinkovitosti djelovanja vojnoga čimbenika na hrvatskom istoku i jugu, poglavito na bitnom panonsko-srednjojadranskom strategijskom pravcu koji preko Bosne i Hercegovine spaja panonski i sredozemni dio Hrvatske. U sklopu toga pravca, bitno geoprometno i geostrategijsko značenje imaju dva vojno-operacijska koridora: neretvansko-bosanski i splitsko-vrbasko-požeški (ROGIĆ, 1977.; MAGAŠ 2013.).

Cilj planirane nove proširene srbijanske države bio je prostorno osigurati bitna srednjoeuropsko-sredozemna, a time i podunavska obilježja. Dakako, bitan element u tome bio je okupacija prostora Bosne i Hercegovine. U slučaju neuspjeha u ostvarivanju maksimalističkih teritorijalnih posezanja (2 – linija Virovitica – Karlobag), pričuvna inačica, prema R. Paviću (2016.), podrazumijevala je potiskivanje Hrvatske s Podunavlja i doline Neretve, čime bi se stavio pod nadzor bosansko-neretvanski koridor (Vc),

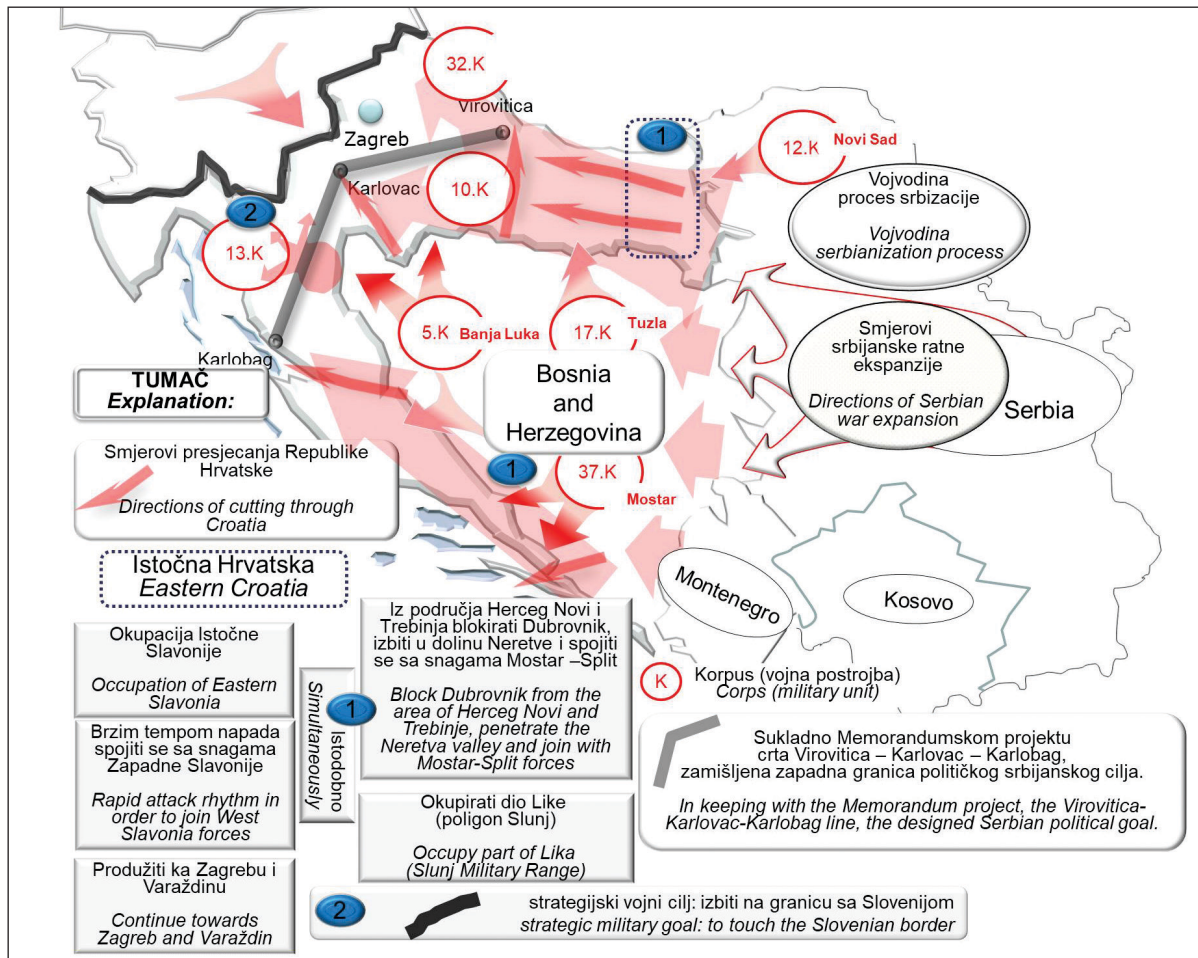
the defence strategy of the former state, which did not use the potential of a central position and hub location in the European road system in three directions of the Pannonian-Adriatic development axis: Danubian-Central Adriatic (7), Danubian-Southern Adriatic (2), and especially Pannonian-Northern Adriatic (3 and 6) (ROGIĆ, 1977.).

In the context of geopolitical influence, the increasingly important role of Italy contributes significantly to the process of forming European transport connections in the area of the former Yugoslav State union. The core members of NATO and the EU in the south of Europe, with their shape and size, geographical position and construction, development and regional integration of land-sea corridors, closed the *geopolitical pliers* over the area of Cold War Southeast Europe and Yugoslavia. The geopolitical influence of Italy will continue in the post-Cold War period, which will have a special impact on the geographical and traffic isolation of the Republic of Croatia, and thus of Bosnia and Herzegovina (PAVIĆ, 2016.).

Under the geopolitical and geostrategic conditions of the collapse of the bipolar world, the Serbian aggression on the Republic of Croatia had a clear geographical goal – to amputate part of Croatian national space by conquering its eastern and southern part, and thus ensure that the territorially enlarged Serbia, which would otherwise remain an enclosed continental Balkan state, gains the primary geostrategic feature of Mediterranean, Central European and Pannonian-Danube Basin state (Fig. 2).

It is especially important to emphasize the relationship between the effectiveness of the military factor in the Croatian east and south, especially in the important Pannonian-Central Adriatic strategic direction that connects the Pannonian and Mediterranean parts of Croatia through Bosnia and Herzegovina. Within this direction, two military operational corridors have significant geographical and traffic and geostrategic significance: Neretva-Bosnian and Split-Vrba-Požega (ROGIĆ, 1977, MAGAŠ, 2013.).

The planned new enlarged Serbian state aimed to spatially provide important Central European-Mediterranean, and thus the Danubian features. Of course, an important element in this was the occupation of Bosnia and Herzegovina. In case of failure to achieve maximalist territorial encroachments (2 - line Virovitica-Karlobag), the back-up version according to R.

SLIKA 2. Plan srbijanske agresije
FIGURE 2 The plan of the Serbian aggression

Izvor: / Source: Lozančić, 2019., 36

a time i kralježnica funkcioniranja i razvoja Bosne i Hercegovine. Osamostaljenjem Republike Hrvatske, postizanjem vojne i političke pobjede, stvoreni su uvjeti i za proces osamostaljenja Republike Bosne i Hercegovine i njezinu otvaranju procesu europeizacije kroz prostorno-funkcionalne integracije i odnose u kontekstu podunavsko-jadranske orijentacije (KLEMENČIĆ, 1996).

PODUNAVSKO-JADRANSKA ORIJENTACIJA KAO IZVOR HRVATSKE NACIONALNE MOĆI

„Geografska lokacija, prirodni resursi i uključenost u tokove razmjene dobara, informacija, kapitala i ljudi izravno utječu na razinu gospodarske razvijenosti pojedine države, ... pri čemu svaka mala država istodobno nije i mala sila ...“ (KUREČIĆ, 2012., 90). Prosudba izvora sinergije moći države bitne sa stajališta ostvarivanja njezinih nacional-

Pavić (2016) meant pushing Croatia out of the Danube Basin region and the Neretva Valley, which would put under control the Bosnian-Neretva corridor (Vc), and thus the backbone of the functionality and development of Bosnia and Herzegovina. With the independence of the Republic of Croatia, and its achieving military and political victory, conditions were created for the process of independence of the Republic of Bosnia and Herzegovina and its opening to the process of Europeanization through spatial-functional integrations and relations in the context of Danubian-Adriatic orientation (KLEMENČIĆ, 1996).

DANUBIAN-ADRIATIC ORIENTATION AS A SOURCE OF CROATIAN NATIONAL POWER

Geographical location, natural resources and involvement in the flows of exchange of goods, information, capital and people directly affect the level of economic devel-

nih interesa u međunarodnom kontekstu temelj je ocjene njezine geopolitičke veličine. Tako primjerice teritorijalno mali i resursno gotovo beznačajni prostori⁵ u globalnom kontekstu mogu sa stajališta geoprometnog položaja biti od iznimne geostrateške važnosti, pa čak lokacije sučeljavanja globalnih/regionalnih interesa, odnosno izvori sigurnosnih prijetnji i ugroza, te suvremenih kriza i ratova.

„Republika Hrvatska je mala država... u svjetskim razmjerima ne može utjecati na promjenu globalnih geopolitičkih struktura i globalnih strateških odnosa. No, globalne geopolitičke strukture mogu utjecati na Hrvatsku“ (KUREČIĆ, PADJEN, 2013., 4). U tom kontekstu oblik i veličina hrvatskoga teritorija, kao rezultat povijesnog razvitka, zahvaća tri, prema prirodno-geografskim obilježjima, različite cjeline:

- panonsko-peripanonsku (55 % teritorija i 66 % stanovništva) – sjeverni dio
- brdsko-planinsku (14 % teritorija, 3 % stanovništva) – Dinarski masiv (središnji dio)
- južnu – Jadransku cjelinu (31 % teritorija, 31 % stanovništva) (KLEMENČIĆ, 1993., 24; BOGNAR, 1992.).

Smještena između Panonske nizine i Jadranskog mora, premda teritorijalno mala, ali složenog izduženog oblika, Republika Hrvatska je srednjoeuropska, sredozemna i podunavska zemlja. Teritorijalnim protezanjem na značajne europske prirodno-geografske cjeline/regije nalazi se na raskrižju između Baltika i Jadrana te Atlantika i Crnog mora, odnosno Bliskog istoka. Prostornom participacijom na jadranskom pročelju bila je izložena utjecaju europskoga Sredozemlja, odnosno katoličkom romanskom civilizacijskom krugu. Sjeverni, otvoreni panonsko-podunavski krak bio je izložen srednjoeuropskom, pretežito germanskom

⁵ Često se, prema R. Paviću (2012a., 63), zbog geografskog potencijala kao izvora moći „... zbog određenih političkih interesa važnost prostora prešućuje, odnosno pitanje samog prostora uopće i ne spominje... nije to učinjeno zato jer je taj prostor nevažan, nego upravo obrnuto: on je morao biti prešućen i 'zaboravljen' upravo zbog svoje izuzetne međunarodne političke i geopolitičke važnosti...“. Autor (1987b) posebno naglašava značaj geostrategijske lokacije na sigurnosno osjetljivim područjima, odnosno sukobima interesa globalnih sila, „... na koridorima ratova, u područjima spornih interesnih sfera, u ključnim zonama važnim u globalno-geostrateškim odnosima“ (93).

opment of a country, where each small country is not at the same time a small power... (KUREČIĆ, 2012, 90).

Judging the source of the synergy of state power, which is important from the point of view of pursuit of its national interests in the international context, is the basis for assessing its geopolitical size. Thus, for example, in a global context territorially small and resource-wise almost insignificant areas⁵ can be of exceptional geostrategic importance considering their geographical and traffic position, and even be locations where global and regional interests confront, i.e. sources of security threats and threats and modern crises and wars.

The Republic of Croatia is a small country... on the global scale it cannot influence the change of global geopolitical structures and global strategic relations. However, global geopolitical structures can affect Croatia (KUREČIĆ, PADJEN, 2013, 4). In this context, the shape and size of the Croatian territory, as a result of historical development, includes three, by natural-geographical features, different entities:

- Pannonian-Peripannonian (55% of the territory and 66% of the population) - northern part;
- mountainous (14% of the territory, 3% of the population) - Dinaric massif (central part), and
- Southern - Adriatic entity (31% of the territory, 31% of the population) (KLEMENČIĆ, 1993, 24; BOGNAR, 1992).

Located between the Pannonian Plain and the Adriatic Sea, although territorially small, but with a complex elongated shape, the Republic of Croatia is a Central European, Mediterranean and Danubian country. Territorially extending to significant European natural and geographical units or regions, it is located at the crossroads between the Baltic and the Adriatic Sea and the Atlantic and the Black Sea, i.e. the Middle East. Through its spatial participation on the Adriatic front, it was exposed to the influence of

⁵ According to R. Pavić (2012a, 63), the importance of space is often ignored due to geographical potential as a source of power... *due to certain political interests, i.e. the issue of space itself is not mentioned at all... it was not done because that space is unimportant, but vice versa: it had to be silenced and 'forgotten' precisely because of its exceptional international political and geopolitical importance ...* The author (1987b) especially emphasizes the importance of geostrategic location in security sensitive areas, i.e. conflicts of interest of global powers, *(on the corridors of wars, in areas of disputed spheres of interest, in key zones important in global geostrategic relations* (93).

utjecaju (KLEMENČIĆ, 1992.; MAGAŠ, 1997.).

Definiranja hrvatskoga prostora kao dijela *Balkanskog poluotoka*,⁶ predstavljaju geopolitičku manipulaciju u funkciji imperijalnih interesa glavnih nositelja spomenutoga trećeg kulturno-civilizacijskog kruga. U tom je kontekstu i Jugoslavija kao *balkanska zemlja* odraz različitih povijesnih geopolitičkih interesa prožetih srbijanskim teritorijalnim posezanjima (PAVIĆ, 1973.).

Posljedica definiranja položaja bivše države kao balkanske je potiskivanje hrvatskih geografskih potencijala. U kontekstu marginaliziranja podunavsko-jadranske orijentacije V. Rogić (1977.) posebno naglašava neiskorišteni potencijal gradnje autoceste Zagreb – Split kao okosnice prostornog prosperiteta Hrvatske, ali i bivše jugoslavenske države. Sigurnosna bojazan Srbije od potencijala narastanja hrvatske nacionalne prostorne moći odrazit će se i na izostanak izgradnje i modernizacije podunavsko-sjevernojadranskog koridora, odnosno spajanje Rijeke i Zagreba. Tunel kroz Učku, zbog geografskog položaja Istre i njezina političkog, odnosno prostorno-funkcionalnog značenja za Hrvatsku, ali i za prostor bivše državne zajednice, bio je prioritet prometne gradnje u okviru strategije razvoja. Međutim, gradnja i modernizacija *Hrvatskog koridora*, prometne spojnice Zagreb – Rijeka – Istra, postat će aktualna tek od trenutka osamostaljenja Republike Hrvatske.⁷ To je početak valorizacije geografskih prednosti participacije na maritimnom pročelju. U uvjetima povezanosti s podunavskim pročeljem integrira se u svjetske gospodarske trendove i tokove. Upravo se na hrvatskom teritoriju Panonska nizina preko gorskog praga najbliže i najpovoljnije približava moru. Tako središnji dio Hrvatske i grad Zagreb kao urbano žarište postaju koncentracijsko središte

⁶ Prema R. Paviću (1973.), pojam *Balkanskog poluotoka* ponajprije se odnosi na zajedničku sudbinu i probleme vezane za razdoblje osmanskog imperija, s obilježjima socijalne nerazvijenosti, etničke i vjerske usitnjenosti i različitosti, a time i potencijalne sigurnosne nestabilnosti. Više o značenjima *Balkana* i *Balkanskog poluotoka* u: N. Glamuzina i B. Fuerst-Bjeliš, 2015.

⁷ Za vrijeme bivše Jugoslavije prednost su imali uzdužni pravci, a od poprečnih jedino moravsko-varždarski i panonsko-južnojadranski, odnosno jedino pravci u funkciji srbijanskih interesa. S druge strane, zanemarivane su poprečne veze koje bi omogućavale povezivanje panonskog i primorskog dijela Hrvatske, posebno Istre s Rijekom i Splita s Bosnom i Hercegovinom, a osobito navedenog sjevernog i srednojadranskog pročelja sa Zagrebom (BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2001., 2003.).

the European Mediterranean, that is, to the Roman Catholic circle of civilization. The northern, open Pannonian-Danubian branch was exposed to Central European, predominantly Germanic influence (KLEMENČIĆ, 1992; MAGAŠ, 1997).

The definitions of the Croatian space as a part of the *Balkan Peninsula*⁶ represent a geopolitical manipulation in the function of the imperial interests of the main bearers of the mentioned third cultural and civilizational circle. In this context, Yugoslavia as a *Balkan country* is also a reflection of various historical geopolitical interests imbued with Serbian territorial encroachments (PAVIĆ, 1973).

The defining of the position of the former state as a Balkan one actually resulted in the suppression of Croatian geographical potentials. In the context of marginalization of the Danubian-Adriatic orientation, V. Rogić (1977) puts a special emphasis on the untapped potential of the construction of the Zagreb - Split motorway as the backbone of the spatial prosperity of Croatia, but also of the former Yugoslav State. Serbia's security fear of the potential for growth of Croatian national spatial power is reflected in the absence of construction and modernization of the Danubian-North Adriatic corridor, i.e. the connection of Rijeka to Zagreb. The tunnel through Učka Mountain, due to the geographical position of Istria and its political, i.e. spatial and functional significance for Croatia, but also for the area of the former state union, was a priority of thoroughfare construction within the development strategy framework. However, the construction and modernization of the *Croatian Corridor*, the Zagreb-Rijeka-Istria traffic junction, will become relevant only from the moment of Croatia's independence.⁷ That was the beginning of the valorisation of the geographical advantages of participation

⁶ According to R. Pavić (1973), the term *Balkan Peninsula* primarily refers to a common destiny and problems related to the period of the Ottoman Empire, with features of social underdevelopment, ethnic and religious fragmentation and diversity, and thus potential security instability. More about the meanings of the Balkans and the *Balkan Peninsula* in: N. Glamuzina, B. Fuerst-Bjeliš 2015.

⁷ During the former Yugoslavia, the longitudinal routes took precedence, and of the transverse ones, only the Moravian-Vardar and Pannonian-South Adriatic, i.e. only those directions in the function of Serbian interests. Transverse connections that would enable the connection of the Pannonian and coastal part of Croatia, especially Istria with Rijeka and Split with Bosnia and Herzegovina, and the mentioned northern and central Adriatic fronts in particular with Zagreb, were neglected (BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2001, 2003).

koje povezuje europsku Panoniju i jadransko pro-
čelje, a posebice sjeverni Jadran. Rubno položeni
panonski i peripanonski srednjoeuropski gradovi
Graz, Beč i Budimpešta čine geografski i geostrate-
gijski položaj Zagreba,⁸ a time i Republike Hrvat-
ske, još značajnijim.

Dakle, Republika Hrvatska s aspekta prostor-
no-funkcionalnih odnosa dominantno ima obi-
lježja podunavsko-mediteranske spojnice (MA-
GAŠ, 2013.; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ, 2015.).
Dunav je temeljna funkcionalna okosnica razvoja
zemalja u gravitacijskoj zoni Donjeg Podunavlja,
što je u uvjetima multimodalnog pristupa prema
jadranskom pročelju čimbenik jačanja njezine geo-
strategijske lokacije (CRKVENČIĆ, 1996.; DUNDO-
VIĆ, VILKE, 2009.). Smještanje Hrvatske na prostor
jugoistočne Europe, potiskujući značenje Dunava
i Jadranskog mora u definiranju njezina položaja
i smještaja, pridonosi marginalizaciji hrvatskoga
prostora. Slijedom navedenog, smještaj Hrvatske
na prostor jugoistočne Europe odražava geopoliti-
čki okvir njezina definiranja, dok „podunavsko-
jadranski položaj određuje kompleksne geografske
uvjete i mogućnosti perspektivnog razvitka“ (ŽU-
LJIĆ, 1963., 65; PAVIĆ, 2016.).

Geoprometni aspekt geostrategijskog položaja Republike Hrvatske

Hrvatska je prostorno mala zemlja, ali značajnoga
geografskog smještaja na spojnici prožimanja sred-
nje i sredozemne Europe, te složenoga globalnog/
regionalnog sučeljavanja interesa, poglavito Rusi-
je i SAD-a, ali i sve moćnije Kine (VUKADINOVIĆ,
2000.). Svoju nacionalnu strategiju treba oblikova-
ti na geografskim izvorima moći, odnosno geostra-
tegijskim prostorno funkcionalnim prednostima
u odnosu na međunarodno, a posebno regional-
no okružje. Na prostoru prožimanja potencijalne

⁸ Geografski smještaj i položaj grada Zagreba uvjetovao je njegov urbani razvoj, posebice u vrijeme industrijalizacije. Tako će razvoj industrije kao glavne gospodarske grane utjecati i na njegov demografski rast te širenje urbanih funkcija i urbanog prostora aglomeracije (FUERST-BJELIŠ, 1996.; SIĆ, 1994.). Daljnji rast grada Zagreba bit će odraz njegova gospodarskog razvitka te mogućnosti zaposlenja i školovanja (STIPERSKI, KAMENOV, 1996.). Njegov utjecaj na daljnji proces urbanizacije predstavlja sigurnosni nacionalni izazov, a posebice u zaštiti od suvremenih ugroza okoliša (STIPERSKI, FUERST BJELIŠ, 2003.).

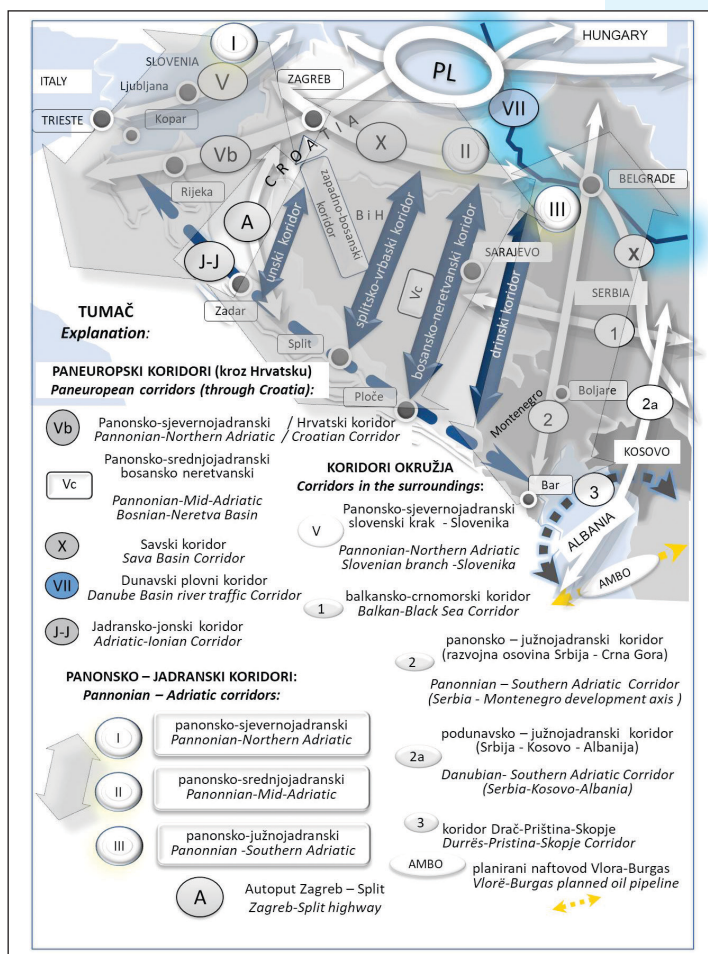
on the maritime front. In terms of connection with the Danubian front, it integrates into global economic flows and trends. It is on the Croatian territory that the Pannonian Plain approaches the sea most closely and favourably over the mountain threshold. Thus, the central part of Croatia and the City of Zagreb as an urban focus, become a hub connecting European Pannonia and the Adriatic front, and especially the northern Adriatic. The marginal Pannonian and Peripanionian Central European cities of Graz, Vienna and Budapest make the geographical and geostrategic position of Zagreb,⁸ and thus of the Republic of Croatia, even more significant.

Hence, the Republic of Croatia, from the aspect of spatial-functional relations, predominantly has the characteristics of the Danubian-Mediterranean junction (MAGAŠ, 2013; GLAMUZINA, FUERST-BJELIŠ, 2015). The Danube is the basic functional backbone of the development of countries in the gravitational zone of the Lower Danube Basin, which in terms of multimodal approach to the Adriatic front is a factor in strengthening its geostrategic location (CRKVENČIĆ, 1996; DUNDOVIĆ, VILKE, 2009). Situating Croatia in the Southeast Europe, suppressing the importance of the Danube and the Adriatic Sea in defining its position and location, contributes to the marginalization of its national space. Consequently, Croatia's location in Southeast Europe reflects the geopolitical framework of its definition, while the *Danubian-Adriatic position determines the complex geographical conditions and opportunities for prospective development* (ŽULJIĆ, 1963, 65; PAVIĆ, 2016).

Geographical and traffic aspect of the geostrategic position of the Republic of Croatia

Croatia is a spatially small country, but with a significant geographical position at the junction of

⁸ The geographical location and position of the City of Zagreb conditioned its urban development, especially at the time of industrialization. Thus, the development of industry as the main economic branch will also affect its demographic growth and the expansion of urban functions and the urban space of the agglomeration (FUERST-BJELIŠ, 1996; SIĆ, 1994). The further growth of the city of Zagreb will be a reflection of its economic development and the possibility of employment and education (STIPERSKI, KAMENOV, 1996). Its impact on the further process of urban development represents a national security challenge, especially in protection against contemporary environmental threats (STIPERSKI, FUERST BJELIŠ, 2003).

SLIKA 3. Geoprometni i geostrategijski položaj Republike Hrvatske
FIGURE 3 Geographical and traffic and geostrategic position of Croatia

Izvor: prilagođeno prema / Source: modified after: Božičević, Perić, 2003.; Vemić 2005., 176, Dundović, Vilke, 2009.; Lozančić, 2011.

kopnene podunavske i pomorske jadranske moći, paneuropski koridori Vb, Vc, X i vodeni koridor VII, imaju strateški važnost za geoprometni, ali i geostrategijski položaj Republike Hrvatske (MALIĆ, BOŽIČEVIĆ, 1996). Važno je istaknuti njihovu ulogu koridorske poveznice sa zemljama srednje i sjeverne Europe u sklopu robne razmjene,⁹ ali i njihovu tranzicijsku važnost u povezivanju spomenutih europskih regija preko jadranskog pročelja s područjem Mediterana. To je posebno važno za srednjoeuropske države Austriju, Poljsku, Češku,

⁹ Republika Hrvatska je trgovinski, prema V. Bilas (2007.), najviše vezana na zemlje članice EU-a. Pokazatelji za 2019. godinu upućuju na to kako trgovinska razmjena sa zemljama EU-a čini čak 76 % ukupne trgovinske razmjene Republike Hrvatske. Kako su glavni vanjskotrgovinski partneri Hrvatske (Njemačka 14,5 %, Italija 13,9 %, Slovenija 11,2 %, Mađarska 6,8 %, Austrija 6,2 %, Bosna i Hercegovina 5,5 %, Srbija 3,2 %, te Poljska, Češka i Slovačka sa 6,7 %) zemlje kojima prolaze spomenuti koridori, važno je naglasiti njihovu strateški ulogu u eurointegracijskom procesu, a posebice u razvoju hrvatskoga gospodarstva (URL 5.).

Central and Mediterranean Europe, and a complex global and regional confrontation of interests, especially between Russia and the United States, but also increasingly powerful China (VUKADI-NOVIĆ, 2000). Its national strategy should be based on geographical sources of power, i.e. geostrategic spatial and functional advantages in relation to the international, and especially regional environment. In the area of permeation of potential land Danube Basin and maritime Adriatic power, *Pan-European corridors* Vb, Vc, X and water corridor VII are of strategic importance for Croatian geographical and traffic, but also geostrategic position (MALIĆ, 1996). It is important to highlight their role as a corridor link with the countries of Central and Northern Europe when it comes to the exchange of goods,⁹ but also their transitional importance in connecting the mentioned European regions with the Mediterranean area through the Adriatic front. This is especially important for the Central European countries of Austria, Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary, and of course neighbouring Bosnia and

Herzegovina, for which Corridor Vc represents first-class strategic importance and interest for survival.

Corridor Vc, in addition to being the shortest connection between eastern and southern Croatia, also strengthens its transit position in the Baltic-Adriatic gravity zone with its international function. In the circumstances of the importance of Corridor Vc for increasing the degree of valorisation of the Adriatic front, the port of Ploče is gaining an increasingly important role in a competitive environment for the most favourable transit position towards the EU,

⁹ According to V. Bilas (2007), the Republic of Croatia is most closely linked to EU member states. Indicators for 2019 show that trade with the EU countries accounts for as much as 76% of the total trade of the Republic of Croatia. As the main foreign trade partners of Croatia (Germany 14.5%, Italy 13.9%, Slovenia 11.2%, Hungary 6.8%, Austria 6.2%, B&H 5.5%, Serbia 3.2%, and Poland, the Czech Republic and Slovakia with 6.7%) of the countries through which the mentioned corridors pass, it is important to emphasize their strategic role in the European integration process, and especially in the development of the Croatian economy (URL 5.).

Slovačku i Mađarsku te susjednu Bosnu i Hercegovinu kojoj koridor Vc predstavlja prvorazredno stratejsko značenje i interes opstanka.

Koridor Vc, osim što je najkraća veza istočne i južne Hrvatske, svojom međunarodnom funkcijom jača i njezin tranzitni položaj u gravitacijskoj zoni Baltik – Jadran. U okolnostima značenja koridora Vc za povećanje stupnja valorizacije jadranskoga pročelja, luka Ploče dobiva sve važniju ulogu u konkurentskom okružju za najpovoljniju tranzitnu poziciju prema tržištu EU-a, a posebice srednje Europe (Sl. 3.).

Paneuropski koridor Vb, u literaturi često spominjan kao panonsko-sjevernojadranski (I), odnosno s obzirom na geostratejski i geopolitički povijesni značaj, *Hrvatski koridor (Vb)* ima i suvremenu prvorazrednu prostornu ulogu u kontekstu prostornoga integracijskog procesa Republike Hrvatske u europski prometni i gospodarski sustav (FELETAR, STIPERSKI, 1996.). Protežući se preko *hrvatskoga praga*, prema D. Magašu (2013), najpogodnija je geografska spojnica panonskoga srednjoeuropskog (II) i jadranskoga prostora s težišnom gravitacijskom ulogom prometnoga pomorsko-kopnenog čvorišta – Rijekom, jedna je od najperspektivnijih regionalnih, ali i europskih koridora¹⁰ (PEPEONIK, 1996.; STRAŽIČIĆ, 1996.; FARIČIĆ, 2012.). Upravo geografska obilježja, kao što su dubina prilaznog mora za pristajanje najvećih brodova te prirodna zaštićenost u Kvarnerskom zaljevu s kupskom poveznicom na panonsko-podunavski prostor, čini tu bitnu prostornu prednost u odnosu na ostale sjevernojadranske luke (ROGLIĆ, 1964.).

Istodobno, u kontekstu sve zahtjevnijih ekoloških standarda europske prometne politike, odnosno potrebe uporabe alternativnih rješenja željeznice i vodnih putova, Republika Hrvatska svojim najvećim rijekama Dunavom, Dravom i Savom postaje sve značajniji integrativni dio prometne mreže zapadne, srednje i istočne Europe. Multimodalno integrirana prema jadranskom pročelju Hrvatska postaje sastavni dio europskoga promet-

and especially Central European market (Fig. 3).

The Pan-European Corridor Vb, often referred to in the literature as the Pannonian-North Adriatic Corridor (I), i.e. given its geostrategic and geopolitical historical significance, the *Croatian Corridor (Vb)*, has a contemporary first-class spatial role in the context of Croatia's spatial integration process into European traffic and economic system (FELETAR, STIPERSKI, 1996). Stretching across the *Croatian threshold*, according to D. Magaš (2013), it represents the most suitable geographical junction of the Pannonian Central European (II) and Adriatic area with the major gravitational role of the maritime-land traffic hub Rijeka, and is one of the most promising regional and European corridors¹⁰ (PEPEONIK, 1996; STRAŽIČIĆ, 1996; FARIČIĆ, 2012). It is the geographical features, such as the depth of the sea that enables docking of the largest ships, and the natural protection in Kvarner Bay and connection to the Pannonian-Danubian area through the River Kupa region, that make this significant spatial advantage of Rijeka over other northern Adriatic ports (ROGLIĆ, 1964).

At the same time, in the context of increasingly demanding environmental standards of European transport policy, i.e. the need to use alternative solutions to railways and waterways, the Republic of Croatia with its largest rivers Danube, Drava and Sava becomes an increasingly important integrative part of Western, Central and Eastern Europe. Multimodally integrated towards the Adriatic front, Croatia is becoming an integral part of the European transport system, and thus of the global world. *Croatian Corridor (Vb)*, as well as Corridor Vc, are gaining a new spatial significance as a link to the Pannonian area, while the construction of the Danube-Sava canal would significantly contribute to the strengthening of the Danubian position. The combined sea-land-river corridor Danube-Adriatic (i.e. Vukovar - Rijeka in the length of 566.9 km) with repeatedly confirmed importance in the past, would be the most favourable intermodal transport corridor in the Baltic - Adriatic zone. In this context, Vukovar as a Danube port with the potential of a significant traffic hub in the opening towards the Black

¹⁰ „... kopneno srednjoeuropsko zaleđe utječe na sjevernojadranski prometni pravac sa stanovništvom od približno 50 milijuna ljudi koji ostvaruju gotovo 900 milijardi američkih dolara bruto društvenog proizvoda i čija ukupna vanjskotrgovinska razmjena iznosi više od 700 milijardi američkih dolara“ (VILKE, 2005., 89).

¹⁰ ...the mainland Central European hinterland affects the northern Adriatic transport route with a population of approximately 50 million people who generate nearly \$ 900 billion in gross domestic product and whose total foreign trade is more than \$ 700 billion (VILKE, 2005, 89).

nog sustava, a time i globalnog svijeta. *Hrvatski koridor* (Vb), kao i koridor Vc, dobivaju novo prostorno značenje spojnice prema panonskom prostoru, dok bi izgradnja kanala Dunav – Sava bitno pridonijela jačanju podunavskog položaja. Kombinirani pomorsko-kopneno-riječni koridor Podunavlje – Jadran (odnosno Vukovar – Rijeka u duljini od 566,9 km) čija se važnost opetovano potvrđuje kroz prošlost, bio bi najpovoljniji intermodalni prometni koridor u zoni Baltik – Jadran. U tom kontekstu Vukovar kao dunavska luka s potencijalom značajnoga prometnog čvorišta u otvaranju prema crnomorskom proćelju i kao grad srednjoeuropske kulture i simbol Domovinskog rata, uz strategijsko značenje poprima i važno geoprometno značenje u procesu jačanja podunavsko-jadranske orijentacije (LOZANČIĆ, 2019.).

Prometno integriranje Hrvatske u gravitacijskoj zoni Baltik – Jadran bitno bi pridonijelo njezini ukupnom razvoju temeljenom na prometnim koridorima kao potpori valorizacije njezina geografskog i resursnog položaja, a posebice njezina jadranskog proćelja. Prostorno funkcioniranje luke Rijeka i luke Ploče bitno pridonosi vrednovanju geografske lokacije koja se temelji na panonsko-sjevernojadranskom (I) i panonsko-srednjoadrarskom koridoru (II), odnosno potencijalnim razvojnim osovinama u gravitaciji paneuropskih koridora Vb i Vc. Time se prostor Hrvatske potvrđuje kao najpovoljnija spojnica srednje i istočne Europe s Mediteranom i Bliskim istokom. S druge strane, u uvjetima sve veće uloge multimodalnog prometa, Jadransko-jonska cesta i koridor X kao spojnica zapadne Europe s crnomorskim i bliskoistočnim prostorom, zajedno s prethodnim, čine prostor Hrvatske i Bosne i Hercegovine tranzitnim prstenom, odnosno raskrižjem na vratima jugoistočne Europe (BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2001.; BOŽIČEVIĆ, PERIĆ 2003.; MAGAŠ, 2014.).

Aktualni geografski položaj na geoprometnom čvorištu potencijalnih europskih razvojnih osovina Baltik – Jadran i Podunavlja, bitno određuje i hrvatski geopolitički, a time i geostrategijski položaj u okviru *Inicijative triju mora*, koja ima i vojno-političko, odnosno sigurnosno globalno značenje (BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2003.; KUREČIĆ, 2018.). Prostor zahvaćen euroatlantskim geopolitičkim utjecajem, a posebice projekcijom moći svjetske veles-

Sea front and as a city of Central European culture and a symbol of the Homeland War, in addition to its strategic importance, acquires important geographical and traffic significance in the process of strengthening Danubian-Adriatic orientation (LOZANČIĆ, 2019).

On the one hand, Croatia's transport integration in the Baltic-Adriatic gravity zone would significantly contribute to its overall development based on transport corridors as support to the valorisation of its geographical and resource position, and in particular its Adriatic front. The spatial functioning of the Port of Rijeka and the Port of Ploče significantly contributes to the evaluation of the geographical location based on the Pannonian-North Adriatic (I) and Pannonian-Central Adriatic Corridor (II), i.e. potential development axes in the gravity of Pan-European Corridors Vb and Vc. This confirms the Croatian space as the most favourable junction of Central and Eastern Europe with the Mediterranean and the Middle East. On the other hand, considering the increasingly important role of multimodal traffic, the Adriatic-Ionian Road and Corridor X as a junction of Western Europe with the Black Sea and Middle East, together with the previous one, make the area of Croatia and B&H a transit ring, i.e. a crossroads at the gates of South East Europe (BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2001; BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2003; MAGAŠ, 2014).

The current geographical position at the geographical and traffic hub of potential European development axes Baltic-Adriatic and Danube Basin significantly determines the Croatian geopolitical hence geostrategic position within the *Three Seas Initiative*, which has military, political and global security significance (BOŽIČEVIĆ, PERIĆ, 2003; KUREČIĆ, 2018). The area affected by Euro-Atlantic geopolitical influence, and especially by the projection of the power of the world superpower - the United States of America, represents the Croatian development potential (MAGAŠ, 2004).

The USA, as the only world superpower, strives for a dominant influence in the zone on the isthmus between the Black Sea-Adriatic-Baltic front by means of the geopolitics of the NATO Alliance (KUREČIĆ, 2008). Thereby it seeks to stop the geopolitical and geostrategic influence of two land forces, namely that of Russia and Germany. Greater engagement in spreading influence in the Three Seas Initiative area can be expected, after Brexit, by the United Kingdom

le – SAD-a, predstavlja hrvatski razvojni potencijal (MAGAŠ, 2004.).

SAD kao jedina svjetska velesila, upravo kroz geopolitiku NATO saveza teži dominantnom utjecaju u zoni na prevlakama između crnomorsko-jadransko-baltičkog pročelja (KUREČIĆ, 2008). Tako teži zaustavljanju geopolitičkoga i geostrategijskoga utjecaja dviju kopnenih sila Rusije i Njemačke. Veći angažman u širenju utjecaja na prostoru *Inicijative triju mora* može se, nakon Brexita, očekivati i od Velike Britanije. Na taj način glavne globalne pomorske sile teže nadzoru euroazijske kopnene moći. Glavni cilj SAD-a i Velike Britanije u prostornoj zoni *Inicijative* je učiniti ovaj prostor gospodarski i energetske neovisnim u čemu, osim zemalja zahvaćenih zonom, imaju i podršku zemalja sjeverne Europe, posebno skandinavskih zemalja. U tom smislu, Hrvatska i zemlje u njezinu regionalnom okružju, koje su u procesu gospodarskog zaostajanja i demogeografskih izazova sa sve manjim prirodnim priraštajem ili čak prirodnim padom, iseljavanjem mladih te sve intenzivnijim migracijskim ugrozama, traže svoju prigodu pokretanja geografskog potencijala u kontekstu jačanja nacionalne moći u novom geopolitičkom okružju (KUREČIĆ, 2018.). Hrvatska kao dominantna država na istočnoj jadranskoj obali ima posebno važan prometni potencijal u europskim i regionalnim integracijama (KUREČIĆ, PADJEN, 2013.). Posebno je značajna njezina uloga u projektima energetske dostupnosti za prostor dodira, geopolitičkog prožimanja i sukobljavanja interesa globalnih sila. Luka Rijeka ima povoljne prirodno-geografske uvjete u prometnom povezivanju i integriranju srdenjoeuropskog prostora, a u tom kontekstu posebno je potencijalna njezina aktualna geografska lokacija luke dobave i transporta ukapljenog plina. Valorizacija geografskog smještaja Hrvatske u funkciji jačanja njezina geografskog položaja, jača i njezin geopolitički utjecaj u regiji, a time i geopolitički utjecaj saveznika, odnosno glavne euroatlantske sile – SAD-a. Tako prostor Hrvatske poprima sve važniju, ne samo prometnu i energetske, već i sigurnosnu te geopolitičku regionalnu ulogu.

Međutim, u kontekstu geopolitičkog položaja širenja rusko-turskoga interesnoga geopolitičkog kruga i susjednih zemalja na prostoru jadransko-crnomoorske prevlake za očekivati je pokušaj daljnje

as well. In this way, the major global naval powers tend to control Eurasian land power. The main goal of the USA and Great Britain in the spatial zone of the Initiative is to make this area independent in terms of geoeconomy and energy. In addition to the countries affected by the zone, they also have the support of northern European, especially Scandinavian, countries. In this context, Croatia and the countries in its region, whose economic growth is falling behind and that are facing demographic challenges with declining natural growth or even natural decline, by emigration of young people, and increasing migration threats, seek their opportunity to unlock their geographical potential in the context of strengthening national power in the new geopolitical environment (KUREČIĆ, 2018). Croatia, as the dominant country on the eastern Adriatic coast, has a particularly important transport potential in the European and regional integrations (KUREČIĆ, PADJEN, 2013). Its role in energy accessibility projects is especially important for the areas of contact, geopolitical permeation and conflict of interests of global powers. The Port of Rijeka has favourable natural geographical conditions in traffic connection and integration of the Central European area, and in this context its current geographical location as the port of supply and transport of liquefied gas has a special potential. The valorisation of Croatia's geographical situation in the function of strengthening its geographical position also strengthens its geopolitical influence in the region, and thus the geopolitical influence of its ally, i.e. the main Euro-Atlantic power, the United States. Thus, Croatian space takes on an increasingly important role, not only in transport and energy, but also in security and regional geopolitics.

However, in the context of the geopolitical complexity of the expansion of the Russian-Turkish geopolitical circle of interest and that of the neighbouring countries in the area of the Adriatic-Black Sea isthmus, an attempt to further marginalize the Croatian geographical and traffic position is to be expected. Within the broader regional and global geostrategic dynamics, especially in the northern and southern sectors of the Danubian-Adriatic corridors, the interests of the neighbouring countries, Italy, Hungary, Slovenia, Serbia and Montenegro are increasingly prominent. In this context, it is necessary to emphasize that the spatial functioning of Croa-

marginalizacije hrvatskoga geoprometnog položaja. U okviru šire regionalne/globalne geostrategijske dinamike, posebno na sjevernom i južnom sektoru podunavsko-jadranskih koridora, sve su izraženiji interesi susjednih država Italije, Mađarske, Slovenije, Srbije i Crne Gore. Valja naglasiti kako je prostorno funkcioniranje Hrvatske u geografskom okružju opterećeno i nasljedem neriješenih graničnih pitanja, posebno razgraničenjem na moru sa Slovenijom i Crnom Gorom (ZORKO, 2011.; ZORKO, 2013.).

Pitanje granica sve je aktualnije u kontekstu funkcioniranja, odnosno prometnog povezivanja interesnog okružja te sve šire lepeze suvremenih ugroza. Premda je Hrvatska osamostaljenjem dosegula strategijski cilj, republičke granice na moru ostale su nedefinirane prema bivšim republikama Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Iako su izgubile funkcionalno značenje ranijeg razdoblja, nadzor njihove propusnosti sve je značajniji sa stajališta prometnog povezivanja, odnosno protoka ljudi, dobara i informacija. Posebice je značajna uloga nadzora njihova funkcioniranja u procesu suzbijanja suvremenih sigurnosnih prijetnji i ugroza: terorizma, droge, organiziranog kriminala, trgovine ljudima i migracija, tim više što se hrvatska kopnena granica otvara prema prostoru Bosne i Hercegovine u dužini od 932 km (46 %) i području Srbije od 241 km (11,9 %). Navedena otvorenost prema putovima droge, trgovine ljudima, migracijskim rutama, ali i svim ostalim spomenutim sigurnosnim prijetnjama, posebice iz smjera Bosne i Hercegovine, Kosova i ostalih potencijalno sigurnosno nestabilnih područja jugoistočne Europe upućuje na značaj hrvatskih granica u kontekstu novoga regionalnog povezivanja prostornog funkcioniranja.

Morske granice, u uvjetima ubrzanoga znanstvenog, tehničkog i tehnološkog razvoja, u kontekstu ovladavanja morskim prostorima, posebice dubokim morima, sve više poprimaju bitno globalno i regionalno, ali u tom međuovisnom interaktivnom kontekstu i nacionalno geostrategijsko značenje. Tako, osim tradicionalnoga prometnog značenja, more je sve važniji izvor resursa, a granice na njemu, posebice epikontinentskog i gospodarskog pojasa, predmet državnih sporova.

Osamostaljenjem Republika Hrvatska naslijedila je najveći dio morske granice na Jadranskom moru, postignute još 1968. godine, bilateralnim sporazu-

tia in the geographical environment is burdened by the legacy of unresolved border issues, especially the demarcation at sea with Slovenia and Montenegro (ZORKO, 2011; ZORKO, 2013).

The issue of borders is becoming more and more topical in the context of the functioning, i.e. traffic connection of the environment of interest and an ever-widening range of contemporary threats. Although Croatia achieved its strategic goal with independence, the state borders at sea remained undefined towards the former Yugoslav republics of Slovenia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro. Although they have lost the functional significance of the earlier period, the control of their throughput is becoming increasingly important from the point of view of transport connections, i.e. the flow of people, goods and information. The role of monitoring their functioning is especially important in the process of combating modern security threats and risks: terrorism, drugs, organized crime, human trafficking and migration, especially since the Croatian land border opens towards Bosnia and Herzegovina in the length of 932 km (46%) and towards Serbia it is 241 km long (11.9%). The openness to drug routes, human trafficking, migration routes, but also all other mentioned security threats, especially from Bosnia and Herzegovina, Kosovo and other potentially security unstable areas of Southeast Europe indicates the importance of Croatian borders in the context of new regional integration of spatial functioning.

Maritime borders, under conditions of accelerated scientific, technical and technological development and considering the control of maritime areas, especially deep seas, are increasingly gaining not only significant global and regional, but also, national geostrategic importance in this interdependent interactive context. Thus, in addition to its traditional transport significance, the sea is increasingly becoming a significant source of resources, and the borders on it, especially the borders of epicontinental and economic zones, are the subject of state disputes.

With its independence, the Republic of Croatia inherited the largest part of the sea border on the Adriatic Sea, defined already in 1968 by a bilateral agreement between Italy and Yugoslavia.¹¹ However, with

¹¹ The Adriatic Sea is divided by three coastal states. According to M. Klemenčić and D. Topalović (2009, 312), the coast with a

mom Italije i Jugoslavije.¹¹ Međutim, raspadom bivše države, povećao se broj obalnih država bivših jugoslavenskih republika bez međusobno uređenih morskih granica. Tako je Jadransko more postalo središte istraživačkog interesa znanstvenika, a poglavito političkih središta moći (SCOVAZZI, 1993.).

Nametnuti granični spor sa Slovenijom izašao iz pravnih okvira sve je više postajao političko pitanje. Cilj manipulacija s polaznim kopnenim točkama vezanim za crtu razgraničenja bio je inicirati i nametnuti međudržavni problem i prebaciti ga s polja međunarodnog prava na međunarodno političko polje. Tako je rasprava o crti razgraničenja otvorila proces koji će prerasti u politički spor u čijem je središtu *de facto* pitanje slovenskog izlaska na otvoreno more, a time ostvarivanje i pravo podjele epikontinentnog i gospodarskog pojasa. Izravan izlazak na otvoreno more, što s pravnog stajališta nije ostvarivo ni u uvjetima posjedovanja cjelovitoga Piranskog zaljeva, Sloveniji bi znatno poboljšao geoprometni, a time i geostrategijski položaj na panonsko-sjevernojadranskom koridoru. Jačanjem geografske lokacije koridora V kao potencijalne razvojne osovine na najpogodnijoj kopnenoj spojnici koja spaja sjeverni dio Italije (Padska nizina) – jedan od najrazvijenijih dijelova Europe, s Panonskom nizinom, predstavlja prostorno-funkcionalnu konkurenciju Hrvatskom koridoru – Vb. Luka Kopar time potencijalno jača geoprometni pomorsko-kopneni položaj, a to pak ima odraza na daljnje marginaliziranje širega regionalnog i europskog značenja, premda prirodno geografski povoljnije, geografske lokacije luke Rijeka. Osim navedenih geoprometnih ciljeva, izlazak na otvoreno more, a time i mogućnost participacije u epikontinentnom i gospodarskom pojasu, Slovenija bi poboljšala i svoj resursni položaj na plinom bogatom sjevernojadranskom području.

Sličan, premda ipak znatno drukčiji problem, Republika Hrvatska ima i u postupku razgraničenja s Crnom Gorom. Za razliku od Slovenije, Crna Gora ima izlaz na otvoreno more, ali crta razgraničenja bitno može utjecati na preraspodjelu

the disintegration of the former state, the number of coastal states of the former Yugoslav republics without mutually regulated maritime borders increased. Thus, the Adriatic Sea became the centre of research interest of scientists, and especially of political centres of power (SCOVAZZI, 1993).

The imposed border dispute with Slovenia went beyond the legal framework and increasingly became a political issue. The manipulations with land starting points related to the demarcation line were aimed at initiating and imposing an interstate problem and shifting it from the field of international law to the international political field. Thus, the discussion on the demarcation line opened a process that has grown into a political dispute in the centre of which is the *de facto* issue of Slovenia's access to the high seas, and thus the realization and the right to divide the epicontinental and economic belt. Direct access to the high seas, which from a legal point of view is not feasible even in the conditions of owning the entire Bay of Piran, would significantly improve Slovenia's geographical and traffic, and thus geostrategic position on the Pannonian-North Adriatic corridor. Strengthening of the geographical location of Corridor V as a potential development axis on the most suitable land junction connecting the northern part of Italy (Po Valley), one of the most developed parts of Europe, with the Pannonian Plain represents the spatial and functional competition for the Croatian Corridor - Vb. The Port of Koper thus potentially strengthens its the geographical and traffic maritime-land position, which in turn has the effect of further marginalizing the wider regional and European significance, although naturally more geographically favourable, of the geographical location of the Port of Rijeka. In addition to the stated geographical and transport goals, access to the high seas, and thus the possibility of participation in the continental and economic zone, Slovenia would also improve its resource position in the gas-rich northern Adriatic area.

The Republic of Croatia has a similar, albeit significantly different, problem in the demarcation process with Montenegro. Unlike Slovenia, Montenegro has access to the high seas, but the demarcation line can

¹¹ Jadransko more podijelile su tri obalne države. Prema M. Klemenčiću i D. Topaloviću (2009., 312), obala ukupne duljine 3737 km najvećim dijelom od 56 % pripala je Jugoslaviji, Italiji 33 %, a Albaniji 11 %. Raspadom bivše države, Hrvatska je naslijedila 85 % nekadašnje kopnene obalne crte i gotovo sve otoke.

total length of 3,737 km mostly belonged to Yugoslavia, 56% to Italy, and 11% to Albania. With the disintegration of the former state, Croatia inherited 85% of the former mainland coastline and almost all the islands.

teritorijalnog mora, epikontinentskog i potencijalnoga gospodarskog pojasa. Budući da je Prevlaka dio hrvatskoga teritorija, rješenje ovoga graničnog spora, prema D. Topaloviću (2000., 124), može pridonijeti proširenju površine teritorijalnog mora za oko 250 km², epikontinentskog pojasa za 4300 km² i gospodarskog pojasa, odnosno značajne veličine morskog volumena temeljenog na površini i visini vodenog stupa.

Rješenja navedenih sporova ponajprije će ovisiti o geopolitičkom kontekstu, odnosno interesu globalnih/regionalnih središta moći u interakciji s procesima regionalnog povezivanja. U skladu s navedenim, može se očekivati i daljnja marginalizacija lokacijske vrijednosti hrvatskoga položaja na panonsko-sjevernojadranskom i panonsko-južnojadranskom koridoru. Međutim, geopolitički položaj Republike Hrvatske, ulaskom u NATO i u EU, čini prednost i prigodu za oslobađanje geografskog, posebice resursnog potencijala za uspješan razvoj gospodarstva i ukupnoga društvenog svekolikog razvoja (KUREČIĆ, CRLJENKO, 2013.; KUREČIĆ I DR., 2019.).

Transformacija prometnih koridora u osovine razvoja osnovni je preduvjet razvoja hrvatskoga prostora temeljenoga na geografskim prednostima. U procesu razvoja tranzitne lokacije, važan je nacionalni doprinos razvoju povoljnih geopolitičkih uvjeta u prostornom funkcioniranju regionalnog okružja, prožetog sve složenijim i intenzivnijim sučeljavanjima interesa globalnih geopolitičkih aktera. Uravnoteženi pristup prostornom razvoju strategijska je pretpostavka sigurnosti prirodnih resursa kao temeljnih geografskih čimbenika u procesu oblikovanja nacionalne strategije i dostizanju nacionalnih ciljeva.

HRVATSKO GEOGRAFSKO OKRUŽJE U KONTEKSTU PODUNAVSKO-JADRANSKE ORIJENTACIJE

U kontekstu podunavsko-jadranske orijentacije Hrvatske posebno treba istaknuti i geostrategijski značaj geografskog položaja susjednih zemalja članice NATO-a i EU-a: Italije, Mađarske i Slovenije s kojima Hrvatska u 2019. godini ima 31,9

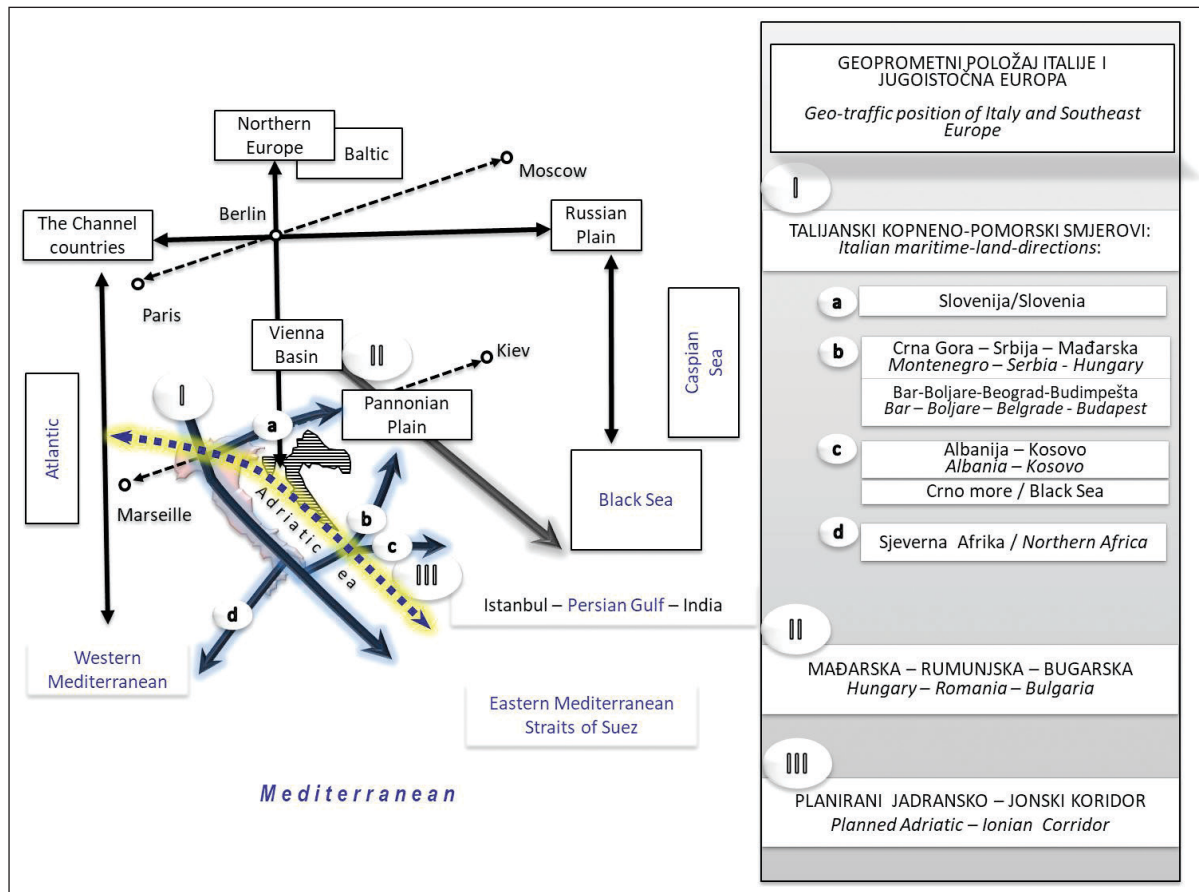
significantly affect the redistribution of the territorial sea, continental and potential economic zone. Since Prevlaka is an integral part of Croatian territory, the resolution of this border dispute, according to D. Topalović (2000, 124) can contribute to the expansion of the territorial sea by about 250 km², the continental shelf by 4300 km² and of course the economic zone, or the significant sea volume based on surface and height of the water column.

It is to be expected that the solutions to these disputes will primarily depend on the geopolitical context, i.e. the interests of global and regional centres of power in interaction with the processes of regional integration. In accordance with the above, further marginalization of the location value of the Croatian position on the Pannonian-Northern Adriatic and Pannonian-Southern Adriatic corridors can be expected. However, the geopolitical position of the Republic of Croatia, by joining NATO and the EU, is an advantage and an opportunity to unleash the geographical, and especially resource potential for successful economic development and overall social development (KUREČIĆ, CRLJENKO, 2013; KUREČIĆ et al., 2019).

The transformation of transport corridors into axes of development is a basic precondition for the development of the Croatian space based on geographical advantages. In the process of developing a transit location, the national contribution to the development of favourable geopolitical conditions in the spatial functioning of the regional environment imbued with increasingly complex and intensive conflict of interests of global geopolitical actors, is important. A balanced approach to spatial development is a strategic precondition for the security of natural resources as fundamental geographical factors in the process of shaping the national strategy and achieving national goals.

CROATIAN GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF THE DANUBIAN-ADRIATIC ORIENTATION

In the context of Croatia's Danubian-Adriatic orientation, the geostrategic importance of the geographical position of neighbouring NATO and the EU member states: Italy, Hungary and Slove-

SLIKA 4. Geoprometni aspekt geopolitičkog utjecaja Italije na prostoru Jugoistočne Europe
FIGURE 4 Geographical and traffic aspect of the Italian geopolitical influence in Southeast Europe

Izvor: prilagođeno prema: / Source: modified after: Lozančić, 2011. prema / according Pavić, 1973.

% ukupne trgovinske razmjene (URL 5).¹² Nakon rušenja bipolarnog svijeta, krugu proširenja NATO-a priključila se Mađarska – država čija *lepeza smjerova* ima bitno europsko geostrategijsko i geoprometno značenje. Drugim krugom proširenja,

¹² Važno je naglasiti geografski potencijal jadransko-jonske osovine razvoja (JJ) koja Hrvatsku spaja s jednim od najrazvijenijih europskih regija, Padskom nizinom, odnosno gospodarski najrazvijenijim sjevernim dijelom Italije, s kojom Hrvatska u 2019. godini ima 13,9 % ukupne trgovinske razmjene. S druge strane, osobito je značajna prostorno funkcionalna interakcija i prožimanje jadransko-jonske i podunavske osovine razvoja i njihovo križanje s osi Baltik – Jadran na hrvatskome prostoru, tim prije što dominantnu gospodarsku ulogu na Podunavlju ima Njemačka s kojom Hrvatska u 2109. ima najveću ukupnu trgovinsku razmjenu od 14,5 %, ali i Austrija s kojom je u istoj godini Hrvatska imala trgovinsku razmjenu od 6,2 %. U tom, odnosno podunavsko-jadranskom kontekstu, treba naglasiti kako je u navedenoj godini ukupna trgovinska razmjena s najznačajnijim trgovinskim partnerima ovoga prostorno-funkcionalnoga geografskog prostora, Njemačkom, Italijom, Slovenijom, Austrijom, Slovačkom, Mađarskom i Bosnom i Hercegovinom i Srbijom, iznosila 63,5 %. Navedena činjenica u usporedbi s ukupnom trgovinskom razmjenom Hrvatske s EU-om od 76 %, upućuje na geostrategijski potencijal hrvatskoga nacionalnog prostora u kontekstu podunavsko-jadranske orijentacije na osi Baltik – Jadran, odnosno *Inicijative triju mora*.

nia, with which Croatia had 31.9% of total trade in 2019 (URL 5).¹² After the collapse of the bipolar world, the circle of NATO enlargement was joined by Hungary - a country whose *range of directions* has a significant European geostrategic and geographical and traffic significance. In the second round of

¹² It is important to emphasize the geographical potential of the Adriatic-Ionian Development Axis (JJ), which connects Croatia with Po Valley, one of the most developed European regions or the most economically developed, northern part of Italy, with which Croatia had 13.9% of total trade in 2019. Alternately, the spatial-functional interaction and permeation of the Adriatic-Ionian and Danubian axes of development and their crossing with the Baltic-Adriatic axis in Croatia is particularly significant, especially since Germany has a dominant economic role in the Danubian region and Croatia had 14.5% trade exchange with Germany, and also Austria with which in the same year Croatia had a trade exchange of 6.2%. In this, i.e. the Danubian-Adriatic context, it is important to emphasize that in the mentioned year the total trade exchange with the most important trade partners of this spatial-functional geographical area: Germany, Italy, Slovenia, Austria, Slovakia, Hungary and Bosnia and Herzegovina and Serbia, amounted to 63.5%. This fact, compared to the total trade exchange of Croatia with the EU of 76%, indicates the geostrategic potential of the Croatian national space in the context of the Danubian-Adriatic orientation on the Baltic-Adriatic axis, or the *Three Seas Initiative*.

kojim se i Slovenija priključila euroatlantskom savezu, NATO je uspostavio kopneni kontinuitet na padsko-ukrajinskom stratezijskom vojno-operacijskom pravcu koji spaja Padsku i Panonsku nizinu (I a) (CVRTILA, 2004.). Time su ostvareni i geografski, odnosno geoprometni uvjeti intenzivnijega geopolitičkog utjecaja Italije prema prostoru Panonije i Srednjeg Podunavlja (PAVIĆ, 2012b; PAVIĆ, 2016.). Drugim geoprometnim krakom preko crnogorske obale i Srbije na Panoniju (I b), te preko albanske obale prema crnomorskom pročelju (I c) Italija, u skladu s već viđenim povijesnim stratezijskim projektima, oblikuje geoprometni sustav geopolitičkog utjecaja na širem prostoru jugoistočne Europe (OSTERMAN, 1920.) (Sl. 4.).

U kontekstu jačanja tursko-ruske crnomorske moći i njezina sve prisutnijega geopolitičkog utjecaja na prostoru panonsko-jadranskog prožimanja bitno je naznačiti koridore koji se protežu preko prostora Srbije, odnosno od Podunavlja na južno istočnojadransko pročelje, otvarajući time težište balkanskog prostora crnogorskoj i albanskoj obali.

Srbija

Srbija, prema R. Paviću (2016.), smještena u središtu Balkana, Dunavom se otvara prema prostoru Podunavlja, odnosno prostoru zapadne Europe. Kao dio europskoga Rimlanda čini bitnu spojnicu prema prostorima stratezijskih resursa: Bliskog istoka i Kavkaza, čime je i po geografskoj lokaciji izložena povijesnoj konstanti sukoba interesa globalnih središta moći. Tako, polazeći od činjenice kako od geostratezijskog položaja određenog prostora, odnosno države, ovisi i njezin razvoj, R. Radinović (2003., URL 3) naglašava lokaciju *balkanskoga političkog čvora* prvorazrednim u stratezijskom razvoju Srbije (Sl. 5.).

Dunavsko-moravski prostor kao integralni dio *balkanskoga prometnog čvorišta* predstavlja geografsku osnovu transformacije prometnih koridora u osovine razvoja Republike Srbije. Riječ je o prostoru protezanja podunavsko-sredozemnog koridora (X) s vardarskom okosnicom prema Egejskom moru te nišavsko-maričkim nastavkom (Xc) prema crnomorskom pročelju.

Osim spomenutog koridora X kao težišne razvojne podunavsko-sredozemne osovine valja spo-

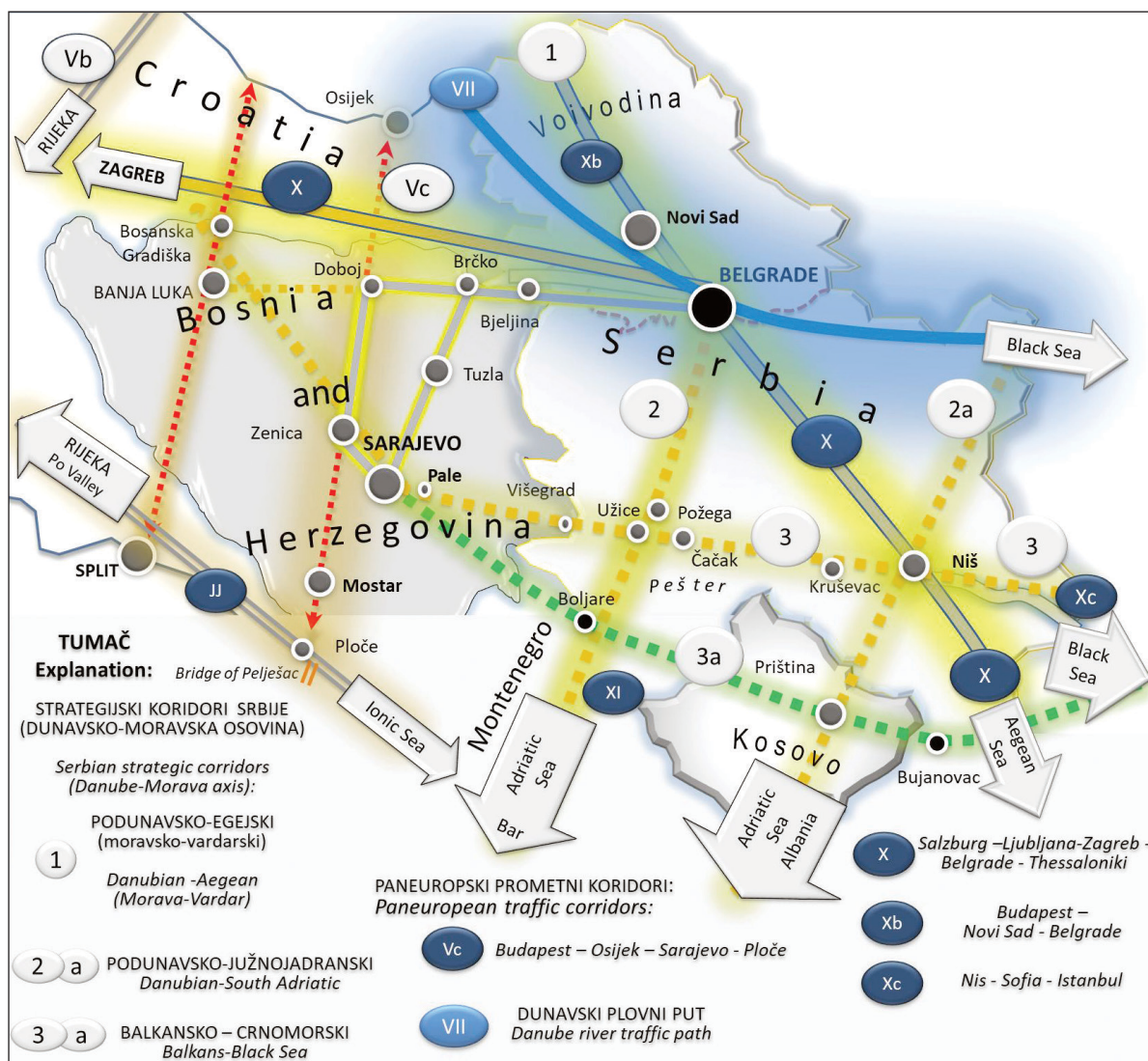
enlargement, in which Slovenia also joined the Euro-Atlantic Alliance, NATO established a ground continuity on the Po-Ukrainian strategic military operational route connecting the Po and Pannonian lowlands (I a) (CVRTILA, 2004). Thus, the geographical and geographical and traffic conditions of more intensive geopolitical influence of Italy towards the area of Pannonia and the Mid-Danubian region were achieved (PAVIĆ 2012b; PAVIĆ, 2016). By means of the second geographical and traffic branch over the Montenegrin coast and Serbia to Pannonia (I b), and over the Albanian coast towards the Black Sea front (I c) and in accordance with already seen historical strategic projects, Italy forms a transit system of geopolitical influence in the wider area of Southeast Europe (OSTERMAN, 1920) (Fig. 4).

In the context of strengthening the Turkish-Russian Black Sea power and its increasing geopolitical influence in the Pannonian-Adriatic area of permeation, it is important to indicate the corridors that stretch across Serbia, i.e. from the Danubian to the south-eastern Adriatic front, thus opening the focus of the Balkans to the Montenegrin and Albanian coasts.

Serbia

According to R. Pavić (2016), Serbia is situated in the centre of the Balkans, and by being located on the River Danube, it opens towards the Danubian area, i.e. the area of Western Europe. As part of the European Rimland, it forms an important link to the areas of strategic resources: the Middle East and the Caucasus, thus exposing it to the historical constant of the conflict of interest of global centres of power. Hence, starting from the fact that the development of a state depends its geostrategic position, R. Radinović (2003, URL 3) emphasizes the location of the *Balkan political node* as of prime importance in the strategic development of Serbia (Fig. 5).

The Danube-Moravian area as an integral part of the *Balkan transport hub* represents the geographical basis for the transformation of transport corridors into the development axes of the Republic of Serbia. It is an area of extension of the Danubian-Mediterranean corridor (X) with the Vardar axis towards the Aegean Sea and the Nišava-Marica extension (Xc)

SLIKA 5. Geostrategijsko okruženje Republike Hrvatske

FIGURE 5 Geostrategic environment of the Republic of Croatia

Izvor: / Source: Šušić, 1995.; Vemić, 2005.; Petrović, 2009.; URL 2; URL 3

menuti i ostale poprečne nacionalne koridore 2 i 2a – spojnice plovnog koridora VII i sredozemnog, tj. jadranskog pročelja. Podunavsko-južnojadranski koridor 2 – kolubarsko-ibarskom dolinom, uz postojeću prugu Beograd – Bar, otvara Srbiju prema jadranskom pročelju preko prostora Crne Gore. Sličnu ulogu otvaranja Srbije i jačanja njezine podunavsko-balkansko-jadranske pozicije ima potencijalni koridor 2a koji protežući se od timočke krajine na niškom prometnom čvorištu sječe koridor X, te protezanjem dolinom Drima do Otrantskih vrata otvara Srbiju preko Kosova južnojadranskom pročelju na albanskoj obali i Albaniju prema Podunavlju. Potencijalna transformacija ovoga koridora u osovinu razvoja ima stratešku važnost ne samo za Srbiju već i za daljnji gospodarski razvoj i sigurnosnu stabilizaciju Kosova te širega regionalnog

towards the Black Sea front.

In addition to the above mentioned Corridor X as the centre of gravity of the Danubian-Mediterranean axis, it is important to mention other transverse national corridors 2 and 2a - the junctions of navigable corridor VII and the Mediterranean, i.e. the Adriatic front. Danubian-South Adriatic Corridor 2 opens Serbia towards the Adriatic front over the area of Montenegro and through Kolubara-Ibar valley and together with the already existing railway Belgrade-Bar. The potential Corridor 2a has a similar role of opening Serbia and strengthening its Danubian-Balkan-Adriatic position. It stretches from the Timok region, cuts Corridor X at the Niš traffic hub and stretches along the Drim Valley to the Straits of Otranto, opens Serbia to the southern Adriatic through Kosovo and, of course,

prostora.

Osim navedenih koridora koji uvelike pridonose unutarnjoj funkcionalnoj koheziji srbijanskog prostora i koji Srbiju potencijalno otvaraju i integriraju u regionalnu/europsku prometnu mrežu, važnu ulogu imaju i uzdužni koridori. To se odnosi na dva kraka balkansko-crnorskog koridora, 3 i 3a, koji dodatno jačaju geostrategijsku važnost srbijanskoga balkanskog Heartlanda.¹³ Presijecanjem s koridorom X središnji balkanski prostor Srbije postaje raskrižjem panonsko-egejskog (X), panonsko-južnojadranskog (XI) i balkansko-crnorskog (Xc) dijela jugoistočne Europe. U širem prostornom kontekstu, u odnosu na zonu Baltik – Jadran – Crno more, Srbija ima potencijalno geostrategijsko težišno značenje, a posebice u uvjetima jačanja ruske i turske crnomorske moći i širenja njihova geopolitičkog utjecaja na prostor jugoistočne Europe.

U procesu geoprometnog otvaranja Srbije prema Podunavlju i srednjoj Europi s jedne strane i prema egejskom, južnojadranskom i crnomorskom morskom pročelju, Vojvodina je ključni teritorij te će bitno odrediti geostrategijsku i geopolitičku poziciju Srbije i u budućim međunarodnim odnosima. Uvjetovanost razvoja i stabilnosti Srbije od koridora X i VII (Podunavlje) kojima se preko Vojvodine spaja na srednju, zapadnu, pa i istočnu Europu, stavlja je u poziciju ovisnu o europskom integracijskom, ali i o euroatlantskom sigurnosno-stabilizacijskom procesu.

Geopolitički čimbenik nameće se kao ključni u oblikovanju spomenutih razvojnih osovina kao nositeljica svih ostalih interakcijski povezanih prostornih procesa, a posebice razvoja gospodarstva, urbanizacije i kretanja stanovništva. To potvrđuju i srbijanski autori koji tvrde kako dosadašnji stupanj prometne povezanosti u funkciji prostorne integracije i razvoja Srbije nije u dovoljnoj mjeri valoriziran, premda njegov potencijal ima određene komparativne prednosti, posebice u kontekstu regionalnoga i europskoga prometnog integriranja (STOJANOVIĆ, VOJKOVIĆ, 2003.; STOJANOVIĆ, TODOROVIĆ, 2004.).

¹³ Zapadno-moravski koridor spaja uzdužne koridore u jedinstven prometni sustav kao strategijsku okosnicu razvojnih prostorno-funkcionalnih procesa i odnosa.

Albania towards the Danubian region. The potential transformation of this corridor into an axis of development is of strategic importance not only for Serbia but also for further economic development and security stabilization of Kosovo, and, of course, the wider regional area.

In addition to these corridors, which significantly contribute to the internal functional cohesion of the Serbian space and which potentially open and integrate Serbia into the regional and European transport network, longitudinal corridors also play an important role. This refers to the two arms of the Balkan-Black Sea Corridor, 3 and 3a, which further strengthen the geostrategic importance of the Serbian Balkan heartland.¹³ Intersecting with Corridor X, the central Balkan area of Serbia becomes the intersection of the Pannonian-Aegean (X), Pannonian-South Adriatic (XI) and Balkan-Black Sea (Xc) parts of South East Europe. In a wider spatial context, in relation to the Baltic-Adriatic-Black Sea zone, Serbia has a potential geostrategic focal significance, especially in terms of strengthening Russian and Turkish Black Sea power and expanding their geopolitical influence in South East Europe.

In the process of geographical and traffic opening of Serbia towards the Danubian region and Central Europe on the one hand, and towards the Aegean, South Adriatic and Black Sea maritime front on the other hand, Vojvodina represents a key territory and will significantly determine Serbia's geostrategic and geopolitical position in future international relations. The conditionality of Serbia's development and stability on Corridors X and VII (Danube Basin), by which it connects to Central, Western and even Eastern Europe via Vojvodina, puts Serbia in a dependent position on the European integration as well as Euro-Atlantic security and stabilization process.

The geopolitical factor imposes itself as key in shaping of the mentioned development axes as the bearer of all other interactively connected spatial processes, and especially the development of the economy, urbanization and population movements. This is confirmed by Serbian authors who claim that the

¹³ The West Moravian Corridor connects longitudinal corridors into a single transport system as a strategic backbone of developmental spatial and functional processes and relations.

Projekcija srbijanskoga geopolitičkog interesa posebno je usmjerena na panonsko-južnojadranski cestovni koridor (2), koji uz postojeći željeznički Beograd – Bar, predstavlja potencijalnu razvojnu osovину ne samo prostora Srbije, već i Crne Gore (Sl. 5.). Ovaj koridor, preko južno-jadranskog pročelja, prostorno-funkcionalno otvara i Italiju Podunavlju, odnosno srednjoj Europi i čini važan geografski i geopolitički čimbenik u europskom i euroatlantskom integracijskom procesu.

Križanje panonsko-južnojadranskih koridora (2 i 2a) s balkansko-crnimorskim (3a) znatno pridonosi otvaranju prometno izoliranog Kosova, a prostoru Crne Gore i Albanije daje dodatno geoprometno, ali i geostrategijsko značenje u kontekstu nove vojno-sigurnosne uloge Kosova u ostvarivanju regionalnih interesa NATO saveza, posebice SAD-a.

Geopolitički interesi Srbije kroz geoprometni čimbenik prostorno-funkcionalnih procesa i odnosa posebice su vezani za prostor Bosne i Hercegovine. U kontekstu jačanja ruskoga geopolitičkog kruga i njegova utjecaja na regionalne prometne projekte, to bi moglo utjecati na proces daljnje marginalizacije regionalnih geografskih komparativnih prednosti Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske na panonsko-jadranskom smjeru, s posljedicama ostanka u *geostrateškoj i prometnoj sjeni* (PAVIĆ, 2016., 24).

Suradnja Republike Hrvatske i Srbije u kontekstu prostorno-funkcionalnih odnosa može pridonijeti višem stupnju valorizacije koridora X i VII, što je zajednički interes u njihovoj transformaciji u razvojne osovine kao prostornim zamašnjacima ukupnoga gospodarskog razvoja dviju država (KUREČIĆ, PADJEN, 2013.). Gospodarska suradnja ima potencijalno puno šire, posebno geopolitičko značenje, vrlo značajno sa stajališta šire regionalne sigurnosti i stabilnosti jugoistočne Europe.

Međutim, Srbija, koja pokazuje otpor prema euroatlantskim integracijama te prorusku geopolitičku orijentaciju, ima težišnu geografsku, a time i geostrategijsku lokaciju u kontekstu *Initiative triju mora*. Upravo preko prostora Srbije, i njezine uloge u destabilizaciji Crne Gore, Rusija proširuje svoj pomorski geostrategijski nadzor i geopolitički utjecaj na širem mediteranskom prostoru. Srbija tako ostaje sigurnosni destabilizator

current level of transport connectivity in the function of spatial integration and development of Serbia is not sufficiently valued, although its potential represents certain comparative advantages, especially in the context of regional and European integration (STOJANOVIĆ, VOJKOVIĆ, 2003; STOJANOVIĆ, TODOROVIĆ, 2004).

The projection of Serbian geopolitical interest is especially focused on the Pannonian-South Adriatic road corridor (2), which, along with the already existing Belgrade-Bar railway, represents a potential development axis not only for Serbia but also Montenegro (Fig. 5). This corridor also spatially and functionally opens Italy towards the Danubian region and Central Europe through the southern Adriatic front, and is an important geographical and geopolitical factor in the European and Euro-Atlantic integration process.

The intersection of the Pannonian-Southern Adriatic corridors (2 and 2a) with the Balkan-Black Sea one (3a) significantly contributes to the opening of traffic-isolated Kosovo, and gives Montenegro and Albania additional transit and geostrategic significance in the context of Kosovo's new military and security role in realization of NATO's regional interests, and especially those of the United States.

The geopolitical interests of Serbia are especially related to the area of Bosnia and Herzegovina through the geographical and traffic factor of spatial-functional processes and relations. In the context of strengthening the Russian geopolitical circle, and its impact on regional transport projects, this could affect the process of further marginalization of comparative regional geographical advantages of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Croatia on the Pannonian-Adriatic line, with the consequences of their remaining *in the geostrategic and transport shadow*. (PAVIĆ, 2016, 24).

Cooperation between the Republic of Croatia and Serbia in the context of spatial-functional relations can contribute to a higher degree of valorisation of corridors X and VII, which is of common interest in their transformation into development axes as spatial drivers of overall economic development of the two countries (KUREČIĆ, PADJEN, 2013). Economic cooperation has potentially a much broader, especially geopolitical, significance, which is very important from the point of view of wider regional security and stability in Southeast Europe.

However, Serbia, which shows resistance to Eu-

u današnjem aktualnom regionalnom geopolitičkom trenutku.

Bosna i Hercegovina

Prometnice dolinama Une, Vrbasa, Bosne, Neretve i Drine omogućuju tranzit između hrvatskoga panonskog i jadranskog područja kroz Bosnu i Hercegovinu na panonsko-srednjojadranskom stratezijskom pravcu. Time se s jedne strane povezuju dva hrvatska stratezijska kraka, istočni panonski i južni jadranski, a s druge strane jača interakcija prostorno-funkcionalnih odnosa dviju država, što je zajednički izvor moći stratezijske lokacije u kontekstu europskoga i euroatlantskoga integracijskog procesa.

Prostor Bosne i Hercegovine, kako naglašava R. Pavić (2006., URL 4), bez prometnog otvaranja kroz europski integracijski proces nema čak ni značajniju regionalnu geoprometnu vrijednost. Splitsko-vrbaski, bosansko-neretvanski, zadarsko-unski i drinski koridor u novonastalim okolnostima nemaju više hladnoratovsko vojno značenje, već se stratezijski značaj ovoga prostora temelji primarno na gospodarskim, demogeografskim, urbanim i dakako, kulturološkim aspektima moći (Sl. 3.). Hrvatska i Bosna i Hercegovina po svojem su geografskom smještaju, položaju i obliku teritorija prostorno-funkcionalno zavisne i neodvojive geografske cjeline (PILAR, 2014.). Aktualni prostorno-funkcionalni odnosi i procesi bez prometne otvorenosti nemaju razvojnu perspektivu, već predstavljaju potencijalne uzroke suvremenih, posebice asimetričnih, sigurnosnih prijetnji i ugroza. Stoga, koridor Vc, kao stožerni prometni pravac panonsko-srednjojadranskog smjera ima stratezijsko značenje ne samo za Republike Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, već i za širi prostor regije. S obzirom na geografsku lokaciju glavnih urbanih i razvojnih središta Sarajeva, Mostara, Zenice i Tuzle, upravo ova razvojna osovina temelj je ukupnog razvoja i opstanka Bosne i Hercegovine.

Prometno povezivanje Bosne i Hercegovine i preko balkanskih koridora 3 i 3a, odnosno njezino otvaranje prema crnomorskoj obali, pojačava njezino geoprometno značenje u kontekstu iniciranja geografskih izvora u funkciji ukupnog razvoja i stabilnosti (Sl. 5.). Međutim, u kontekstu

ro-Atlantic integration and a pro-Russian geopolitical orientation, has a more prominent geographical and thus geostrategic location in the context of the Three Seas Initiative. It is through the territory of Serbia and its role in the destabilization of Montenegro, that Russia is expanding its maritime geostrategic control and geopolitical influence in the wider Mediterranean area. Serbia thus remains a security destabilizer in present-day regional geopolitical moment.

Bosnia and Herzegovina

Roads through the valleys of the Una, Vrbas, Bosna, Neretva and Drina rivers enable transit between the Croatian Pannonian and Adriatic areas through Bosnia and Herzegovina in the Pannonian-Central Adriatic strategic direction. This, on one hand, connects the two Croatian strategic arms, the eastern Pannonian and southern Adriatic, and on the other hand, strengthens the interaction of spatial and functional relations between the two countries, which is a common source of power for the geostrategic location in the context of European and Euro-Atlantic integration process.

The area of Bosnia and Herzegovina, as emphasized by R. Pavić (2006, URL 4), without traffic opening through the European integration process, does not have even a significant regional geographical and traffic value. The Split-Vrbas, Bosna-Neretva, Zadar-Una and Drina corridors no longer have Cold War military significance in the new circumstances, but the geostrategic significance of this area is based primarily on economic, demo-geographic, urban and, of course, cultural aspects of power (Fig. 3). Croatia and Bosnia and Herzegovina are spatially-functionally dependent and inseparable geographical units in terms of their geographical location, position and shape of territories (PILAR, 2014). Current spatial-functional relations and processes do not have development prospects without traffic openness, but represent potential causes of modern, especially asymmetric, security risks and threats. Therefore, Corridor Vc, as the main traffic route of the Pannonian-Central Adriatic direction, has geostrategic significance not only for the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina, but also for the wider area of the region. Given the geographical location of the main urban and development centres of Sarajevo, Mostar, Zenica and Tuzla, this develop-

srbijskoga prostornog ekspanzionizma kroz regionalne prostorno-funkcionalne procese, a u novim regionalnim geopolitičkim uvjetima, na djelu su najnoviji geoprometni projekti¹⁴ o prometnom povezivanju Bosne i Hercegovine i Srbije prema crnomorskom proćelju, odnosno Istanbulu. Projekt predviđa povezivanje prometnog ishodišta Banje Luke na dva kraka koji se spajaju u Beogradu čineći tako prometni kružni tok na prostoru Srbije i Bosne i Hercegovine. Prvi krak se proteže Banja Luka – Sarajevo – Požega – Beograd, a drugi Banja Luka – Doboj – Beograd (URL 1). Projekti koji Bosnu i Hercegovinu jednostrano prostorno-funkcionalno vežu za Srbiju, istodobno potiskujući u drugi plan izgradnju koridora Vc koji otvara Bosnu i Hercegovinu europeizacijskim procesima, nova su pojava u kontinuiranom procesu širenja srbijanske hegemonije te potencijalnoga teritorijalnog posezanja na prostor suverene države. Sve značajniji pojedinačni, ali i zajednički geopolitički utjecaj Turske i Rusije u zoni balkanske *crne rupe*,¹⁵ čini ovaj prostor geopolitički kompleksnijim te sigurnosno sve osjetljivijim (PAVIĆ, 2016., 36). Posljedica daljnjeg zaostajanja geoprometnog povezivanja prostora Bosne i Hercegovine, koji se prirodnogeografski otvara prema prostoru Podunavlja i Jadrana, te njezina ostanka u europskoj *geostrateškoj i prometnoj sjeni*, bit će blokiranje geografskog potencijala kao izvora njezine gospodarske, ali i ukupne nacionalne moći (PAVIĆ, 2016., 24). U kontekstu geografskog oblika i položaja hrvatskoga nacionalnog prostora, navedeni procesi imaju vitalno značenje i za nacionalnu sigurnost Republike Hrvatske, a posebice za njezin gospodarski razvoj (KUREČIĆ, PADJEN, 2013.).

¹⁴ Kao rezultat dogovora turskog predsjednika Erdogana i srbijanskog predsjednika Vučića te bosanskohercegovačkog Predsjedništva (URL 1).

¹⁵ Prostor nastao raspadom bivše državne zajednice u uvjetima srbijanske agresije, koji je ostao izvan europskih i euroatlantskih integracijskih procesa te predstavlja potencijalni izvor regionalne, odnosno globalne nesigurnosti. Prema R. Paviću (2016., 36) „... to je politički još nedefiniran i nedovršeni prostor što naročito vrijedi za Bosnu i Hercegovinu koja je međunarodni protektorat, dok se Srbija zbog još uvijek živog i aktivnog radikalnog ekstremizma koji uključuje i teritorijalno posezanje, ne može ubrojiti u normalne europske države“.

ment axis is the foundation of the overall development and survival of Bosnia and Herzegovina.

Traffic connection of Bosnia and Herzegovina through the Balkan corridors 3 and 3a, i.e. its opening towards the Black Sea coast, strengthens its geographical and traffic significance in the context of initiating geographical sources in the function of overall development and stability (Fig. 5). However, in the context of Serbian spatial expansionism through regional spatial and functional processes, and in the new regional geopolitical conditions, the latest geographical and traffic projects¹⁴ on the transport connection of Bosnia and Herzegovina and Serbia to the Black Sea front, i.e. Istanbul, are in progress. The project envisages connecting Banja Luka as the traffic origin to two arms that connect in Belgrade, thus forming a transit ring in Serbia and Bosnia and Herzegovina. The first arm stretches from Banja Luka - Sarajevo - Požega - Belgrade, and the second from Banja Luka - Doboj - Belgrade (URL 1). Projects that unilaterally connect Bosnia and Herzegovina to Serbia, while pushing into the background the construction of Corridor Vc, which opens Bosnia and Herzegovina to Europeanization processes, represent a new phenomenon in the continuous process of expanding Serbian hegemony and potential territorial encroachment into the space of a sovereign state. The increasingly significant individual, but also joint geopolitical influence of Turkey and Russia in the Balkan *black hole zone*,¹⁵ makes this area geopolitically more complex and increasingly security sensitive (PAVIĆ, 2016, 36). Further lagging behind of the geographical and traffic connection of Bosnia and Herzegovina, which naturally opens to the Danubian region and the Adriatic, and its remaining in the European *geostrategic and transport shade*, will result in blocking the geographical potential as a source of its economic and overall national power (PAVIĆ, 2016, 24). In the

¹⁴ As a result of an agreement between Turkish President Erdogan and Serbian President Vučić, and the Bosnian Presidency (URL 1).

¹⁵ The space created by the disintegration of the former state union in the conditions of Serbian aggression, which remained outside the European and Euro-Atlantic integration processes and represents a potential source of regional and global insecurity. According to R. Pavić (2016, 36) ... *it is a politically undefined and unfinished space, which is especially true for Bosnia and Herzegovina, which is an international protectorate, while Serbia, due to its still alive and active radical extremism, which includes territorial encroachment, cannot be included among normal European states.*

Crna Gora

Srbija je teritorijalni nadzor nad Crnom Gorom ostvarila *de facto* bez uporabe vojne sile, kroz „antibirokratsku revoluciju” još u siječnju 1988. godine. Time je ona, s geostrategijskog stajališta, ovladala vrlo značajnim crnogorskim prostorom s maritimnom fasadom, osiguravši tako izlazak na Jadransko more i prije početka ratnog pohoda na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Osamostaljenjem Crne Gore, njezin geostrategijski položaj postaje bitan čimbenik njezina ubrzanog razvoja. Prirodni resursi u uvjetima pomorske otvorenosti kao i nastavak prometne integracije u europske prometne koridore imaju velik potencijal daljnjeg jačanja geostrategijske važnosti ovoga prostora.

Premda se ne nalazi na prostoru budućih paneuropskih koridora, planirani panonsko-južnojadranski cestovni koridor (2), uz postojeći željeznički Beograd – Bar, predstavlja potencijalnu razvojnu osovinu Srbije, ali i Crne Gore (Sl. 5.). Osim što otvara Srbiju južnojadranskom pročelju, on ujedno funkcionalno integrira Crnu Goru i s prostorom Podunavlja, odnosno srednje Europe te je bitan geografski čimbenik njezina utjecaja, kao članice NATO-a, na jačanju sigurnosti okružja, ali i njezine uloge u europskom integracijskom procesu.

Spoj panonsko-južnojadranskog koridora s balkansko-crnimorskim (3a) znatno pridonosi otvaranju prometno izoliranog Kosova, a prostoru Crne Gore daje dodatno geoprometno, geopolitičko, gospodarsko, ali i šire geostrategijsko značenje u kontekstu nove vojno-sigurnosne uloge Kosova u ostvarivanju regionalnih interesa NATO saveza, posebice SAD-a.

Posebnu razvojnu važnost za Crnu Goru potencijalno ima i buduća jadransko-jonska cesta (JJ). Produženjem prema prostoru Grčke postaje ujedno i bitna razvojna osovina Republike Hrvatske jačajući njezin geoprometni položaj u južnoeuropskom prometnom sustavu (KUREČIĆ, PADJEN, 2013.). Kako ovaj koridor predstavlja određenu konkurenciju postojećem talijanskom kopneno-pomorskom koridoru (I), prioritet gradnje kroz Crnu Goru (I b) dobiva panonsko-južnojadranski koridor, koji je bitan sa stajališta projekcije moći i geopolitičkog utjecaja Italije na jadransko-crnimorskoj prevlaci, odnosno

context of the geographical shape and position of the Croatian national space, these processes are vital for the national security of the Republic of Croatia, and especially for its economic development (KUREČIĆ, PADJEN, 2013).

Montenegro

Serbia exercised territorial control over Montenegro *de facto* without the use of military force, through the ‘anti-bureaucratic revolution’ back in January 1988. Thus, from a geostrategic point of view, it took control of a very important Montenegrin area with a maritime front, thereby ensuring access to the Adriatic Sea even before the start of the war campaign in Croatia and Bosnia and Herzegovina.

With its independence, Montenegro’s geostrategic position becomes an important factor in its accelerated development. Natural resources in the conditions of maritime openness as well as the continuation of transport integration into European transport corridors have a significant potential to further strengthen the geostrategic importance of this area.

Although not located in the area of future Pan-European corridors, the planned Pannonian-South Adriatic road corridor (2), along with the already existing Belgrade-Bar railway, represents a potential development axis of Serbia, but of course Montenegro, as well (Fig. 5). In addition to opening Serbia to the southern Adriatic front, it also functionally integrates Montenegro with the Danube Basin region, i.e. Central Europe and is an important geographical factor of its influence as a NATO member on strengthening environmental security, but also its role in the European integration process.

The connection of the Pannonian-Southern Adriatic Corridor with the Balkan-Black Sea one (3a) significantly contributes to the opening of traffic-isolated Kosovo, which also gives Montenegro additional geographical and traffic, geopolitical, economic and wider geostrategic significance in the context of Kosovo’s new military and security role interests of NATO, and especially of the United States.

The future Adriatic-Ionian road (JJ) has a potentially special development significance for Montenegro. By extending towards the territory of Greece, it also becomes an important development axis of the Republic of Croatia, strengthening its geographical

prostoru jugoistočne Europe, a posebice Crne Gore, Albanije i Kosova (I c), (Sl. 4.).

Proces demokratizacije Crne Gore, članice NATO-a, može uvelike pridonijeti jačanju dobrosusjedskih odnosa, a time i daljnjoj sigurnosnoj stabilizaciji regije u procesu širenja i jačanja procesa euroatlantske i europske integracije. Dakako, uspješnost uloge Crne Gore u regionalnoj stabilizaciji u izravnoj je i neodvojivoj ovisnosti o procesu demokratizacije Srbije, kao glavnoga regionalnog sigurnosnog destabilizatora. Upravo kontinuirana srbijanska posezanja usmjerena i na crnogorski dio istočnojadranske obale, uz potporu globalnoga ruskog interesnog kruga, u uvjetima etničke heterogenosti Crne Gore (Srbi, Crnogorci, Bošnjaci), mogu imati složene sigurnosne posljedice za Crnu Goru, ali i na šire regionalne geopolitičke procese, koji ne isključuju zaoštavanje sukoba interesa globalnih središta moći, poglavito SAD-a, Rusije, EU-a, Italije i Turske.

S druge strane, dobrosusjedski odnosi Republike Hrvatske i Crne Gore zasigurno pridonose i rješavanju pitanja hrvatske južne morske granice – Prevlake, čiji status, kao dijela hrvatskoga teritorija nije upitan, ali je upitna crta prema otvorenom moru, što je bitno određenje prostornog protezanja teritorijalnog mora, odnosno budućega epikontinentalnog i gospodarskog pojasa (TOPALOVIĆ, 2000.; ZORKO, 2013.).

ZAKLJUČAK

Bitno je obilježje današnjega hrvatskog teritorija položaj na povijesnim spojnicama sjevera i juga Europe, kao i Panonije, odnosno Podunavlja i Sredozemlja. Spoj sjevera Europe, sa sredozemnim jugom ostvaruje se kroz mrežu ruta *Jantarskog puta* još od prethistorije. S druge strane, u vrijeme rimske antike prvi put u povijesti ostvaruje se *podunavsko-jadranska razvojna osovina*. Odrednice Hrvatske kao jadranske i srednjoeuropske, odnosno podunavske zemlje, čine temelj procesa valorizacije njezinih prostornih prednosti. Uloga jadranskog pročelja, u uvjetima oblikovanja jedinstvenoga europskog prometnog i gospodarskog sustava, predstavlja dominantni hrvatski strategijski čimbenik interakcijskih prostorno-funkcionalnih procesa

and traffic position in the southern European transport system (KUREČIĆ, PADJEN, 2013). As this corridor represents a certain competition to the already existing Italian land-sea corridor (I), the priority of construction through Montenegro (I b) is given to the Pannonian-South Adriatic corridor, important from the point of view of Italy's power projection and geopolitical influence on the Adriatic-Black Sea isthmus, the area of Southeast Europe, and especially Montenegro, Albania and Kosovo (I c), (Fig. 4).

On the one hand, the process of democratization of Montenegro, a NATO member, can significantly contribute to the strengthening of good neighbourly relations, and thus to the further security stabilization of the region in the process of expansion and strengthening of the Euro-Atlantic and European integration process. Of course, the success of Montenegro's role in regional stabilization is in direct and inseparable dependence on the process of democratization of Serbia as the main regional security destabilizer. It is the continuous Serbian interventions aimed at the Montenegrin part of the eastern Adriatic coast, with the support of the global Russian interest circle and in the conditions of ethnic heterogeneity of Montenegro (Serbs, Montenegrins, Bosniaks), that can have complex security consequences for both Montenegro and wider regional geopolitical processes, which do not exclude the escalation of conflicts of interest of global centres of power, especially the United States, Russia, the EU, Italy and Turkey.

On the other hand, good neighbourly relations between the Republic of Croatia and Montenegro certainly contribute to resolving the issue of the Croatian southern sea border - Prevlaka, whose status as part of Croatian territory is not in question, but the line to the open sea, which is a major feature of defining territorial waters, that is, the future epikontinental and economic belt, is disputable (TOPALOVIĆ, 2000; ZORKO, 2013).

CONCLUSION

An important feature of today's Croatian territory is its position at the historical junctions of Northern and Southern Europe, as well as Pannonia, i.e. the Danubian region and the Mediterranean. The connection of the north of Europe with the Mediterra-

i odnosa temeljenih na umreženim lokacijskim, prirodno-geografskim i resursnim prednostima u funkciji razvoja ukupne nacionalne moći.

Razvojna perspektiva Republike Hrvatske, kao članice NATO saveza i EU-a, u kompleksu geopolitičkih interesa i sigurnosnih izazova, ovisit će o razini usklađivanja njezinih interesa s nositeljima globalne i regionalne međunarodne moći. Geografski smještaj i položaj samostalne srednjoeuropske Republike Hrvatske na jadranskom pročelju otvorenom prema gravitacijskoj prostorno-funkcionalnoj zoni Podunavlja te potencijalnom raskrižju europskih razvojnih osovina Baltik – Jadran i Atlantik – Crno more, jamstvo su njezina povoljnog tranzitnog položaja, kao temelja strategije održivog razvoja. U tom kontekstu, u skladu s razvojem geostrategijske moći kroz valorizaciju prednosti prostorne lokacije, prirodnih i ljudskih resursa, Republika Hrvatska ima potencijalno dominantnu ulogu čimbenika regionalne integracije i sigurnosne stabilizacije prostora *balkanske crne rupe*.

Podunavski prostor izrazito je važna interaktivna prostorna sastavnica Republike Hrvatske kao mediteranske i srednjoeuropske države u gravitacijskoj zoni Dunava, kao jedne od ključnih okosnica europskoga razvoja na prevlaci globalnoga značaja od Atlantika do Crnoga mora.

Podunavska orijentacija ima ključnu perspektivnu razvojnu ulogu hrvatskoga prostora, ali i susjedne Bosne i Hercegovine (koridor Vc). U nacionalnom i međunarodnom prostorno-funkcionalnom i geopolitičkom kontekstu, upravo je hrvatsko Podunavlje potencijalno multimodalno čvorište na tri paneuropska prometna koridora (X, Vc i VII) i potencijalna osovina održivoga razvoja. Položaj na jadranskom pročelju i podunavskoj okosnici bitno određuje maritimno i kontinentalno značenje položaja hrvatskoga prostora. Širenju gravitacijske dunavske prostorne zone prometnoga i gospodarskoga utjecaja zasigurno će pridonositi i koridori koji prolaze kroz Hrvatsku i koji otvaraju Podunavlje prema Sredozemlju na hrvatskome jadranskom pročelju – geografskom izvoru hrvatske nacionalne snage (moći). U tom kontekstu, posebno su značajni koridori Vb (panonsko-sjevernojadranski) i Vc (panonsko-srednjoadranski). U uvjetima izgradnje kanala ili multimodalnog povezivanja vodnih prometnica Dunav – Sava, i

nean south has been developed through the network of routes of the *Amber Road* since prehistory. On the other hand, during Roman antiquity, for the first time in history, the *Danubian-Adriatic development axis* was introduced. The determinants of Croatia as an Adriatic and Central European, i.e. Danubian country, are the basis of the process of valorisation of its spatial advantages. The role of the Adriatic front, in terms of shaping a unified European transport and economic system, is the dominant Croatian strategic factor of interactive spatial and functional processes and relationships based on networked location, natural-geographical and resource advantages in the development of overall national power.

The development prospect of the Republic of Croatia, as a member of NATO and the EU, in a complex of geopolitical interests and security challenges, will depend on the level of harmonization of its interests with the holders of global and regional international power. The geographical location and position of the independent Central European Republic of Croatia on the Adriatic front open to the gravitational spatial and functional zone of the Danubian region and the potential intersection of the European Baltic-Adriatic and Atlantic-Black Sea development axes are a guarantee of its favourable transit position. In this context, in accordance with the development of geostrategic power through the valorisation of the advantages of spatial location, natural and human resources, the Republic of Croatia has a potentially dominant role as a factor of regional integration and security stabilization of the *Balkan black hole*.

The Danubian area represents a very important interactive spatial component of the Republic of Croatia as a Mediterranean and Central European state in the Danube gravity zone, as one of the key backbones of European development on the globally important isthmus stretching from the Atlantic to the Black Sea.

The Danubian orientation has a key prospective development role of the Croatian space, but also of neighbouring Bosnia and Herzegovina (corridor Vc). In the national and international spatial-functional and geopolitical context, the Croatian Danubian region is a potential multimodal hub on three Pan-European transport corridors (X, Vc and VII) and a potential axis of sustainable development. The position on the Adriatic front and the Danubian backbone significantly determines the maritime and continen-

koridor X (posavski) dobio bi prvorazredno geoprometno značenje.

Podunavsko-jadranska orijentacija je uvijek i čimbenik u kojem križište uzdužnih koridora jadransko-jonske ceste (JJ) i koridora X, kao spojnica zapadne Europe s crnomorskim i blisko-istočnim prostorom, s poprečnim koridorima sjevernojadranskim (Vb) i srednjojadranskim (Vc), čine prostor Hrvatske i Bosne i Hercegovine tranzitnim prstenom, odnosno raskrižjem na vratima jugoistočne Europe. Time Republika Hrvatska kao članica NATO-a i EU-a, predstavlja bitan čimbenik geoprometnoga povezivanja, ali i sigurnosnoga i geopolitičkog stabiliziranja susjednih zemalja na prostoru jugoistočne Europe.

Najnoviji geoprometni projekti Srbije, u kontekstu jačanja i potpore ruskoga interesnog kruga, teže širenju geopolitičkoga utjecaja. Oni imaju funkciju regionalne dominacije i daljnjih teritorijalnih posezanja, posebno prema prostoru Bosne i Hercegovine i Crne Gore, kao i nadzora prostorno-funkcionalnih procesa i odnosa na srednjojadranskom koridoru (Vc) i južnojadranskom koridoru prema crnogorskoj obali (XI). Prostorni srbijanski ekspanzionizam, aktualno integriran u regionalne prometne projekte pod ruskim i turskim, odnosno rusko-turskim geopolitičkim utjecajem, čini zonu Baltik – Jadran – Crno more sigurnosno osjetljivom, a prostor Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine potiskuje u geoprometnu regionalnu sjenu i marginalizira te izravno utječe na njihov ukupni razvoj i sigurnost na prostoru potencijalne podunavsko-jadranske orijentacije.

tal significance of the position of the Croatian space. Corridors passing through Croatia and opening the Danube Basin towards the Mediterranean on the Croatian Adriatic front - the geographical source of Croatian national strength (power) will certainly contribute to the expansion of the gravitational Danubian spatial zone of traffic and economic influence. In this context, the corridors Vb (Pannonian-northern Adriatic) and Vc (Pannonian-central Adriatic) are particularly important. In the conditions of canal construction, or multimodal connection of waterways Danube - Sava, Corridor X (Sava Basin) would gain first-class geographical and traffic significance.

The Danubian-Adriatic orientation is a condition and factor in which the intersection of the longitudinal corridors of the Adriatic-Ionian Road (JJ) and Corridor X, as a junction of Western Europe with the Black Sea and Middle East, with transverse corridors North Adriatic (Vb) and Central Adriatic (Vc), make the area of Croatia and Bosnia and Herzegovina a transit ring, i.e. the crossroads at the gates of Southeast Europe. Thus, the Republic of Croatia, as a member of NATO and the EU, is an important factor in geographical and traffic integration, but also in the security and geopolitical stabilization of neighbouring countries in Southeast Europe.

Serbia's latest geo-transport projects, in the context of strengthening and supporting Russian interest circle, seek to expand geopolitical influence. It has primarily the function of regional domination and further territorial encroachments, especially on the territory of Bosnia and Herzegovina and Montenegro, as well as the control of spatial and functional processes and relations in the Central Adriatic Corridor (Vc) and the Southern Adriatic Corridor towards the Montenegrin coast (XI). Serbian spatial expansionism, currently integrated into regional transport projects under Russian and Turkish, that is, Russian-Turkish geopolitical influence, makes the Baltic-Adriatic-Black Sea zone security sensitive, and pushes the territory of the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina into a geographical and traffic regional shade and marginalizes and directly affects their overall development and security in the area of potential Danubian-Adriatic orientation.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- ARNAUD, P. (1998): The Classical World, u: *An Historical Geography of Europe*, (ur. Butlin, R. A., Dodgson, R. A.), Oxford University Press, Oxford, 26-53.
- BILAS, V. (2007): Trgovinska povezanost Hrvatske i EU, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 5, 67-78.
- BOGNAR, A. (1996): Croatia – the land and natural features, *GeoJournal*, 38 (4), 407-416.
- BOŽIČEVIĆ, J., PERIĆ, T. (2001): Razvitak hrvatskog gospodarstva sa stajališta razvitka prometa, *Ekonomski pregled*, 52 (7-8), 753-773.
- BOŽIČEVIĆ, J., PERIĆ, T. (2003): Prometni koridori Baltik-Jadran – Konceptijske postavke za optimizaciju prometne mreže, *Ekonomski pregled*, 56 (3-4), 185-203.
- BRAUDEL, F. (1997): *Sredozemlje i sredozemni svijet, u doba Filipa II*, 1. svezak, Antibarbarus, Zagreb, pp. 692.
- BRZEZINSKI, Z. (1997): *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*, Basic Books, New York, pp. 223.
- CVRTILA, V. (2004): *Hrvatska i NATO*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, pp. 136.
- CRKVENČIĆ, I. (1996): Croatia as a Danube country, *GeoJournal*, 38 (4), 455-462.
- DUNDOVIĆ, Č., VILKE, S. (2009): Izgradnja višenamjenskog kanala Dunav – Sava u funkciji prometne integracije Podunavlja i Jadrana, *Pomorstvo*, 23 (2), 589-608.
- ENGLDAHL, W. (2008): *Stoljeće rata. Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, Detecta, Zagreb, pp. 500.
- FARIČIĆ, J. (2006): Obala – prostor kontakta i konflikta, u: *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo – Zbornik radova*, (ur. Matas, M.), Geografsko društvo Split, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, Split, Zadar, 269-297.
- FARIČIĆ, J. (2012): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 516.
- FELETAR, D., STIPERSKI, Z. (1996): The development and structure of the Croatian economy, *GeoJournal*, 38 (4), 437-444.
- FUERST-BJELIŠ, B. (2018): Deforestacija i reforestacija u hrvatskome dinarskom kršu: odnosi i implikacije, *Ekonomska i ekohistorija*, 14 (1), 136-144.
- FÜRST-BJELIŠ, B. (1996): Zagreb – periodizacija razvoja gradske aglomeracije, *Geografski glasnik*, 58, 89-96.
- GLAMUZINA, N., FUERST-BJELIŠ B. (2015): *Historijska geografija Hrvatske*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split, pp. 304.
- GREY, C. S., SLOAN, G. (1999): *Geopolitics, geography and strategy*, Frank Cass Publishers, London – New York, pp. 298.
- GUŠIĆ, B. (1962): Naše primorje, historijsko-geografska studija, *Pomorski zbornik I*, JAZU, Zagreb, 19-65.
- KADIJEVIĆ, V. (1993): *Moje viđenje raspada - vojska bez države*, Politika, Beograd, pp.166.
- KISSINGER, H. (2002): *Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century*, Simon & Schuster Paperbacks, NewYork, pp. 287.
- KLEMENČIĆ, M. (1992): Geografija Hrvatske, *Geografski horizont*, 2, 7-15.
- KLEMENČIĆ, M. (1993): 'Croatia – Past And Present (Location, Position, Territory, Borders, Regions)', *Acta Geographica Croatica*, 28 (1), 23-37.
- KLEMENČIĆ, M. (1996): Croatia's territorial consolidation and prospects for the future, *GeoJournal*, 38 (4), 393-398.
- KLEMENČIĆ, M., TOPALOVIĆ, D. (2009): Morske granice na Jadranskom moru, *Geoadria*, 14 (2), 311-324.
- KUREČIĆ, P. (2008): Proširenje NATO-a: Geopolitička pobjeda SAD-a u post hladnoratovskom razdoblju? Rezultati i perspektive, *Hrvatski geografski glasnik*, 70 (1), 42-60.
- KUREČIĆ, P. (2012): Problematika definiranja malih država, *Hrvatski geografski glasnik*, 74 (2), 89-112.
- KUREČIĆ, P. (2018): Inicijativa triju mora: geografske odrednice, geopolitičko utemeljenje i budući izazovi, *Hrvatski geografski glasnik*, 80 (1), 99-124, DOI: 10.21861/HGG.2018.80.01.05

- KUREČIĆ, P., CRLJENKO, B. (2013): Republika Hrvatska: promjene geopolitičkog položaja u odnosu na „Zapadni Balkan“ od 1990-ih do ulaska u Europsku uniju, *Zbornik 1. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Fedor Rocco*, (ur. Grmuša, T.), Visoka poslovna škola, Zagreb, 1-14.
- KUREČIĆ, P., PADJEN, M. (2013): Utjecaj oblika teritorija i granica na geopolitičke značajke Republike Hrvatske, *Zbornik 1. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Fedor Rocco*, Visoka poslovna škola Zagreb, (ur. Grmuša, T.), Zagreb, 499-509.
- KUREČIĆ, P., MILKOVIĆ, M., KLOPOTAN, I. (2019): A European Perspective of the Western Balkans: Drawing on the Experience of Bulgaria, Croatia, and Romania, *38th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, (ur. Hammes, K., Machrafi, M., Samodol, A.), Rabat, 18-31.
- LOZANČIĆ, M. (2011): *Geografski i geostrategijski položaj Hrvatske u posthladnoratovskoj Europi*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb, pp. 341.
- LOZANČIĆ, M. (2019): Geostrategijski i geopolitički aspekt obrane Osijeka 1991., (ur. Brekalo, M.), *Grad Osijek u obrani hrvatskog Istoka – zbornik*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 29-48.
- LOZANČIĆ, M., FUERST-BJELIŠ, B. (2017): Strategijska geografija, odnos geografskoga prostora i nacionalne snage (moći), *Društvena istraživanja*, 2 (26), 269-289, DOI: 10.5559/di.26.2.07
- MACKINDER, H. J. (1904): The geographical pivot of history, *The Geographical Journal*, 24 (4), 421-437, DOI: 10.2307/1775498
- MAGAŠ, D. (1997): The development of geographical and geopolitical position of Croatia, *Geoadria*, 2, 5-36, DOI: 10.15291/geoadria.241
- MAGAŠ, D. (2004): The End of Hegemony and Dominance in Southeastern Europe, *Geoadria*, 9 (2), 173-182, DOI: 10.15291/geoadria.135
- MAGAŠ, D. (2013): *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju i Izdavačka kuća Merdijani, Zadar, pp. 300.
- MAGAŠ, D. (2014): Izazovi suvremenoga kopnenog povezivanja Dubrovnika, *Geoadria*, 19 (1), 27-60, DOI: 10.15291/geoadria.38
- MAHAN, A. T. (1889): *The influence of sea power upon history*, Little, Brawn and Company, Boston, pp. 368.
- MALIĆ, A., BOZIČEVIĆ, D. (1996): Croatia in the continental traffic network of Europe, *GeoJournal*, 38 (4), 463-468.
- MIROŠEVIĆ, L., FARIČIĆ, J. (2011): Percepcija Dalmacije u odabranim stranim leksikografskim djelima, *Geoadria*, 16 (1), 119-140, DOI: 10.15291/geoadria.282
- NOVAK, G. (1962): *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, Vojno delo, Beograd, pp. 586.
- NOVAK, G. (1944): *Prošlost Dalmacije*, Hrvatski izdavački i bibliografski ured, Zagreb, pp. 509.
- OSTERMAN, S. (1920): *Italija i Jugoslavija na Jadranu*, Knjižnica obnove, svezak IV., Zagreb, pp. 110.
- PAVIĆ, R. (1973): *Osnove opće regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, I dio, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, pp. 424.
- PAVIĆ, R. (1987a): Politička geografija – prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa, *Hrvatski geografski glasnik*, 49 (1), 45-51.
- PAVIĆ, R. (1987b): Teritorijalizacija političkog – logika prostora i uloga teritorija u politici, u: *Idejne i društvene vrednosti geografske nauke*, 93-104, Centar za marksizam, Beograd.
- PAVIĆ, R. (1991a): Razlike makro-regionalno-geografskog sastava i političko-ekonomske podjele Europe, *Geografski horizont*, 1, 49-58.
- PAVIĆ, R. (1991b): Velika Srbija od 1844. do 1990/91. godine. Izvori velikosrpske agresije, u: *Izvori velikosrpske agresije: rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, (ur. Čović, B.), Školska knjiga, Zagreb, 151-203.
- PAVIĆ, R. (2012a): Na temeljima geografije – I: prostor (u politici), *Geografski horizont*, 58 (1), 59-78.
- PAVIĆ, R. (2012b): Prilozi raščlambi položajnosti, *Geografski horizonti*, 58 (1), 79-65.
- PAVIĆ, R. (2016): Suvremene značajke i problemi Jadranske regije – pritisci na hrvatski Jadran, u: *More – hrvatsko blago*, (ur. Radić, Z.), vlastita naknada, Zagreb, 21-55.

- PILAR, I. (2014): *Svjetski rat i Hrvati, pokus orijentacije hrvatskog naroda još prije svršetka rata*, Družba Braće hrvatskog zmaja, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, pp.154.
- PEPEONIK, Z. (1996): Croatia – „a small country for a great vacation“, *GeoJournal*, 38 (4), 469-475.
- PETROVIĆ, S. (2009): Evroregioni u funkciji transgranične saradnje zemalja Zapadnog Balkana, *Globus*, 40 (34), 73-88.
- POLETAN JUGOVIĆ, T. (2008): Analiza relevantnih indikatora formiranja robnih tokova na Paneuropskom koridoru Vc, *Pomorstvo*, 2, 185-208.
- RADOVANOVIĆ, M. V. (1989): *Geografski prostor i društveno istorijski proces*, Jugoslovenski geoprostor, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, pp. 146.
- RATKAJ, I. (2003): Saobraćajno-geografski položaj Srbije, *Zbornik radova Geografskog fakulteta*, godina 2002. (2003.), sveska L, Beograd, 33-46.
- ROGIĆ, V. (1977): Geografski aspekt podunavsko-jadranskih razvojnih osovina jugoslavenskog prostora u retrospektu i prospektu, u: *Zbornik X. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije, održanog u Srbiji od 15. do 20. septembra 1976.*, (ur. Vasović, U. M.), Srpsko geografsko društvo, Beograd, 252-258.
- ROGIĆ, V. (1992a): Postanak i mijene hrvatskog teritorija (Historijska geografija Hrvatske), *Geografski horizont*, 38 (2), 67-75.
- ROGIĆ, V. (1992b): Problematika regionalne organizacije jugoistočnog segmenta središnje Hrvatske, *Acta Geographica Croatica*, 27 (1), 95-105.
- ROGIĆ, V. (1993/1994): *Geopolitical Retrospect of Croatia*, Croatia – A New State, Zagreb, 9-31.
- ROGLIĆ, J. (1950): O geografskom položaju i ekonomskom razvoju Jugoslavije, *Geografski glasnik*, 11-12 (1), 11-25
- ROGLIĆ, J. (1964): *Perspektivne mogućnosti razvoja naših morskih luka*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, pp. 34
- ROGLIĆ, J. (1974): Aspekti prometnog valoriziranja Hrvatske, u: *Prometna valorizacije Hrvatske*, Zagreb, 21-33.
- SCOVAZZI, T. (1993): The Agreements for the Delimitation of the Italian Coastal Zones, *Mediterranean Social Sciences Review*, II/2, 61-74.
- SHERRATT, A. (1998): The Human Geography of Europe: A Prehistoric Perspective. u: *An Historical Geography of Europe*, (ur. R. A. Butlin, R. A. Dodgshon), Oxford, 1-25.
- Stić, M. (1994): Razvoj i perspektiva Zagreba kao prometnog čvorišta europskog značenja, *Geografski glasnik*, 56, 129-143.
- STIPERSKI, Z., KAMENOV, Ž. (1996): Razlozi doseljavanja u Zagreb, *Prostor*, 4, (2 (12)), 147-156.
- STIPERSKI, Z., FUERST-BJELIŠ, B. (2003): Problemi i modeli upravljanja okolišem u megagrafovima zemalja u razvoju, *Društvena istraživanja*, 12 (6 (68)), 1051-1067.
- STOJANOVIĆ, B., VOJKOVIĆ, G. (2003): Osnovne prostorno-demografske karakteristike zone koridora X u Srbiji, u: *Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja*, (ur. Arandžević, Z.), Ekonomski fakultet, Niš, 269-277.
- STOJANOVIĆ, B., TODOROVIĆ, M. J. (2004): Značaj i potencijali koridora X u evropskom saobraćajnom sistemu, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 84 (2), 125-134.
- STRAŽIČIĆ, N. (1996): Croatia – a costal and maritime country, *GeoJournal*, 38 (4), 445-453.
- ŠEGOTA, T. (1982): *Geografija južne Evrope*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 255.
- ŠEPER, M. (1960): Pomorski ratovi i pomorstvo, *Pomorska enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, 6, Zagreb.
- ŠUŠIĆ, S. (1995): *Balkanski geopolitički košmar*, Novinsko-izdavačka ustanova „Vojska“, Beograd, pp. 342.
- TOPALOVIĆ, D. (1996): Croatia and Central Europe – the geopolitical relationship, *GeoJournal*, 38 (4), 399-405.
- TOPALOVIĆ, D. (2000): *Balkanska Europa – Pojas nestabilnosti*, Diorama, Zagreb, pp.191.
- URL 1, ANDREJIĆ, M. (2019): *Sve o autoputu Beograd-Sarajevo*, <https://www.blic.rs/biznis/vesti/sve-o-au>

- toputu-beograd-sarajevo-kuda-ce-proci-saobracajnica-kolika-ce-bitih90p2qb, 23. 11. 2019.
- URL 2, *Detaljni prostorni plan Bar-Boljare*, 2008., <http://www.prometna-zona.com/koridori.html>, 16. 6. 2010.
- URL 3, RADINOVIĆ, R. (2003): *Geostrategijski položaj Srbije kao faktor strategije razvoja, Strategija razvoja u nestabilnim uslovima (okrugli sto)*, <http://www.vidovdan.org>, 20. 5. 2010.
- URL 4, PAVIĆ, R. (2006): *Problem BiH i njezina budućnost*, <http://haw.nsk.hr/arhiva/vol1/162/9004/www.fokus-tjednik.hr/vijest.asp%3fvijest%3D696.html>, 16. 6. 2008.
- URL 5, *Robna razmjena Republike Hrvatske s inozemstvom u 2019.*, Priopćenje br. 4.2.1., <https://www.dzs.hr/>, 1. 5. 2020.
- VEGO, M. (2008): *Joint Operational Warfare – Theory and Practice*, National Defence College, pp. 1000.
- VEMIĆ, M. (2005): Prostorna definicija Dunavsko-moravskog koridora, *Glasnik srpskog geografskog društva*, 1 (1), 175-186.
- VILKE, S. (2005): Konceptija razvitka sjevernojadranskih luka Rijeke, Kopra i Trsta, *Pomorski zbornik*, 43 (1), 85-111.
- VUJOVIĆ, M. (1958): *Dunav kao međunarodna vodena komunikacija*, Vojno delo, Beograd, 685-694.
- VUKADINOVIĆ, R. (2000): Relations between the big powers: USA, Russia and China, *Croatian International Relations Review*, 6 (20/21), 123-126.
- ZORKO, M. (2011): Konfliktni potencijal dobrosusjedskih odnosa: slučaj Hrvatske i Slovenije, *Političke perspektive*, 1 (2), 43-62.
- ZORKO, M. (2013): Konfliktni potencijal dobrosusjedskih odnosa: slučaj Hrvatske i Crne Gore, *Političke perspektive*, 3 (1), 57-75.
- ŽULJIĆ, S. (1963): Položaj kao faktor regionalno-gospodarske strukture Jugoslavije, *Geografski glasnik*, 25, 61-80.

UČINCI PROCESA PRIVATIZACIJE STANOVANJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ

EFFECTS OF THE HOUSING PRIVATIZATION PROCESS IN POST-SOCIALIST CROATIA

ANĐELINA SVIRČIĆ GOTOVAC

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Frankopanska 22, 10 000 Zagreb, Hrvatska /
Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia, e-mail: angelinasg@gmail.com

DOI: 10.15291/geoadria.3083

UDK: 351:69](497.5)“199“=163.42=111

Pregledni rad / *Review*

Primljeno / *Received*: 25-8-2020

Prihvaćeno / *Accepted*: 12-10-2020

U radu će se prikazati neke od najvažnijih promjena u području stanovanja iz socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja. Tranzicija iz 1990-ih prema demokratskom sustavu i tržišno orijentiranoj ekonomiji ojačala je privatizaciju vlasništva, posebno vlasništva nad stanom. Promjene su vidljive u kvaliteti stanovanja i stambenoj politici, ali i socioekonomskim i sociodemografskim okolnostima koje su s njima uzročno-posljedično povezane. Stanovanje se od nekadašnjega stambenog zbrinjavanja od države prebacuje na brigu građana samih te vlasništvo nad stanom postaje privilegija. Kroz procese otkupa i povrata nacionaliziranih stanova iz socijalizma dolazi do procesa privatizacije stanovanja te Hrvatska postaje jedna od postsocijalističkih zemalja koja ima među višim udjelima privatnog vlasništva. Iz takve će situacije proizaći mnogobrojne posljedice vidljive u svim aspektima života, posebno demografskim i gospodarskim, a utjecat će i na stambeni standard. U kontekstu jake privatizacije i financijalizacije stanovanja te reducirane uloge države, mnogi aspekti sprječavaju rješavanje stambenih prava i problema. Na njih se nadovezuju gospodarski problemi nastali forsiranjem tržišta i rastom privatnoga građevinskog sektora te eskaliranjem globalne financijske krize koja se prelila i na hrvatsko tržište. S druge strane, nepovoljni demografski trendovi vidljivi su u smanjenju prosječne veličine obitelji i porastu broja obitelji (kućanstava) bez djece što dovodi do drugačije stambene potražnje.

KLJUČNE RIJEČI: socijalističko i postsocijalističko razdoblje, privatizacija stanovanja, stambeni standard, financijalizacija stanovanja, proces europeizacije, Hrvatska

The paper deals with some of the most significant changes in the domain of housing during the socialist and post-socialist period. The transition from the 1990s towards the democratic system and market-oriented economy further empowered the privatization of ownership, and especially home ownership. The changes are especially visible in the quality of housing and housing policy, and in socio-economic and socio-demographic circumstances, which are related to them causally. The provision of housing was transferred from the state to the citizens, with home ownership becoming a privilege. In the process of repurchase and return of nationalized flats from socialism, there was the process of housing privatization and Croatia became one of the post-socialist countries with a greater share of home ownership. Such a situation resulted in numerous consequences, visible in all aspects of life, especially demographic and economic. They also influenced the housing standard. In the context of strong processes of privatization and financialization of housing and the reduced role of state, there are many new aspects hinder housing rights and problems from being resolved. They are followed by economic

problems due to pushing of the market and increasing the private civil engineering sector, along with the escalation of the global financial crisis that affected the Croatian market, too. Moreover, country's unfavourable demographic trends are visible in the reduction of the average family size, and the increase in the number of families without children, which leads to different housing demands.

KEY WORDS: socialist and post-socialist context, privatization of housing, housing standard, financialization of housing, Europeization process, Croatia

UVOD

U postsocijalističkim zemljama prisutni su mnogi izazovi vezani za urbanitet te procese i politike urbanog planiranja. Transformacije gradova u Srednjoj i Istočnoj Europi većinom su povezane s deindustrijalizacijom, komercijalizacijom, revitalizacijom nekih unutrašnjih gradskih područja te komercijalnom suburbanizacijom širih područja grada (*urban sprawl*) (HAMILTON I DR., 2005., 474). Urbanizacijski i suburbanizacijski procesi su se pojačali, a urbano širenje vidljivo je u prožimanju novih poslovnih i stambenih zona. Poslovna i stambena gradnja također je prisutna kao intenzivan proces izgradnje na jeftinijim i skupljim gradskim lokacijama. Dok je u razdoblju socijalizma samo manji broj stanovnika i poslova bio lociran izvan područja grada, u postsocijalističkom se razdoblju događa upravo suprotno, dovodeći do širenja izvan rubova grada, čime grad gubi svoj početni oblik. U vrijeme socijalizma samo je manji dio populacije velikih gradova i poslova bio smješten izvan gradske jezgre, a postsocijalistička suburbana eksplozija drastično je preoblikovala urbane regije (HEGEDÜS, TOSICS, 1998.; TSENKOVA, 2009.; SÝKORA, STANILOV, 2014.). Ovi su procesi najizraženiji u glavnim gradovima tih zemalja, koji se ubrzano transformiraju, posebno najveći gradovi u Hrvatskoj kao što su Zagreb i Split, primjerice, koji su imali brz populacijski rast za hrvatske uvjete (AKRAP, 2015.). Drugi tipovi naselja značajno su manje zahvaćeni, pri čemu su najmanja naselja nerijetko izostavljena i zahvaćena su dugoročnom depopulacijom. Tome su u hrvatskom kontekstu pridonijeli dugotrajni procesi deruralizacije (emigracije iz ruralnih područja) te ubrzana i pretjerana urbanizacija koja dovodi do prenapučivanja većih gradova (AKRAP, 1999.; WERTHEIMER-BALETIĆ, 1999.; AKRAP, 2015.; WERTHEIMER-BALETIĆ, 2017.), što je intenzivirano nakon Drugoga svjetskog rata. U 1960-ima se golema masa seoskog stanovništva odlila u dva migracijska smjera: jedan prema, ponajprije, velikim hrvatskim gradovima, a drugi prema inozemstvu (AKRAP, 2015., 860). Negativni demografski trendovi dodatno su se produžili nakon Domovinskog rata u 1990-ima kada se masovno iseljavaju stanovnici iz ratom zahvaćenih područja. Hrvatski prostor tako je desetljećima

INTRODUCTION

In post-socialist countries there are many challenges in urbanity, urban planning processes and policies. City transformations in Central and Eastern Europe are mostly associated with de-industrialization, commercialization, revitalization of some inner city areas and commercial suburbanization in the outer city (*urban sprawl*) (HAMILTON ET AL., 2005, 474). Urbanizational and suburbanizational processes have intensified and the urban sprawl is visible in the permeation between new non-industrial business and housing zones. There is business and housing development as an intensive construction process on both affordable and costly city locations. While in the socialist period only a smaller number of residents and jobs were located outside of the city area, in the post-socialist period there was quite the opposite going on, leading to the sprawl over the city edges, thus making the city lose its initial form. While only a small fraction of the metropolitan population and jobs were located outside the urban core during the socialist period, the post-socialist suburban explosion reshaped urban regions radically (HEGEDÜS, TOSICS, 1998; TSENKOVA, 2009; SÝKORA, STANILOV, 2014). These processes were most intensive in these countries' capitals, which were being transformed rapidly. In Croatia it was especially notable in its largest cities, like Zagreb and Split for example, that have seen a fast population growth for Croatian circumstances (AKRAP, 2015). Other types of settlements were significantly less affected, with the smallest ones often being left out, with long-term depopulation. In the Croatian context, the long-standing processes of deruralization (emigration from rural areas) and the rapid and excessive urbanization leading to over-population of larger towns contributed to it (AKRAP, 1999; WERTHEIMER-BALETIĆ, 1999; AKRAP, 2015; WERTHEIMER-BALETIĆ, 2017), and it intensified after the World War II. In the 1960s, a huge mass of rural population sprawled into two migration directions: primarily, the one towards large Croatian cities, and the other one towards foreign countries (AKRAP, 2015, 860). Negative demographic trends further deepened after the Croatian War of Independence in the 1990s, when large numbers of inhabitants emigrated from

ugrožen procesima *prirodne depopulacije* i intenzivne urbanizacije, a njima se kao dodatni uzrok pridružuje i najnoviji rat te gubitak velikog broja stanovnika (umrli, stradali i izbjegli), što ga je učinilo izrazito osjetljivim na demografska kretanja. Uza sve nepovoljne statistike i trendove danas je dobro poznato kako je Hrvatska postala opterećena demografskim starenjem (AKRAP, 2015.; TURK I DR., 2018.) te je jedna od najstarijih nacija EU-a, što utječe na sve sfere života i rada, a gospodarsku situaciju dodatno otežava.

U takvom sociodemografskom i postsocijalističkom kontekstu dominiraju tržišna ekonomija i neoliberalno razmišljanje, pa država i središnja vlast imaju slab politički značaj u urbanom planiranju i novoj legislativi (HIRT, 2012.; SYKORA, BOUZAROVSKI, 2012.). Unutar postojećega konteksta, uloga države bitno je manje značajna nego u socijalizmu te je stoga smanjen utjecaj javnoga sektora i javnih politika, što je posebno vidljivo u području stanovanja i stambene politike, u čemu Hrvatska nije iznimka, ali se mora naglasiti i da ima svoje vrlo specifične obrasce urbanog, urbanizacijskog te stambenog konteksta razvoja unutar njih. S obzirom na tvrdnje nekih autora da pod utjecajem režima vođenog financijama, financijsko ulaganje zamjenjuje fizičko ulaganje (STOCKHAMMER 2004.; AALBERS, 2008.), financijalizacija se može smatrati "*procesom* koji uvodi novi oblik ekonomskog natjecanja te ima kapacitet širiti se još snažnije" (FRENCH I DR. 2007., 8; AALBERS, 2008., 149). Tada dolazi do procesa privatizacije stanovanja u postsocijalističkim zemljama (BANKS I DR., 1996.; HEGEDÜS I DR., 1996.; MANDIČ, CLAPHAM, 1996.; HEGEDÜS, TOSICS, 1998.; LUX, 2001.; LUX, SUNEGA, 2013.; STEPHENS I DR., 2015.), što je dovelo do jačanja tržišta nekretninama koji je u ovom slučaju od presudne važnosti za temu stanovanja i o njemu gotovo potpuno ovisi.

Hrvatska je jedna od postsocijalističkih zemalja koje imaju najveći udio privatnog vlasništva nad stanovima kao stanarskog statusa i u kojima je proces stambene privatizacije donio mnoge promjene. One su u rasponu od socioekonomskih do sociokulturnih promjena kao što su novi životni stilovi, koji se okreću zapadnjačkim i konzumerističkim, pa do pojave trajno prisutne nesigurnosti rješavanja stambenog pitanja za sve koji moraju

war zones. The Croatian space has therefore been threatened by the processes of *natural depopulation* and intensive urbanization for decades, along with an additional cause in the form of the most recent war and the loss of a great number of citizens (dead, perished and displaced), which has made it extremely sensitive to demographic movements. Besides all unfavourable statistics and trends, it is well known nowadays that Croatia has become burdened by demographic ageing (AKRAP, 2015; TURK ET AL., 2018) and is one of the oldest EU nations, which affects all spheres of life and work, and further aggravates the economic situation.

In such socio-demographic and post-socialist context, the market-oriented economy and neo-liberal thinking is dominant and the state and central government have little political significance in urban planning and new legislation (HIRT, 2012; SYKORA, BOUZAROVSKI, 2012). In the existing context, the role of the state is much less significant than in socialism and therefore the influence of public sector and public policies is reduced, which can especially be seen in the domain of housing and housing policy. Croatia is not an exception. However, it needs to be emphasized that it has its own very specific patterns of urban, urbanising and housing contexts of development within them. Given that some authors argue that under a finance-led regime, financial investment is replacing physical investment (STOCKHAMMER 2004; AALBERS, 2008), financialization can be seen as 'a *process* that has introduced a new form of competition within the economy and that has the capacity to become ever more pervasive' (FRENCH ET AL., 2007, 8; AALBERS, 2008, 149). This is when the process of housing privatization in post-socialist countries happens (BANKS ET AL., 1996; HEGEDÜS ET AL., 1996; MANDIČ, CLAPHAM, 1996; HEGEDÜS, TOSICS, 1998; LUX, 2001; LUX, SUNEGA, 2013; STEPHENS ET AL., 2015). This process led to the strengthening of real estate market, which in this case is of crucial importance for the topic of housing and upon which it almost completely depends.

Croatia is one of the post-socialist countries with the largest share of private ownership as a tenure status over flats and in which the process of housing privatization has brought many changes. They range

kupiti stan putem komercijalnih bankovnih kredita koji traju i do nekoliko desetljeća. Osim kupnje stana, ostale mogućnosti stambenog zbrinjavanja, poput primjerice najma, prisutne su vrlo marginalno te je očigledno da je država ovaj sektor u potpunosti prepustila tržištu. Proces privatizacije, u smislu stambenog zbrinjavanja, stoga je složen na više načina jer je „kućevlasništvo danas također prožeto rastućom nesigurnosti” (AALBERS, 2008., 151). Ono je povezano s tržištem rada koje je danas pogotovo nakon velike financijske krize 2008. godine i ulaska Hrvatske u EU 2013. godine sve pogodnije fleksibilnijim tipovima rada (na određeno vrijeme), što također dovodi do veće nesigurnosti u procesu financijalizacije stanovanja, odnosno rastuće dominacije financijskih aktera i tržišta (AALBERTS, 2016.) prije svega. Promjene su osobito vidljive u gradovima, odnosno u kvaliteti stanovanja i stambenoj politici, ali i socioekonomskim i sociodemografskim okolnostima koje su s njima uzročno-posljedično povezane. Neke od tih nastalih promjena usporedit će se u razdoblju socijalizma i postsocijalizma, a prikazat će se kao pregled nekih važnijih obilježja u tim razdobljima analizirajući većinom hrvatske, dijelom i strane autore, iz područja sociologije stanovanja i socijalne politike. To su primarni izvori podataka uz koje se koristi i popisne podatke iz oba razdoblja o određenim stambenim indikatorima kao sekundarne izvore podataka. Svrha i cilj ovakvog primarno sociološkog pregleda je komparacija ovih dvaju razdoblja te sličnosti i razlike među njima. One govore koje su značajne promjene u kvaliteti stanovanja u kontekstu gradova danas.

STANOVANJE U SOCIJALISTIČKOM KONTEKSTU

U socijalizmu se stambeno pitanje većinom rješavalo dodjeljivanjem stanova u društvenom vlasništvu i stanarskih prava na ovaj tip stanovanja. U Hrvatskoj je 1991. godine javni stambeni fond („društveni stanovi“) činio ukupno 25,1 %, a u Zagrebu 45,4 % stambenog fonda (*Stanovi prema korištenju i druge nastanjene prostorije: po naseljima*, 1995.). Na taj način država je u socijalizmu bila aktivno uključena i kontrolirala je

from socio-economic to socio-cultural changes such as new lifestyles, which are turning to those Western and consumerist, to the emergence of permanently present insecurity in resolving the housing problem for all those who have to purchase a flat by taking commercial bank loans lasting up to a few decades. Besides flat purchase, other options of housing provision, such as for instance renting, are very marginally present, and it is evident that the state has left this sector to the market almost completely. Therefore, the privatization process in the sense of housing provision is complex in multiple ways, because ‘home ownership is now also surrounded by increasing insecurity’ (AALBERS, 2008, 151). It is related to the labour market, which is nowadays, especially after the global financial crisis in 2008 and Croatia’s accession to the EU in 2013, increasingly affected by more flexible work arrangements (part-time and flexible forms of work). It also leads to greater insecurity regarding the process of financialization of housing, i.e. to the increasing dominance of financial actors and markets (AALBERTS, 2016) above all. The changes are especially visible in cities, primarily in the quality of housing and the housing policy, and in the socio-economic and socio-demographic circumstances related to them causally. Some of the changes from socialism and post-socialism will be compared, and presented as an overview of some more significant characteristics in these periods analysing mostly Croatian, partly foreign authors, in the field of sociology of housing and social policy. These are primary data sources are used with secondary data sources which are census data from both periods on certain housing indicators. The aim and purpose of such primarily sociological overview is the comparison of these two periods regarding the similarities and differences between them. They point to significant changes in the quality of housing in the context of contemporary cities.

HOUSING IN THE SOCIALIST CONTEXT

In socialism, the housing problem was mainly solved by the distribution of socially owned flats and tenancy rights to this type of housing. In 1991 the public housing stock (‘social flats’) made a total

stambenu politiku putem jačanja procesa industrijalizacije i urbanizacije, odnosno putem njih i modernizacije koja se intenzivira posebno u velikim gradovima. Takvi masovni i ubrzani procesi deagrarizacije, industrijalizacije i urbanizacije, započeti nakon Drugoga svjetskog rata, nazvani su ubrzana industrijalizacija i snažan „bijeg sa sela“ u gradove (WERTHEIMER-BALETIĆ, 1999.; NEJAŠMIĆ, TOSKIĆ, 2016.). Ti procesi često su bili neadekvatni i djelomični pa se stoga socijalistička urbanizacija ponekad u teoriji naziva polu-urbanizacijom ili *pod-urbanizacijom* (ENYEDI, 1996.; HAMILTON I DR., 2005), ili paleoindustrijalizacijom kao specifičnim subjektom urbane preobrazbe (ROGIĆ, 1990., 11) u hrvatskom kontekstu. Takva je urbanizacija utjecala na neravnomjerni prostorni raspored stanovništva (AKRAP, 2015.) koji se uglavnom koncentrirao u gradove i to one najveće ili industrijske koji su trebali radnu snagu, a radnici stambeni smještaj. „Pretvaranje urbane periferije u središte razvojnih inicijativa jedno je od tipičnih obilježja paleoindustrijskih gradova kakvi su se kod nas oblikovali u poratnom razdoblju“ (ROGIĆ, 1990., 17). Ti su gradovi radnoaktivnoj populaciji davali sigurnost (stalni prihodi te mirovinska i zdravstvena zaštita), ali i viši i moderniji standard življenja u kojem je dobivanje stana od države kao tip javnoga najamnog stanovanja bio poželjna opcija. „Javno najamno stanovanje, koje je podrazumijevalo univerzalnu (tj. neisključivu) dostupnost potrebitima, bio je vodeći socijalistički model stanovanja“ (MANDIČ, 2010., 215). Stanove su gradila državna poduzeća i organizacije koji su zatim smještajne jedinice dodjeljivali zaposlenicima, prema prioritetu na „listama čekanja“. „Oni koji su dobili pristup javnim stanovima dobili su doživotno stanarsko pravo, koje su članovi kućanstva mogli nasljeđivati te su plaćali stanarinu koja je bila vrlo niska jer nije bila određena ekonomskim mehanizimima (1987. godine stanarina je iznosila samo 2 % osobne potrošnje i nije ovisila o lokaciji i kvaliteti gradnje ili o prihodu kućanstva)“ (SPEVEC, KLEMPIĆ BOGADI, 2009., 457). „Osobno korištenje stana“ postalo je institucija odvojena od institucije najma – mogla se nasljeđivati ili prenositi na rođake, ili razmijeniti s nekim drugim nositeljima stanarskog prava – sve je to kasnije nazvano

of 25.1% in Croatia, and in Zagreb 45.4% of the housing fund (*Stanovi prema korištenju i druge nastanjene prostorije: po naseljima*, 1995). In that way, during socialism the state was actively involved and in control of the housing policy, through intensifying industrialization and urbanization processes, and by modernization, which was becoming more intense, especially in big towns. Such massive and accelerated processes of deagrarization, industrialization and urbanization initiated after the World War II are called rapid industrialization and intensive ‘rural exodus’ into urban areas (WERTHEIMER-BALETIĆ, 1999; NEJAŠMIĆ, TOSKIĆ, 2016). These processes were often inadequate and partial and therefore, socialist urbanization is sometimes called semi-urbanization or under-urbanization in theory (ENYEDI, 1996; HAMILTON ET AL., 2005) or paleo-industrialization, as a specific subject of urban metamorphosis (ROGIĆ, 1990, 11) in the Croatian context. Such urbanization brought about uneven spatial distribution of the population (AKRAP, 2015) that was mainly concentrated in cities, particularly the largest or industrial ones, in need of workforce, while the workers needed housing. “Turning the urban periphery into the centre of developmental initiatives is one of the typical characteristics of paleo-industrial cities that were formed in the aftermath of war in Croatia’ (ROGIĆ, 1990, 17). These cities provided the working population with safety (permanent income, pension and health insurance), and a higher and more modern standard of living, in which obtaining a flat from the state as a type of public rented housing was a desirable option. ‘Public rented housing, implying a universal (i.e. non-exclusionary) accessibility by people in need, was at the forefront of the socialist housing model’ (MANDIČ, 2010, 215). Flats were built by state-owned companies and organizations that allocated the dwellings to employees, according to their priority on ‘waiting lists.’ ‘Persons who got access to public dwellings had a lifetime tenancy right, which could be inherited by the household members, and paid a rent, which was very low, because it was not determined by economic mechanisms (in 1987 the rent amounted to only 2% of personal consumption, and did not depend on location and quality of the dwelling or household income)’ (SPEVEC, KLEMPIĆ BOGADI,

kvazi-kućevlasništvom (HEGEDÜS, TOSICS, 1996.; LUX, SUNEGA, 2013., 308).

Kako su gradovi rasli, posebno oni najveći, planirali su se i gradili i potpuno novi gradovi, nazivani spavaonicama (LAY, 1986.; SEFERAGIĆ, 1988.) kao što je Novi Zagreb, nastao 1960-ih. Zagreb kao glavni grad rasterećivao se i urbanizacijom okolnih ruralnih naselja koja su s vremenom postajala njegovi sateliti (Samobor, Velika Gorica, Zaprešić i dr.) te zadržavali dio stanovnika, što je usporilo demografski rast Zagreba (KLEMPIĆ BOGADI, PODGORELEC, 2009., 247). Inače, velika stambena naselja grade se sa svim sadržajima (školama, trgovačkim centrima, vrtićima) na slobodnom zemljištu ili mjestima gdje je zemljište prenamijenjeno u građevinsko (JUKIĆ I DR., 2011.). To su bili tipični oblici stanovanja u socijalizmu i većina građana pristiglih u gradove u vrijeme te masovne urbanizacije očekivala je život u takvom smještaju. Stoga se u istočnoeuropskim gradovima pokazuje obrazac stanovanja koji je podrazumijevao golema montažna stambena naselja u široj zoni gradova, učestalo rezultirajući jače disperziranom kućanstvima od onih u tržišnim ekonomijama, kao i višim troškovima putovanja s i na posao, višim troškovima infrastrukture i energije (HEGEDÜS I DR., 1996., 106). Izgrađena stambena naselja zahtijevala su osiguravanje temeljnog prava na stanovanje većine radnika, kako bi gradovi, i time proizvodnja, mogli funkcionirati. Druge urbane funkcije nisu ni omogućene, pa su mnoga naselja na periferiji, nazvana spavaonicom radničke klase iz koje radnici svaki dan putuju na posao i vraćaju se, a kritizirane su kao dehumanizirano stanovanje jer su većinom bile visokogradnja s velikom gustoćom izgrađenosti te lošom kvalitetom stanovanja, posebno na razini stana (ČALDAROVIĆ, 1988.; SEFERAGIĆ, 1988.; GAŠPAROVIĆ, BOŽIĆ, 2005.).

S druge strane, stanovi u atraktivnijim stambenim naseljima smješteni bliže gradskom centru (elitnije lokacije) češće su naseljavali viši društveni slojevi, politička i intelektualna elita (političari, intelektualci, kulturnjaci), zvana *nomenklatura* (SZELENYI, 1983.; BEŽOVAN, 1987.; ROGIĆ, 1990; MANDIČ, CLAPHAM, 1996.; MANDIČ, 2010.; LUX, SUNEGA, 2013.). Oni su bili privilegirani stanari jer su često dobivali veće stanove,

2009, 457). 'Personal use' became an institution separate from that of rental tenure – it could be inherited or transferred to relatives, or exchanged with some other holders of user rights – all this was later called quasi-homeownership (HEGEDÜS, TOSICS, 1996; LUX, SUNEGA, 2013, 308).

With the expansion of cities, especially the largest ones, completely new cities were planned and built, called dormitories (LAY, 1986; SEFERAGIĆ, 1988), such as Novi Zagreb that was built in the 1960s. Zagreb as the capital was relieved by the urbanization of nearby rural settlements, which eventually became its satellites (Samobor, Velika Gorica, Zaprešić etc.) and retained a part of the population, thus slowing down the demographic growth of Zagreb (KLEMPIĆ BOGADI, PODGORELEC, 2009, 247). Large housing estates are usually built with all facilities (schools, shopping centres, kindergardens) on vacant land or in places where land is converted to residential land (JUKIĆ ET AL., 2011). They were a typical type of housing in socialism and most citizens arriving to cities in that time of mass urbanization expected to live in such housing. Therefore, Eastern European cities often exhibit a pattern of housing which implies huge prefabricated housing estates in the outer zones of the cities, frequently resulting in more dispersed housing than that found in market economies, and resulting in higher costs of commuting to and from work, higher infrastructure costs, and higher energy costs (HEGEDÜS ET AL., 1996, 106). Housing estates had to provide the basic right to housing for most workers so that cities, and thus industry, could function. Other urban functions were not even provided and many settlements at the periphery, called working class's dormitories, from which workers were commuting daily, were criticised as dehumanized housing because they were mostly high rise buildings, built very densely and with a low quality of housing, especially regarding flats (ČALDAROVIĆ, 1988; SEFERAGIĆ, 1988; GAŠPAROVIĆ, BOŽIĆ, 2005).

By contrast, flats in more attractive housing estates situated closer to the city centre (more elite locations) were more frequently inhabited by higher social classes, the political and intellectual elite (politicians, scientists, culture professionals) called the *nomenclatura* (SZELENYI, 1983; BEŽO-

što sugerira da su u socijalizmu postojale određene klase, ali i rezidencijalna segregacija, u skladu s poželjnim stanovanjem u centru i manje poželjnim na periferiji. Tako su se više klase odlučivale na život u stanovima većinom u gradskim centrima ili bliže njima, na tzv. poželjnijim lokacijama. Intelektualna, kulturna i politička elita imala je bolji pristup stambenim naseljima na najpoželjnijim lokacijama, što je značilo da je socijalističko društvo bilo mnogo manje egalitarno nego što bi se moglo očekivati temeljem vladajuće ideologije (KÄHRİK, TAMMARU, 2010.).

Stoga je u socijalističkom sustavu postojao miješani ili dvojni tip stambenog zbrinjavanja koji je postojao paralelno i podjednako, a uključivao je društvene stanove (državne) i privatne (obiteljske kuće). Dio pridošlih građana koji nisu mogli dobiti stan u društvenom vlasništvu ili su na njega trebali predugo čekati, rješavali su problem stjecanja stambenog prostora gradeći obiteljske kuće na perifernim gradskim lokacijama, ponekad ilegalno. Samoizgrađeni stambeni prostori u jugoistočnoj Europi koji su se razvijali ilegalno pokazivali su karakter *anti-state* izgradnje (STEPHENS I DR., 2015., 19). Stoga nije iznenađujuće da je bilo mnogo "divljih" lokacija i gradskih područja gdje je stanovanje bilo jeftino, a sastojalo se uglavnom od privatnih obiteljskih kuća za koje su dobivali državne kredite, zajmove ili građevinski materijal (CLAPHAM 1995.; SPEVEC, KLEMPIĆ BOGADI, 2009.). „Velik broj samoizgrađenih kućanstava sugerira da se briga o stambenom zbrinjavanju ostvarivala unutar obitelji“ (STEPHENS I DR., 2015., 19). Nastavak takvog načina stambenog zbrinjavanja može se povezati s prelaskom na privatizaciju stanovanja i fenomen individualizacije stanovanja, čime je država prenijela teret na pojedince ili njihove obitelji.

Prema S. Mandič, socijalističko društvo imalo je ideologiju najma, a praksu privatnog vlasništva (1990., 263). Tako je postojala disproporcija između očekivanih stambenih potreba i postojeće ponude. Takvo se stanje nazivalo „stambena kriza“ ili „nedostatak stanova“ (BEŽOVAN, 1987.; ROGIĆ, 1990.). Drugim riječima, stanovi koje je izgradila država nisu mogli omogućiti smještaj za većinu pod jednakim uvjetima, pa je socijalizam bio obilježen neprekidnom nepravdom i nedostatkom

VAN, 1987; ROGIĆ, 1990; MANDIČ, CLAPHAM, 1996; MANDIČ, 2010; LUX, SUNEGA, 2013). They were privileged tenants, because they were often provided with larger flats, suggesting that in socialism there was certain class, but also residential segregation according to desirable residing in the centre and less desirable on the periphery. Thus, the higher classes chose to live in flats mostly in city centres or closer to city centres, at the so-called more desirable locations. The intellectual, cultural and political elite had a better access to the housing estates at the most desirable locations, which meant that the socialist society was much less egalitarian than what could be expected on the basis of the dominant ideology (KÄHRİK, TAMMARU, 2010).

Therefore, in the socialist system there was a balanced mixed or dual type of housing provision which existed in parallel, social flats (state owned) and private (family houses). A part of arriving citizens who could not obtain a socially owned flat or had to wait for it too long, solved the problem of obtaining housing by building family houses at peripheral city locations, sometimes illegally. Self-built housing in Southeast Europe that was developed illegally presumably showed the character of *anti-state housing* (STEPHENS ET AL. 2015, 19). Therefore, it was not surprising that there were lots of unregulated construction sites and town areas where housing was low-budget and consisted mainly of private family houses for which state loans or credits or building materials were obtained (CLAPHAM 1995; SPEVEC, KLEMPIĆ BOGADI, 2009). ‘A large number of self-built housing suggests that housing welfare is created from within the family’ (STEPHENS ET AL., 2015, 19). The continuation of such housing provision can be related to the shift towards housing privatization and the phenomenon of individualization of housing, by which the state passed the burden on individuals themselves or their families.

According to S. Mandič, the socialist society had the ideology of renting, and the practice of private ownership (1990, 263). Thus, there was a disproportion between expected housing demands and the existing supply. Such a condition was labelled the ‘housing crisis’ or ‘housing shortage’ (BEŽOVAN, 1987; ROGIĆ, 1990). In other words, the housing

stanova. Kako je za većinu građana stambeno pitanje značilo i ono egzistencijalno, jednom stečen stambeni prostor bio je zbog nestašice stanova najučestaliji i trajni oblik stanovanja te je percipiran kao “najviša vrijednost” (SEFERAGIĆ, 1987.) za sve one koji su uspjeli dobiti državni stan. No postojao je svojevrsni kvalitativni manjak stanova koji se može vidjeti, primjerice, prema podacima iz *Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe* iz 1983. godine, prema kojem je Jugoslavija imala prosječno nešto manje izgrađenih stanova nego većina ostalih socijalističkih zemalja, odnosno imala je 6,1 izgrađenu stambenu jedinicu na tisuću stanovnika. Godine 1982. Rumunjska je imala 7,2, Bugarska 7,7, a Čehoslovačka 7,2 izgrađene stambene jedinice na tisuću stanovnika (BEŽOVAN, 1987., 85).¹ Prema podacima iz Popisa stanovništva iz 1981. godine, kvalitativni manjak stanova u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, kao dijelu bivše Jugoslavije, iznosio je oko 100 000, a u Zagrebu je nedostajalo oko 20 000 stanova (BEŽOVAN, 1987., 86).

Slično je bilo i s kvalitetom opremljenosti i razinom društvenog standarda (LAY I DR., 1983.) i neposredne okoline u naseljima, za koje se pokazuje da su se bolje opremala ako su u njima živjeli stanari s većom državnom funkcijom (ROGIĆ, 1990., 25). U ostalim naseljima postojali su minimalni uvjeti opremljenosti ili niži društveni standard. Prema parametru veličine stana, gradili su se manji stanovi s manjom veličinom prostorija. Struktura izgrađenih stanova je prosječne veličine 55 – 65 m² (ROGIĆ, 1990., 81) ili prevladavaju jednosobni i dvosobni stanovi, posljedica čega je problem prevelike napučenosti (prenaseljenosti). Prosječna površina stana po osobi je iznosila 19,33 m² (BEŽOVAN, 1987.; ČALDAROVIĆ 1987.). Opremljenost stanova većinom je bila „industrijski standardna i standardizirana” (ROGIĆ, 1990., 81) te je ispunjavala samo minimum (kuhinja s dnevnom sobom, kupaonica s toaletom te nedovoljan broj spavaćih soba za sve članove obitelji), odnosno pokazivala je „potpuno isključivanje prividno suvišnih aktivnosti iz stambenog prostora”

¹ U razdoblju od 1976. do 1981. u Hrvatskoj je sagrađeno 183 827, a u Jugoslaviji 861 440 stanova. U posljednjem desetljeću socijalizma, i u Hrvatskoj i u Jugoslaviji opada broj završenih stanova (BEŽOVAN, 1987., 86).

built by the state could not provide accommodation for the majority at equal terms, and thus socialism was marked by continuous housing injustice and shortage. Since for most citizens the housing problem was also the existential one, once acquired residential space due to housing shortage was the most common and permanent housing and was perceived as ‘a top value’ (SEFERAGIĆ, 1987) for all those who managed to get a social flat. However, there was a kind of qualitative housing shortage that could be shown, for example, by data from the *Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe 1983*, according to which Yugoslavia had on average slightly fewer built dwellings than most other socialist countries, that is, there were 6.1 built dwellings per 1000 inhabitants in 1982. Romania had 7.2 built dwellings, Bulgaria 7.7 and Czechoslovakia 7.2 per 1000 inhabitants (BEŽOVAN, 1987, 85).¹ According to these data from the 1981 Census, the qualitative shortage of flats in the Socialist Republic of Croatia, as part of former Yugoslavia, was around 100,000, and Zagreb lacked around 20,000 flats (BEŽOVAN, 1987, 86).

Likewise, the quality of equipment and the level of social standard (LAY ET AL., 1983) and immediate vicinity in settlements was better if, as has been shown, they were occupied by tenants holding higher state (political) functions (ROGIĆ, 1990, 25). Other settlements had minimum equipment or a lower social standard. According to the parameter of flat size, flats of smaller size and thus smaller room size were built. The structure of housing consisted on average of flats sized between 55 and 65 m² (ROGIĆ, 1990, 81) or was dominated by one-bedroom and two-bedroom flats, entailing the problem of overcrowding. The average flat area per person was 19.33 m² (BEŽOVAN, 1987, ČALDAROVIĆ 1987). Flat equipment was mostly ‘industrially standard and standardized’ (ROGIĆ, 1990, 81), fulfilling only a minimum (kitchen with a living room, bathroom with toilet and not enough bedrooms for all family members), i.e. showing ‘complete exclusion of seemingly excessive activities from the housing space’ (ROGIĆ, 1990, 82).

¹ In the period 1976-1981 a total of 183,827 flats were built in Croatia, while in Yugoslavia 861,440. In the last decade of socialism, the number of completed flats decreased in both Croatia and Yugoslavia (BEŽOVAN, 1987, 86).

(ROGIĆ, 1990., 82).

S druge strane, ta su velika stambena naselja također bila miješanog tipa, većinom naseljena obiteljima srednjeg sloja i s uglavnom solidnom socijalnom kohezijom među stanovnicima. Unatoč svim popratnim nedostacima infrastrukture, stanari su ove stanove uglavnom smatrali zadovoljavajućim u stambenom smislu. Velika naselja nisu smatrana segregiranim ili getoiziranim, kao u nekim društvenim naseljima u zapadnoeuropskim gradovima naseljenim uglavnom siromašnim ili doseljeničkim obiteljima. Velika stambena naselja u cjelini nikad nisu bila stigmatizirana u Istočnoj Europi i mnoga kućanstva srednje visine prihoda žive u velikim stambenim naseljima te gotovo svi imaju obitelj i prijatelje koji žive u istim ili sličnim stambenim naseljima (GROSSMANN I DR., 2017.). Tako je stanovanje u socijalizmu imalo svoje pozitivne i negativne karakteristike, no općenito se može istaknuti da je stanovanje bilo primarni uvjet za širi modernizacijski proces te je bilo vrlo značajno upravo u tom kontekstu moderniziranja stanovništva. U široj perspektivi gledano modernizacija je značila i urbani život kao jedini poželjan, dok je suprotno tome ostati na selu značilo nazadovati i ne sudjelovati u modernizacijskom procesu, makar u kontekstu stambenog standarda imali manjak stambene površine i nedovoljno dobre stambene uvjete.

STANOVANJE U POSTSOCIJALISTIČKOM KONTEKSTU

Tranzijske promjene od sloma socijalističkog uređenja od 1990-ih vidljive su u politici, ekonomiji i društvenoj strukturi. To je ponajprije vidljivo u privatizaciji stanovanja i promjeni stambenog statusa. Ostali stambeni statusi kao druge mogućnosti podmirivanja stambenih potreba nisu bile povoljne u kućevlasničkoj strukturi stambene opskrbe (BALL, 1983.; BEŽOVAN, PANDŽIĆ, 2020.), odnosno nemaju mogućnost razvoja u tržišnim uvjetima. Međutim, upravo su u takvim uvjetima one i potrebne. Javno najamno stanovanje ili socijalno stanovanje primjeri su koji mogu pridonijeti omekšavanju postojećega financijskog i tržišnog modela koji njeguje

However, these large housing estates were also of mixed-type, mostly inhabited by middle-class families and mainly with solid social cohesion between residents. Despite all accompanying infrastructural shortcomings, residents found these flats mostly satisfactory in the housing sense. Large estates were not perceived as segregated nor ghettoized, as in some social estates in Western European cities, inhabited mostly by poor or non-native families. Large housing estates as a whole have never been stigmatised in Eastern Europe and many middle-income households live in a large housing estate and almost everyone will have family and friends that live in the same or similar housing estates (GROSSMANN ET AL., 2017). Thus, housing during the socialist era had both its positive and negative characteristics. However, it can generally be pointed out that housing was a primary condition for the broader modernization process. Seen in a broader perspective, modernization also meant urban life as the only desirable way of living, while on contrary staying in rural areas implied regressing and not taking part in the modernization process, even if lacking housing space in the context of the housing standard and not having adequate housing conditions.

HOUSING IN THE POST-SOCIALIST CONTEXT

Transitional changes have been going on since the collapse of the socialist regime in the 1990s and are visible in politics, economy and the social structure. This is primarily evident in the privatization of ownership and the change of the housing status. Other housing statuses, as other possibilities of fulfilling housing needs are not favourable regarding the home ownership structure of housing provision (BALL, 1983; BEŽOVAN, PANDŽIĆ, 2020), i.e. they cannot be developed in market conditions. However, it is in such conditions that they are absolutely essential. Public rented housing or social housing are examples that can contribute to the softening of the existing financial and market model that fosters mostly home ownership, in terms of post-socialist countries, also called "superhomeownership" (LUX, SUNEKA, 2013). "The

većinom kućevlasništvo koje je u terminima postsocijalističkih zemalja nazvano i „superkućevlasništvo“ (LUX, SUNEGA, 2013.). „Promjenu u stambenom smislu učvrstila su jedinstvena obilježja socijalističkih sustava stanovanja, posebno uslijed visokog stupnja kućevlasništva i privatne izgradnje kuća“ (TSENKOVA, 2009., 2). Struktura stambenih statusa doživljava jezgrovitu promjenu zbog izbacivanja instituta društvenog vlasništva iz Ustava RH 1990., te otkupa i denacionalizacije društvenih stanova, što je naposljetku trebalo poboljšati djelotvornost stambene opskrbe u državi (BEŽOVAN, 1993.). Početkom 1990-ih socijalističko je društveno/državno vlasništvo nad stanom postalo privatno pravo stanara, koji su tako postali stvarni vlasnici svojih domova. Nositelji stanarskih prava postali su stvarni vlasnici svojih stambenih prostora po uistinu niskim cijenama (neovisno o tržišnim cijenama i veličini stanova) daleko ispod stvarne vrijednosti nekretnina (BEŽOVAN, 1993.; SPEVEC, KLEMPIĆ BOGADI, 2009.).

Prema popisu iz 2011. godine, 88,9 % stanova u Hrvatskoj u privatnom su vlasništvu ili suvlasništvu. U usporedbi s podacima iz 2001. godine, postoji i vidljiv porast privatnog vlasništva od 6 % (Tab. 1.). Sljedeći stambeni status je srodstvo s vlasnikom ili najmoprimcem, sa samo 4,6 % u 2011., i manje od 1 % u 2001. Tako „od 2000. nasljeđivanje stambenog prostora postaje puno učestalijim oblikom stambene tranzicije, s obzirom na to da umiru generacije baka i djedova, vlasnika trajnijeg i masovnije izgrađenoga stambenog fonda od pedesetih godina nadalje“ (RODIK I DR., 2019., 331). Jedini status koji se može povezati s izvorno socijalističkim statusom državnih ili stanova u najmu danas je stanovanje na temelju ugovora o zaštićenom najmu, a koji postoji u vrlo malom postotku, primjerice 2011. ih je bilo samo 1,8 % (Tab. 1.), dok je 1991. bilo 24,9 % takvih stanova (BEŽOVAN, 2008.). Prema najnovijim podacima iz popisa, može se istaknuti da su svi ostali statusi prisutni vrlo marginalno i gotovo zanemarivo u usporedbi s privatnim vlasništvom ili kućevlasništvom. Relativno beznačajni udjel pokazuje i kategorija podstanara koja je 2011. iznosila samo 1 % i bilježi pad u odnosu na 2001., čime se potvrđuje da je dio sive ekonomije (AKRAP, ČIPIN, 2008., 416) karakterizirano

transition in housing was tempered by the unique features of the socialist housing systems, in particular by their high degree of home ownership and private housing production' (TSENKOVA, 2009, 2). The structure of housing statuses has seen a core shift due to the removal of the institute of social ownership from the Croatian Constitution of 1990, and the repurchase and denationalization of socially owned flats, which was eventually supposed to improve the efficiency of housing provision in the state (BEŽOVAN, 1993). In the beginning of the 1990s the socialist social/state ownership over flats became the private ownership of tenants, who thus became proper owners of their homes. The holders of tenancy rights became proper owners of their dwellings at truly affordable prices (regardless of market prices and flat sizes), far below the real property value (BEŽOVAN, 1993; SPEVEC, KLEMPIĆ BOGADI, 2009).

According to the 2011 census, 88.9% of flats in Croatia are private property or co-ownership. In comparison to data from 2001, there is also a 6.0% visible increase in private property (Tab. 1). The next housing status is kinship with the owner or tenant with only 4.6% in 2011, and less than 1% in 2001. Thus, 'as of 2000, inheritance of housing space becomes a much more frequent form of housing transition, due to the passing away of the grandparental generations, the owners of more permanent and massively built housing stock from the fifties onwards' (RODIK ET AL., 2019, 331). The only status that can be connected to the originally socialist status of state or rented flats is nowadays contract-based tenancy, which exists in a very small share, for instance in 2011 it was only 1.8% (Tab. 1), while in 1991 there were 24.9% of such flats (BEŽOVAN, 2008). According to the most recent census data, it can be pointed out that all other statuses are present very marginally and almost negligibly, compared to private property or home ownership. A relatively insignificant share is the category of subtenants, which was only 1% in 2011 and shows decline compared to 2001 (Tab. 1) suggesting that it is a part of grey economy (AKRAP, ČIPIN, 2008, 416) characterised by non-formal agreements, and not formal contractual arrangements (BEŽOVAN, 2008), which reflects to a complete lack of protection for this housing

TABLICA 1. Kućanstva prema osnovi korištenja stana u Hrvatskoj, 2001. – 2011. (u %)

TABLE 1 Households by dwelling usage basis in Croatia, 2001–2011 (in %)

	2001.	2011.
Vlasništvo ili suvlasništvo <i>Private property or co-ownership</i>	82,9	88,9
Srodstvo s vlasnikom ili najmoprimcem stana <i>Kinship with owner or tenant</i>	0,85	4,6
Slobodno ugovorena najamnina <i>Free-based tenancy</i>	7,45	3,0
Zaštićena najamnina <i>Contract-based tenancy</i>	2,8	1,8
Najam dijela stana (podstanar) <i>Sub-tenancy</i>	3,3	1,0
Ostalo <i>Other</i>	-	0,7

Izvor: / Source: URL 1

neformalnim dogovornim, a ne formalnim ugovornim aranžmanima (BEŽOVAN, 2008.), što se odražava na potpunu nezaštićenost ove stambene kategorije u Hrvatskoj.

U toj masovnoj privatizaciji stanova nazvanoj "give-away" privatizacijom ili privatizacijskom podjelom stambenog fonda, javni je tip stanovanja gotovo iščeznuo u kratkom razdoblju u većini postsocijalističkih država, iako je bilo nekih iznimaka u Češkoj, Poljskoj i Rusiji. Posljedično, stope vlasništva značajno su porasle često premašujući 90 % ukupnog stambenog fonda u mnogim postsocijalističkim zemljama (LUX, SUNEGA, 2013., 2014.). Nadalje, može se spomenuti primjer zemalja jugoistočne Europe (Bugarska, Rumunjska, Slovenija), u kojima su vrlo visoke stope izravnoga vlasništva (83,8 %), dok i zemlje središnje i istočne Europe (Češka, Mađarska, Slovačka, Poljska) također imaju velik udio kućevlasnika (71,1 %). Povrh toga, one su dvostruko više od onih u zapadnim zemljama (od 30 % u liberalnom tipu stambenog režima do 50 % u mediteranskom) (STEPHENS I DR., 2015., 26). I autorica N. Pichler-Milanović (prema Urban Audit) naglašava postojeću razliku između istočnih i zapadnih gradova te ističe da je „do 2001. udio stanova u vlasništvu u istočnoeuropskim gradovima premašivao 60 posto. U Zapadnoj Europi, gdje je prosječni udio vlasništva za tu godinu iznosio 40 posto, samo su španjolski i talijanski gradovi pokazivali postotke slične istočnoeuropskim urbanim područjima“ (2001., 178).

Ti podaci potvrđuju fenomen privatizacije stanovanja ili *prava na kupnju (right-to-buy)* u po-

category in Croatia.

In that massive privatization of flats called *give-away privatization*, public housing almost disappeared in a short period in most post-socialist states, although there were some exceptions in the Czech Republic, Poland and Russia. As a result, home ownership rates increased substantially to levels often exceeding 90% of total housing stock in many post-socialist countries (LUX, SUNEGA, 2013, 2014). Further on, the example of the South Eastern European countries (Bulgaria, Romania, Slovenia) can be mentioned, where outright ownership rates are very high (83.8%) and the countries of Central and Eastern Europe (the Czech Republic, Hungary, Slovakia, Poland) also have a very high share of homeowners (71.1%). Moreover, they are two times higher than the ones in Western countries (from 30% in the liberal housing regime type to 50% in the Mediterranean housing regime type) (STEPHENS ET AL., 2015, 26). The author N. Pichler-Milanović (according to Urban Audit) also emphasizes the existing difference between Eastern and Western cities and points out that 'by 2001, the share of owner-occupied units in Eastern European cities exceeded 60 percent. In Western Europe, where the average owner-occupancy for that year was around 40 per cent, only cities in Spain and Italy showed percentages similar to Eastern European urban areas' (2001, 178).

These data confirm the phenomenon of housing privatization or the *right-to-buy* legislation in the post-socialist context (BANKS ET AL., 1996; HEGEDÜS ET AL., 1996; MANDIČ, CLAPHAM, 1996; HE-

stsocijalističkom kontekstu (BANKS I DR., 1996.; HEGEDÜS I DR., 1996.; MANDIČ, CLAPHAM, 1996.; HEGEDÜS, TOSICS, 1998.; LUX, 2001.; LUX, SUNEGA, 2013.; BEŽOVAN, 2004.) ili rezidualni tip stambene politike (KEMENY, 1995.), intenzivan proces koji se odvija od 1990-ih. Također se može istaknuti da su procesom kupnje stanova 1990-ih i prodajom društvenih stanova Hrvati postali nacija u kojoj velika većina kućanstava živi u vlastitom stambenom prostoru (BEŽOVAN, 2004.). Za vrijeme tranzicije u Hrvatskoj, država je izgubila kontrolu nad stambenim sektorom koji je tako dospio u ruke građana, približivši se neoliberalnom tipu stambenog sustava (FERRERA, 1996.; ESPING-ANDERSEN, 2000.) određenog nereguliranim tržištem i smanjenom ulogom države. „Liberalnim režimima svojstvena je otvorena intervencija ograničena na stigmatiziranu opskrbu za rezidualnu populaciju u nemogućnosti adekvatnog sudjelovanja na tržištu rada, skrivene potpore za dobrostojeće (uglavnom vlasnike stanova), državne politike koje favoriziraju tržište (velike građevinske firme i kreditne institucije) te državna intervencija usmjerena k potrošnji, a ne proizvodnji“ (PANDŽIĆ, 2016., 224). Sve tranzicijske promjene uzrokovane zakonima tržišne ekonomije i privatizacije znatno su utjecale na kućevlasništvo, transformirajući prijašnje društveno vlasništvo nad stanovima u privatno vlasništvo po cijenama znatno ispod realnih (*giveaway prices*). No taj će proces dugoročno imati posljedice na sve postsocijalističke zemlje i njihove stambene politike pa tako i Hrvatsku jer su ostale zarobljene u *privatizacijskoj zamci* kao jednoj od prepreka uvođenju nove, održive stambene politike nakon 1990. (LUX, SUNEGA 2013., 312). Stambena privatizacija će tako uzrokovati mnogobrojne druge posljedice osim ekonomskih, posebno one društvene i one povezane s kvalitetom života i stanovanja, tj. njihovim standardom, ali i demografske. Kao što M. Chapman i A. Murie (1996., 156) ističu, privatizacija je više od puke promjene vlasništva i smatra se složenom ekonomskom i društvenom transformacijom.

Te se promjene primjerice mogu vidjeti i na razini stambenog standarda, tj. stambenim indikatorima koji se donekle razlikuju od indikatora iz prijašnjeg razdoblja. Može se uočiti da od

GEDÜS, TOSICS, 1998; LUX, 2001; LUX, SUNEGA, 2013; BEŽOVAN, 2004) or the residual type of housing policy (KEMENY, 1995), an intensive process that has been going on since the 1990s. It can also be pointed out that by the process of flat purchase during the 1990s and the selling of social flats, Croats became a nation in which a great majority of households live in their own dwellings (BEŽOVAN, 2004). During the transition period in Croatia, the state lost control over the housing sector, which fell into the hands of citizens, getting closer to the neo-liberal type of housing system (FERRERA, 1996; ESPING-ANDERSEN, 2000) determined by the out-of-control market and a reduced role of the state. ‘Liberal regimes are known for open intervention confined to the stigmatized provision for the residual population unable to adequately participate in the labour market, hidden subsidies for the wealthier (mostly homeowners), state policies in favour of the market (large construction companies and credit institutions) and state intervention aimed at consumption, and not production’ (PANDŽIĆ, 2016, 224). All transitional changes caused by market economy laws and privatization have remarkably affected home ownership, transforming the former social ownership of flats into private flat ownership at ‘giveaway prices.’ Indeed, this process will have longstanding consequences to all post-socialist countries and their housing policies, including Croatia, because they remained in the ‘*privatization trap*,’ as one of the barriers to introducing a new, sustainable social housing policy after 1990 (LUX, SUNEGA 2013, 312). Housing privatization will thus cause other numerous consequences besides the economic ones, especially the social ones and those related to the quality of living and housing, i.e. to their standard, and will affect demographic trends. As M. Chapman and A. Murie point out, privatization is seen to be more than just a change of ownership and it is considered to be a complex economic and social transformation (1996, 156).

These consequences can, for example, be seen in the level of housing standard, i.e. in housing indicators that differ to some extent from indicators in the former period. It can be observed that since the 1990s the housing indicators, for example, the number of rooms and the size of flat, although

TABLICA 2. Stanovi prema načinu korištenja u Hrvatskoj 1981. – 2011.

TABLE 2 Dwellings by occupancy status in Croatia 1981-2011

	1981.	1991.	2001.	2011.
Stanovi za stalno stanovanje <i>Dwellings for permanent residence</i>	1 381 434	1 575 644	1 660 649	1 912 901
Stanovi za stalno stanovanje – gradska naselja <i>Dwellings for permanent residence in urban settlements</i>	727 683	878 968	941 330	1 075 980
Prosječna površina nastanjenih stanova, m ² <i>Average surface area of occupied dwellings, in m²</i>	63,2	71,1	74,4	80,9
Prosječna površina nastanjenih stanova, m ² – gradska naselja <i>Average surface area of occupied dwellings in urban settlements, in m²</i>	62,0	67,6	71,1	75,6
prosječna površina nastanjenog stana po osobi, m ² – gradska naselja <i>Average surface area of occupied dwellings per person in urban settlements, in m²</i>	19,8	21,9	23,9	28,1
Prosječan broj osoba u nastanjenim stanovima – gradska naselja <i>Average number of persons in occupied dwellings in urban settlements</i>	3,2	3,2	3,4	2,7 (2,5)*

* U gradovima s više od 100 000 stanovnika / In urban settlements with more than 100,000 inhabitants

Izvor: / Source: URL 1

1990-ih stambeni indikatori, primjerice broj soba i veličina stana, iako djelomice izmijenjeni, nisu značajnije utjecali na stambeni standard, ali su se ipak poboljšali. Kao što je spomenuto, u prijašnjem sustavu standard je bio neadekvatan te su stanovi većinom bili manji i neprikladni za ispunjavanje potreba stanovnika, što su autori iz socijalističkog razdoblja nazivali tzv. substandardnom opremljenošću ili minimumom stambenog standarda. U novonastalim okolnostima komercijalne i privatne izgradnje stanova bilo je, doduše, nekih poboljšanja, iako ne značajnih, a ponajprije u smislu broja soba po stanu. Prema popisu iz 2011. indikator broja soba pokazuje određeni napredak i porast broja stanova od onih s dvije na one s tri sobe. Najveći broj privatnih kućanstava imao je tri sobe (34,4 %), a zatim dvije (27,4 %) (URL 1). I neka druga istraživanja² (SVIRČIĆ GOTOVAC, 2015.) sugeriraju da u Hrvatskoj prevladavaju trosobni i dvosobni stanovi. Stoga se može

² Prema istraživanju iz 2014. provedenom na uzorku novih stambenih naselja izgrađenih u Gradu Zagrebu i Zagrebačkoj županiji u postsocijalističkom razdoblju, većina stanova bila je prosječne veličine od 41-60 m². Većina stanova u Gradu Zagrebu (37 %) veličine je od 41-60 m² ili od 61-80 m² (30,9 %) i uglavnom su trosobni (41,3 %) i dvosobni (34,8 %). Više u: A. Svirčić Gotovac (2015.).

partly changed, have not influenced the housing standard more significantly, but they were still improved. As already mentioned, in the former system the standard was inadequate and flats were mostly smaller and not appropriate for fulfilling the needs of residents, as authors from the socialist era used to name this the so-called substandard equipment or minimum housing standard. In the newly emerging circumstances of commercial and private building of flats there were, however, some improvements, although not significant, and primarily in the number of rooms per flat. According to the 2011 Census, the number of rooms indicator shows some improvement and an increase in the number of flats from those with two to those with three rooms. The largest number of private households had three (34.4%), and then two rooms (27.4%) (URL 1). And some other research² (SVIRČIĆ GOTOVAC, 2015) suggest that in Croatia there are dominantly three-room and two-room

² According to a 2014 survey on a sample of new housing estates built in the City of Zagreb and Zagreb County in the post-socialist period, the majority of flats had an average size of 41-60 m². Most flats in the City of Zagreb (37%) are 41-60 m² in size or 61-80 m² (30.9%) and they are mostly three-room (41.3%) and two-room flats (34.8%). See more in: A. Svirčić Gotovac (2015.).

istaknuti da se indikator broja soba unaprijedio u postsocijalističkom razdoblju, jer danas postoji veći udio stanova s tri i dvije sobe, u usporedbi s ranijom prevlasti jednosobnih i dvosobnih stanova. Indikator veličine stana također pokazuje napredak, uspoređen s ranijim razdobljem (Tab. 2.). Prema posljednjem popisu iz 2011., vidljivo je povećanje prosječne površine stana od 1981. do 2011., koja je u 2011. iznosila otprilike 80,9 m² za Hrvatsku, a u gradovima 75,6 m². U usporedbi s 1981. povećala se za više od 10 m², što odgovara veličini jedne sobe, a što je izraženo poboljšanjem indikatora broja soba (Tab. 2.). Međutim, ovi su podaci na nacionalnoj razini, dok su u većim gradovima, posebno Zagrebu, oni nepovoljniji.

Prosječna površina stambenih prostora u urbanim naseljima iznosila je 2011. godine 28,1 m² po osobi te se također povećala u odnosu na ranija razdoblja. To još uvijek nije usporedivo sa standardima i veličinom stanova u Zapadnim zemljama, no donekle je bolje u odnosu na ranija desetljeća. Za usporedbu, u Zapadnim zemljama prosjek je 36 m² po osobi, a u istočnim dijelovima kontinenta stambeni prostor jedva doseže 20 m² po stanaru. Taj je broj čak i niži u velikim gradovima (15 m² u Sofiji, 17 m² u Bukureštu i 18 m² Pragu) (STANILOV, 2007., 175-176). U Gradu Zagrebu slična je situacija, pa tako trećina stanovnika ima do 15 m² po stanaru (BEŽOVAN, 2008., 383). Može se istaknuti da su prosječne veličine stanova u glavnim gradovima i onim najvećima donekle smanjene zbog veće potražnje za stanovima i više cijene tih stanova na tržištu nekretnina. Većina stanovništva stoga si može priuštiti samo manje stambene jedinice. Prosječan broj stanara u stanovima u urbanim naseljima, koji iznosi 2,7, i koji je u opadanju, upućuje na to da Hrvatska pokazuje posljedice spomenutih dugogodišnjih nepovoljnih demografskih trendova. Sve nepovoljnija demografska situacija nakon desetljeća depopulacije i smanjenoga prirodnog prirasta vidljiva je i u opadanju broja članova po obitelji³ te sve češćoj pojavi obitelji bez djece, kao

³ Ta se pojava može nazvati, prema A. Akrapu i I. Čipinu (2006), *socijalni sterilitet* i odnosi se na osobe koje dragovoljno nemaju djece ili pak roditeljstvo i brak odgađaju za kasnije godine života, najčešće radi karijere. Socijalni sterilitet vrlo nepovoljno utječe na sveukupne demografske prilike u Hrvatskoj, naročito

flats. It can therefore be pointed out that the number of rooms indicator is improved in the post-socialist period, since there is now a larger share of three-room and two-room flats, compared to the previously dominant presence of one-room and two-room flats. The size of flat indicator also shows improvement, compared to the previous period (Tab. 2). According to the last Census of 2011, there was a visible increase in average housing floor space from 1981 till 2011, which in 2011 was approximately 80.9 m² for Croatia, and in the cities 75.6 m². Compared to 1981, this improvement is larger than 10 m², which corresponds to the size of one room, and which is expressed as the improvement of the number of rooms indicator (Tab. 2). Nevertheless, these data refer to the national level, while in larger cities, especially Zagreb, they are less favourable.

In 2011 the average floor space of occupied dwellings in urban settlements was 28.1 m² per person and also was larger in comparison to previous periods. This is still not comparable to the standards and size of flats in Western cities, but is somewhat better as compared to previous decades. For comparison, in Western countries, the average space is 36 m² per person, and in Eastern parts of the continent, the housing floor space hardly reaches 20 m² per tenant. This number is even lower in large cities (15 m² in Sofia, 17 m² in Bucharest and 18 m² in Prague) (STANILOV, 2007, 175–176). In the City of Zagreb there is also a similar situation and thus a third of the inhabitants have up to 15 m² per tenant (BEŽOVAN, 2008, 383). It can be pointed out that the average size of flats in capitals and largest cities are somewhat reduced due to a greater demand for flats and the higher price of flats at the real estate market. Consequently, the majority of citizens can afford only smaller housing units.

The average number of persons in occupied dwellings in urban settlements, which is 2.7, and which is the only one that is decreasing, indicates that Croatia is showing the consequences of the mentioned longstanding unfavourable demographic trends. Increasingly unfavourable demographic situation after decades of depopulation and negative natural population increase is evident in the reduction of the number of members per

i samačkih obitelji. Prema popisu iz 2011., bilo je 25,3 % kućanstava s dva člana i nešto manje s jednim članom, 24,1 %. Udio tročlanih kućanstava iznosio je 18,7 %, četveročlanih 17,3 %, a peteročlanih 8,2 % (URL 1) i smanjeni su u odnosu na jednočlana i dvočlana kućanstva.

Negativni demografski trendovi također upućuju na svojevrsnu stambenu centralizaciju, tj. naseljavanje većinom glavnoga grada Zagreba ili samo najvećih i regionalnih centara, Splita i Rijeke, koji su smješteni na hrvatskoj obali i privlačniji su za život, pa imaju i donekle pozitivnije demografske trendove. Ostatak kontinentalne Hrvatske većinom trpi izrazito negativne demografske procese, posebno naglašene nakon ulaska u EU i lakšeg odlaska radne snage (tzv. liberalizacije tržišta) iz ruralnih i slabije razvijenih manjih gradova u razvijene zemlje članice (Njemačka, Austrija, Irska i dr.), što je dodatno pogodovalo senilizaciji pojedinih naselja te procesu demografskog starenja na razini cijele zemlje.⁴ Za dublje analize, međutim, svakako se mora pričekati i novi popis stanovništva iz 2021. godine. Nesigurnost tržišta rada i povećana nezaposlenost koja se intenzivirala ulaskom u EU te postala otvorenija novim tipovima zanimanja, ali i omogućila tzv. prekarijat i fleksibilne radne uvjete (STANDING, 2009.; HARVEY, 2013.), dovela je i do nesigurnosti u području stanovanja. „Iako su zaposlenja na djelomično radno vrijeme, ugovor ‘ako’ i ‘kad’ ili samozapošljavanje i povremeni rad na malo društvene promjene koje se mogu susresti gotovo svuda po svijetu, u Hrvatskoj one djeluju zloćudnije zbog nasljeđa tajkunske privatizacije te ih društvo samim time bolnije proživljava” (BITI, ŽITKO, 2017., 162). Nesigurnost rada dovodi do nemogućnosti otplate kredita i stanja zaduženosti, koji postaju sve češća situacija za velik broj građana. Tome je pridonijelo stanje otplate visokih rata stambenih kredita s povećanim kamatama posebno u slučaju švicarskih franaka i iskustvo je velikog broja građana u Hrvatskoj, koje se provlači i

na razinu bioreprodukcije, jer determinira snižavanje fertiliteta/nataliteta (TÜRK I DR., 2018., 81).

⁴ Tome u prilog govore podaci o prosječnoj dobi ukupne populacije Hrvatske koja iznosi 43,1 godinu (muškarci 41,3, žene 44,8), smještajući je među najstarije europske nacije (URL 2).

family³ and in the growing incidence of families without children or with one child, as well as single-person families. According to 2011 Census, there were 25.3% dwellings with two persons and slightly less with single persons, 24.1%. The share of dwellings with three persons was 18.7%, with four persons was 17.3% and with five persons was 8.2% (URL 1), with all these categories declining in comparison to one-member and two-member households.

These negative demographic trends also point to a kind of housing centralization, i.e. inhabiting mostly the capital Zagreb or only the largest and regional centres. These are Split and Rijeka, which are situated in the Croatian littoral and are more attractive for living, and have somewhat more positive demographic trends. The rest of Continental Croatia mostly suffers from extremely negative demographic processes, particularly intensive after the EU accession and easier drain of the work force (so-called market liberalization) from rural and less developed smaller towns to more developed Member States (Germany, Austria, Ireland, etc.). This has further contributed to the senilization of some settlements and to the process of demographic aging nationwide.⁴ However, for deeper analyses, we must certainly wait for the new census from 2021. Insecurity of the labour market and increased unemployment, intensified with the EU accession and having become more open to new types of jobs, along with enabling the so-called precarious work and flexible working conditions (STANDING, 2009; HARVEY, 2013), has also led to insecurities in the domain of housing. ‘Although part-time employment, *if* and *when* contracts or self-employment and seasonal work are social changes that can be observed almost all around the world, in Croatia they seem more malignant

³ This phenomenon can be named according to A. Akrap and I. Čipin (2006) the social sterility, referring to the persons who decide not to have children or those postponing parenthood and marriage for later years of life, mostly for career reasons. Social sterility has very unfavourable effects on the totality of Croatian demographic circumstances, particularly on the level of bioreproduction, because it determines the lowering down of fertility/nativity (TÜRK, ET AL. 2018, 81).

⁴ This is supported by the following data on the average age of the total Croatian population: it is 43.1 years (men 41.3, women 44.8), placing Croatia among the oldest European nations (URL 2).

danas⁵ u vidu blokada računa građana.⁶

Za uvjete stanovanja u Hrvatskoj ističe se kako si širi društveni slojevi još uvijek ne mogu priuštiti dostojan stambeni standard i da je u tom je području posebno važan nedostatak stanarskog prava na najam društvenih stanova (BEŽOVAN, 2004., 105). Stoga za određene skupine građana, kao što su zaposleni na određeno, većinom mlađi, zatim nezaposleni ili siromašniji građani i druge marginalne skupine, mogućnost stjecanja vlastita stambenog prostora može biti onemogućena ponajprije zbog procesa masovne privatizacije. Drugi stambeni statusi su zanemareni, posebno kategorija javnog stanovanja, koja je gotovo u cijelosti iščezla iako je bila planirana početkom 2000-ih kao subvencionirano stanovanje za određene kategorije stanovnika putem tzv. POS modela (Programa društveno poticane stanogradnje).⁷ Ovaj model nije bio dovoljno sustavan i do danas se pojavljivao samo povremeno, nedovoljno odgovarajući na postojeću potražnju. Uključivao je subvencioniranu kupnju, ali ne i mogućnost najma. Stoga se nije razlikovao od modela privatnog vlasništva, odnosno kupnje stanova. Međutim, subvencioniranje stanovanja države od 2000-ih dodatno je osnažilo proces financijalizacije stanovanja koji je podržan prije svega kućevlasništvom, a zatim i državnim kreditiranjima, stambenim štednjama i subvencijama na kredite za subvencionirane stanove (posebno izdvojenim skupinama stanovništva kao što su mlade obitelji bez nekretnine). To je dovelo i do značajnog rasta

because of the legacy of tycoon privatization, therefore cause much more distress in the society' (BITI I ŽITKO, 2017, 162). The precariousness of work leads to the inability to repay loans and to the state of debt, which is an increasingly frequent situation for a great number of citizens. The state of repaying high instalments of housing loans with increased interests, especially in the case of Swiss francs, has further contributed to such a situation, experienced by many Croatian citizens and continues today⁵ in the form of blocking citizens' bank accounts.⁶

When discussing housing conditions in Croatia, it is pointed out that broader social classes still cannot afford a flat and a decent housing standard and in this area there is especially a lack of tenancy right to social flat rental (BEŽOVAN, 2004, 105). Therefore, for particular groups of citizens, such as fixed-term employees, mostly younger, then unemployed or poorer citizens, and other marginal groups, the opportunity to obtain their own housing may be hindered, primarily due to the process of mass privatization. Other housing statuses have been neglected, especially the category of public housing, which has almost entirely disappeared, although it was planned in the beginning of the 2000s as subsidized housing for particular categories of inhabitants through the so-called POS model (State-Subsidized Housing Construction).⁷ This model was not systematic enough and until the present day it has appeared only periodically, answering to the existing demand insufficiently. It

⁵ Prema udruzi Franak, koja je i osnovana u zaštiti prava dužnika može se pratiti dugogodišnja borba za prava na odštetu i ukidanje ugovora u francima kao ništetnih. Upravo je u listopadu 2020. donesena i prva pravomoćna presuda o ništetnosti CHF ugovora (URL 5).

⁶ Dio iznimno visokog broja blokada računa u Hrvatskoj, koji je vrhunac dosegnuo na nešto više od 327 000 blokiranih građana potkraj 2016. odnosio se na dugovanja temeljem stambenih i hipotekarnih kredita, a broj ovrha stanova i kuća narastao je s 738 pretkrizne 2007. godine, na 3 225 2014. (RODIK I DR., 2020., 321, prema FINA, 2018.; HGK, 2018.).

⁷ Program kreditiranja POS nudi kredite bez jamaca, uz prosječnu kamatu nižu od 3 %, minimalne povezane troškove i maksimalno razdoblje otplate do 30 godina, ili 31, u slučaju da se odlučite uzeti jednogodišnje razdoblje počeka te potiče kupnju stana za one koji prvi put kupuju stan (URL 3). Izmjenama zakona u 2019. godini dodatno je omogućeno i rješavanje stambenog pitanja kupnjom stanova na slobodnom tržištu, a ne samo u subvencionirano izgrađenim stanovima za što se očekuje da će dodatno potaknuti i olakšati kupovinu stanova mladim građanima.

⁵ According to the NGO Franak, which was established to protect the rights of debtors, a long-standing struggle for the right to damages and annulment of contracts in francs can be followed. It was in October 2020 that the first final ruling was brought on the nullity of CHF contracts (URL 5).

⁶ A part of exceptionally high number of bank account blockings in Croatia, which reached peak at a little more than 327,000 of blocked citizens at the end of 2016 referred to debts based on housing and mortgage loans, and the number of distraints rose from 738 in pre-crisis 2007 to 3,225 in 2014 (RODIK ET AL., 2020, 321, according to FINA, 2018; HGK, 2018).

⁷ The POS Programme loan line provides loans without guarantors, with average interest rate lower than 3%, minimal related costs, with maximum repayment term of 30 years, or 31, in case you decide to take 1-year grace period, and it instigates flat purchase of first-time buyers (URL 3). Amendments to the law in 2019 further enabled resolving the problem of housing by purchasing flats on the free market, and not only in subsidized flats. It is expected that this will further instigate and facilitate flat purchase to younger citizens.

velikog broja privatnih građevinskih tvrtki koje su gradile i više od potražnje za stanovima. Preizgrađenost novogradnjom primjerice na zagrebačkom prostoru (SVIRČIĆ GOTOVAC, 2015.) odvija se i na novim lokacijama, ali i unutar starijih i postojećih stambenih naselja (podsljemenska zona, Trešnjevka, Vrbik, Vrbani, Jarun, Jaruščica-Lanište, Bundek i dr.). U razdoblju tranzicije posebno se ističe bliska povezanost države s privatnim sektorom, građevinskim tvrtkama i bankama, kako u Hrvatskoj tako i u drugim tranzicijskim zemljama (HEGEDÜS I DR., 2013.). „U takvom je okruženju teško utjecati na priuštivost stanovanja (engl. *affordable housing*) kao ključnu činjenicu koja dominira stambenom politikom u tranzicijskim zemljama“ (BEŽOVAN, PANDŽIĆ, 2020., 34) te se priuštivost u hrvatskom kontekstu ipak odnosi samo na opciju kupnje i na građane koji su kreditno sposobni, ali ne i na druge modele, primjerice javno najamnog stanovanja koji ostaje model zbrinjavanja za ugrožene skupine stanovnika, ali ne i za širu populaciju.⁸

Intenzivirana gradnja stanova privatnih investitora i tvrtki te subvencionirana od države dosegnula je svoj vrhunac kroz financijalizaciju stanovanja u tzv. nekretninskom balonu (PANDŽIĆ, 2016.; MUSTAĆ, 2019.) s nekontroliranim rastom cijena nekretnina. Globalna financijska kriza iz 2008. prelila se i na naše tržište. „Zbog rastućih troškova zaduživanja, gospodarska aktivnost u Republici Hrvatskoj počela se smanjivati polovicom 2008. godine. Trend pada je do kraja godine jačao, a početkom 2009. godine započelo je razdoblje velike recesije“ (MUSTAĆ, 2019., 81). Dolazi do nove krizne faze koju obilježava smanjeno ulaganje u tržište nekretninama i od države, ali i privatnog sektora te pada cijena nekretnina, što će trajati do kraja 2015. To se stanje pokušava urediti ulaskom Hrvatske u EU usklađivanjem s europskim zakonodavstvom i procesom tzv. europaizacije, kada dolazi do snažnije integracije europskih načela u svim sferama javnih politika. No promjene se ponajviše odnose na građevinski sektor i lakšu fluktuaciju radne snage (tzv. libe-

⁸ Primjer POS naselja na istočnom perifernom dijelu Zagreba pod nazivom Novi Jelkovec rijetki je primjer modela javnog najamnog stanovanja u Zagrebu. Više u: G. Bežovan i J. Pandžić (2020.).

involved subsidized purchase, but not rental options. It was thus not different from the model of private ownership, i.e. flat purchase. However, since the 2000s, housing subsidies by the state have additionally strengthened the process of financialization of housing, which is supported primarily by home ownership, and then by state loans, housing savings and subsidies on loans for subsidized flats (for specially defined groups of citizens, such as young families without real estate). This has brought a significant increase in the number of private construction companies that were building even more than was the demand for housing units. The overbuilding of newbuilding, for example in the Zagreb area (SVIRČIĆ GOTOVAC, 2015) happens both in new locations, and in older and existing housing estates (the Podsljeme zone, Trešnjevka, Vrbik, Vrbani, Jarun, Jaruščica-Lanište, Bundek, etc.). In the period of transition, a close connection of the state and the private sector, construction companies and banks is particularly emphasized, both in Croatia and in other transition countries (HEGEDÜS ET AL., 2013). ‘In such a setting it is hard to influence affordable housing, as a key fact domineering housing policy in transition countries’ (BEŽOVAN, PANDŽIĆ, 2020, 34). In the Croatian context, affordability nevertheless refers to the option of purchase and to creditworthy citizens, and not to the other models, such as public rental housing, which remains the model of caring for the threatened groups of citizens, and not the broader population.⁸

Intensified building of flats by private investors and companies, and subsidies by the state reached its peak through financialization of housing in the so-called real estate bubble (PANDŽIĆ, 2016; MUSTAĆ, 2019) with uncontrolled rise of real estate prices. The global financial crisis of 2008 spilled over into our market, as well. ‘Due to the growing borrowing costs, economic activity in the Republic of Croatia started to decrease in mid-2008. The downfall trend was strengthening until the year’s end, and in early 2009 the period of great recession began’ (MUSTAĆ, 2019,

⁸ The example of POS settlement in the eastern peripheral part of Zagreb, called Novi Jelkovec, is a rare example of the model of public rental housing in Zagreb. More in: G. Bežovan and J. Pandžić (2020).

realizacija tržišta). Ulazak je doveo i do smanjenja restrikcija za strance, državljane EU-a, što je ponovno dovelo do povećanja potražnje za nekretninama i porasta cijena nekretnina jer su se na tržištu pojavili novi kupci. Kada se te okolnosti promatraju u stambenoj sferi, može se reći da u Hrvatskoj subvencionirani krediti za mlade stvaraju kratkoročni mjehur na tržištu i mogu se smatrati neučinkovitim zato što se porastom cijena nekretnina na tržištu anulira poticaj države (MUSTAĆ, 2019., 86). U Hrvatskoj se stoga proces europeizacije nije pokazao uspješnim i „u području stambene politike, ne može biti riječi o mehanizmu pozitivne integracije; regulatorne politike uvjetuju nemogućnost sačinjavanja institucionalnog modela za domaću suglasnost“ (PANDŽIĆ, 2016., 233). Zaostajanje u primjeni EU trendova i programa (posebno Kohezijske politike EU-a⁹) te u povlačenju sredstava iz EU fondova u Hrvatskoj, koji bi se odnosili na područje razvoja gradova kao pametnih, održivih i uključivih, ne pridonosi značajnoj promjeni stambenih statusa ni stambenoj opskrbi. To je područje osjetljivo na mnoge preduvjete od kojih su u ovom radu spomenuti samo neki, dok ostali zahtijevaju detaljniju analizu u budućnosti.

ZAKLJUČAK

Analizom stanja u području stanovanja tijekom socijalističkog i postsocijalističkog razdoblja pokušao se dati cjelovit pregled nekih važnijih pojava i procesa koje ga obilježavaju s naglaskom na kvalitetu stanovanja i stambenu politiku. Za vrijeme tranzicije Hrvatska je gotovo u potpunosti prešla sa socijalističkoga dvojnog modela na nov i unificiran model privatnog stanovanja i vrlo poželjno kućevlasništvo, nazvano superkućevlasništvom. U ranijem je razdoblju stambeni standard

⁹ Primjerice politika koja utječe i na razvoj stanovanja jer je adekvatno stambeno zbrinjavanje posredno (urbana obnova, unaprjeđenje energetske učinkovitosti i dr.) i neposredno (projekti socijalnog stanovanja za marginalizirane skupine, prevencija beskućništva, financiranje neprofitnih stambenih organizacija i dr.) tematski uključeno u integrirani održivi urbani razvoj (PANDŽIĆ, 2016., 235) i koliko je koja zemlja članica od njih petnaest koje primaju sredstva iz Kohezijskog fonda dobila sredstava (URL 4).

81). There was a new critical phase with fewer investments in the real estate market, by both the state and the private sector, and a drop in real estate prices, which would continue until the end of 2015. There was an attempt to regulate this condition by Croatia's EU accession through the process of approximation with the European legislation and the process of so-called Europeization, in which there was a stronger integration of European principles in all spheres of public policies. Nevertheless, the changes mostly influenced the sector of civil engineering and enabled easier fluctuation of work force (so-called market liberalization). The accession has also brought about the lowering of restrictions for foreigners, citizens of the EU, which again led to an increase in real estate demand and a rise in real estate prices, because of the arrival of new buyers on the market. When these circumstances are viewed in the housing sphere, it can be argued that subsidized loans for the young people in Croatia produce a short-term bubble on the market, and that they can be viewed as inefficient, because by increasing real estate prices on the market state incentives are annulled (MUSTAĆ, 2019, 86). In Croatia, the process of Europeization was not successful and 'in the housing policy domain, it cannot be said that there has been a mechanism of positive integration; regulatory policies condition the impossibility of constituting an institutional model for national consent' (PANDŽIĆ, 2016, 233). Lagging behind with the implementation of EU trends and programmes (especially the EU Cohesion policy)⁹ and the absorption of EU funds in Croatia, which would refer to the domain of development of cities as smart, sustainable and inclusive, is insufficient and does not contribute to a relevant shift of housing statuses, and neither to housing provision. This domain is sensitive to many pre-conditions, of which only a handful

⁹ For example the policy that influences the development of housing, because adequate housing provision is indirectly (urban renewal, improvement of energy efficiency etc.) and directly (projects of social housing for marginalized groups, prevention of homelessness, financing of non-profit housing organizations etc.) thematically involved in integrated sustainable urban development (PANDŽIĆ, 2016, 235) and how much funding particular Member States received, among the 15 countries that receive funds from the Cohesion Fund (URL 4).

u velikim stambenim naseljima uglavnom bio nedostatan, substandardan te često kritiziran da je neadekvatan i dehumaniziran. S druge strane, dobivanje društvenog stana bilo je privilegija kao i život u gradovima, što je uzrokovalo napuštanje i depopulaciju velikog dijela ruralnih prostora. Stanovanje je u gradovima bilo neodvojivi dio širih procesa industrijalizacije, urbanizacije te modernizacije.

Od 1990-ih i tranzicijom na novo uređenje u ekonomskom, političkom, ali i svakom drugom smislu, stanovanje se od nekadašnjega stambenog zbrinjavanja s države prebacuje na brigu građana samih te privilegija postaje vlasništvo nad stanom. Iz takve će situacije proizaći mnogobrojne posljedice vidljive u svim aspektima života, posebno demografskim i gospodarskim. One će se preliti i na stambeni standard. Iako podaci iz popisa stanovništva nisu dovoljni za temeljitu analizu, daju opći pregled kojim se može komparirati podatke iz spomenutih razdoblja. Tako je prema popisima stanovništva u postsocijalističkom razdoblju bilo nekih poboljšanja, prije svega u indikatorima broja soba i veličine stana. Prosječna je površina stana u gradovima porasla od 1981. do 2011. za više od 10 m², odnosno za veličinu jedne sobe u prosjeku. Ta je promjena međutim slabo značajna i nedovoljan porast da bi činio kvalitativnu promjenu pa se stambeni standard može usporediti s onim iz socijalističkog razdoblja kao nezadovoljavajuć i substandardan. Promjena u obiteljskoj strukturi kao što je prosječan broj članova kućanstava u urbanim naseljima, koji je u padu, upućuje na negativne demografske trendove koji Hrvatsku pogađaju već nekoliko desetljeća, a posebno nakon ulaska u EU. Vidljivi su u opadanju broja članova po obitelji i porastu broja obitelji bez djece ili s jednim djetetom te rastućim brojem samačkih obitelji. Loša demografska slika zemlje stoga utječe i na područje stanovanja koje se kroz cijelo vrijeme tranzicije nije značajno mijenjalo te je stalno potican privatizacijski obrazac koji zadobiva i svoju financijalizacijsku stranu. Ona se ogleda u značaju tržišta nekretninama, povećanoj potražnji i gradnji stanova, posebno u Zagrebu, ponudi stambenih komercijalnih i subvencioniranih kredita kroz program POS-a i drugim tržišnim mehanizmima koji ponajviše utječu

were mentioned in the paper, thus leaving us with the task to analyse them in more detail in the future.

CONCLUSION

The analysis of the situation in the domain of housing during the socialist and post-socialist era served as an attempt to provide a comprehensive overview of some more important phenomena and related processes. In doing so, the focus was mostly on the topics of the quality of housing and housing policy during the two periods. During the period of transition, Croatia almost entirely shifted from the socialist dual model to the new and uniform model of private housing and much preferred home ownership, called superownership. In the previous period, the housing standard in large housing states was mostly inadequate, substandard and often criticized for being inadequate and dehumanized. On the other side, obtaining a social flat was a privilege, as was living in cities, which caused abandoning and depopulation of a significant proportion of our rural areas. Residing in cities was an inseparable part of wider processes of industrialization, urbanization and modernization.

Since the 1990s and by means of the transition to the new order in the economic, political and any other sense, housing provision has been transferred from the state to the citizens, with home ownership becoming a privilege. Such a situation will instigate numerous consequences, visible in all aspects of life, especially demographic and economic. They will also sprawl onto the housing standard. Although the data from the population census are insufficient for a thorough analysis, they provide a general overview by which data from the mentioned periods can be compared. Thus, according to the population censuses in the post-socialist period, there were some improvements, primarily, in the number of rooms and size of flat indicators. The average floor size of flats in cities has risen from 1981 to 2011 for more than 10 m², i.e. for the size of one room on average. Nevertheless, this shift is only slightly significant and not enough of an increase to make a qualitative change. The housing standard can therefore be

na stanovanje i stambenu politiku u zemlji.

U kontekstu postsocijalizma i jakih procesa privatizacije i financijalizacije stanovanja te smanjene uloge države, mnogo je novih aspekata koji onemogućuju rješavanje stambenih prava i stambenog pitanja. Subvencioniranim stanovima za mlade i ostale ugrožene skupine stanovnika problemi se dodatno produbljuju te se postojeći kontekst može povezati s tezom o "privatizacijskoj zamci" jer ne otvara stambenu politiku zemlje novim rješenjima. Na njih se nadovezuju gospodarski problemi nastali forsiranjem tržišta i rastom privatnoga građevinskog sektora te eskaliranjem globalne financijske krize koja se prelila i na hrvatsko tržište. Ulaskom u EU i procesom europeizacije dolazi do novih izazova gospodarske i demografske prirode. Zbog liberalizacije tržišta radne snage potaknuto je novo iseljavanje radno-aktivne populacije, a cijene stanova rastu. U većim gradovima i dalje postoji velika potražnja za stanovima čime se financijalizacijski kontekst stanovanja pokazuje u novom svjetlu. Novi globalni fenomeni, tipični za postsocijalističke zemlje pa i za Hrvatsku, poput nesigurnosti zaposlenja i nerijetko samo privremenog zapošljavanja, posebno mladih skupina stanovništva, također dovode do nove stambene krize i nesigurnosti stambenog pitanja. Može se ustvrditi da je za hrvatski kontekst, kako u razdoblju socijalizma tako i postsocijalizma, opća karakteristika pojava krize stanovanja. Činjenica je da nema dovoljno političke volje za ublažavanjem posljedica privatizacije stanovanja i problema priuštivosti kao prepreka u ostvarivanju prava na stan kao socijalnog prava te nedostatak informacija o međunarodnim ugovorima i njihovom značenju za nacionalne stambene politike (PANDŽIĆ, 2016., 237). Država je vrlo inertna i neučinkovito reagira na nove socijalne rizike i potrebe ranjivih skupina koje su posljedica demografskih promjena, promjena na tržištu rada i u obiteljskoj strukturi. S druge strane, tržište nema socijalnu logiku funkcioniranja pa se civilnom društvu otvara prostor za djelovanje (BEŽOVAN I DR., 2016., 73). U skladu s navedenim, valja istaknuti da kao mogući model politike stambenog zbrinjavanja može biti veće uključivanje sektora civilnog društva koji bi aktivnije i na stručan način primijenio primjerice europske kohezijske

compared with the one from the socialist period as inadequate and substandard. The change in the family structure, visible in the decrease of the average number of persons in occupied dwellings in urban settlements, points to the negative demographic trends that Croatia has been affected by for a few decades already, and particularly after the accession to the EU. The changes are evident in the decreasing number of members per family and the increase in the number of families without children or with one child, and the growing number of single-person families. Poor demographic picture of the country thus affects the domain of housing, which has not changed significantly throughout the period of transition, with constant instigation of the privatization pattern that has gained its financialization side. The latter is reflected in the significance of real estate market, increased demand for and building of flats, especially in Zagreb, offering of commercial housing loans and those subsidized through POS, and other market mechanisms that mostly influence the housing and housing policy in the country.

In the context of post-socialism and strong processes of privatization and financialization of housing and the reduced role of state, there are many new aspects hindering the resolving of housing rights and problems. Subsidized flats for the young and other threatened social groups further deepen the problems, and the existing context can be aligned with the thesis on the 'privatization trap,' because it does not open the country's housing policy to new solutions. They are followed up by economic problems incurred due to pushing of the market and increasing the private civil engineering sector, along with the escalation of the global financial crisis that also flooded the Croatian market. With the accession to the EU and the process of Europeization, new economic and demographic challenges were introduced. Due to the liberalization of the labour market, these challenges instigated new migrations of the working population and a new rise of flat prices, bringing a part of citizens to the state of being blocked and in debt, which could not be repaid due to a great increase of interests and total loan amounts. In larger cities, there was still a high demand for flats, whereby the financialization context of housing is shown in a new light.

modele zbrinjavanja ranjivih skupina građana. Civilni bi sektor imao ulogu aktivnijih pokretača te bi brže ulazio u proces povlačenja sredstava iz postojećih EU fondova te u suradnji s građanima, ali i razinom vlasti polučio neka drugačija rješenja (javni najam, javno i socijalno stanovanje i dr.) koja su zasad marginalizirana.

The new global phenomena typical of the post-socialist countries and Croatia, such as insecurity of employment and often temporary employment conditions, especially among the younger groups of inhabitants, indeed lead to a new housing crisis and insecurity of housing. Finally, it can be said that the general characteristic of the Croatian context is the incidence of the housing crisis, in both the socialist and post-socialist period. It is a fact that there is not enough political will for mitigating the consequences of housing privatization, with the problem of affordability as a hindrance in exercising the right to housing as a social right and lack of information on international agreements and their relevance for national housing policies (PANDŽIĆ, 2016, 237). The state is very inert and reacts inefficiently to new social risks and needs of vulnerable groups, which are the consequences of demographic changes, changes in the labour market and in the family structure. On the other side, the market does not have a social logic of functioning, thus opening the space for action to the civil society (BEŽOVAN ET AL., 2016, 73). Following the above, it can be pointed out that a possible model and policy of housing provision can be a stronger involvement of the civil society sector that would more actively and in a professional way apply the European cohesion models of providing for vulnerable groups of citizens. The civil sector could have the role of more active initiators and could in a faster way enter the process of absorption from existing EU funds and in collaboration with citizens, and the authorities, yield some different, for now marginalized solutions (public rental, public and social housing, etc.).

IZVORI I LITERATURA

- AALBERS, M. B. (2008): The Financialization of Home and the Mortgage Market Crisis, *Competition & Change*, 12 (2), 148-166, DOI: 10.1179/102452908X289802
- AALBERS, M. B. (2016): *The Financialization of Housing: A Political Economy Approach*, London: Routledge, pp. 168.
- AKRAP, A., GELO, J. GRIZELJ, M. (1999): Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od Popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 5-6 (43-44), 679-723.
- AKRAP, A., ČIPIN, I. (2006): *Socijalni sterilitet u Hrvatskoj – zašto smo neoženjeni i neudane*, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb, pp. 170.
- AKRAP, A., ČIPIN, I. (2008): Stambeni problemi, produženi život s roditeljima i odgoda ulaska u brak u Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, 15 (3), 415-434.
- AKRAP, A. (2015): Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051. Panel diskusija – Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051., *Bogoslovska smotra*, 85 (3), 855-881.
- BANKS, C., O'LEARY, S., RABENHORST, C. (1996): Privatized Housing and the Development of Condominiums in Central and Eastern Europe: The Cases of Poland, Hungary, Slovakia and Romania, *Review of urban & regional development studies*, 8 (2), 137-155, DOI: 10.1111/j.1467-940X.1996.tb00114.x
- BEŽOVAN, G. (1987): Stambena politika u poslijeratnom razvoju, u: *Stambena politika i stambene potrebe*, (ur. Graovac, V.), Biblioteka Iskustva, Radničke novine, Zagreb, 81-90.
- BEŽOVAN, G. (1993): Privatizacija stanovanja – djelotvornija stambena opskrba, *Društvena istraživanja*, 3 (2), 107-125.
- BEŽOVAN, G. (2004): Housing Statistics – Standard of Living in Croatia, *Revija za socijalnu politiku*, 11(2), 267-279, DOI: 10.3935/rsp.v11i2.63
- BEŽOVAN, G. (2008): Housing and Housing Policy, u: *Housing Policy in Croatia*, (ur. Puljiz, V.), University in Zagreb, Faculty of Law, Zagreb, 337-390.
- BEŽOVAN, G., MATANČEVIĆ, J., BATURINA, D. (2016): Socijalne inovacije kao doprinos jačanju socijalne kohezije i ublažavanju socijalne krize u europskim urbanim socijalnim programima, *Revija za socijalnu politiku*, 23 (1), 61-80, DOI: 10.3935/rsp.v23i1.1279
- BEŽOVAN, G., PANDŽIĆ, J. (2020): Kvaliteta stanovanja u programu javnog najamnog stanovanja: primjer Novog Jelkovca, *Sociologija i prostor*, 58 (1), 33-57, DOI: 10.5673/sip.58.1.2
- BITI O., ŽITKO, M. (2017): Transformacija (ideje) rada: od teorijskih rasprava o novom kapitalizmu do kvalitativnih istraživanja u hrvatskom posttranzicijskom kontekstu, *Narodna umjetnost*, 54 (2), 149-167, DOI: 10.15176/vol54no208
- CHAPMAN, M., MURIE, A. (1996): Full of Eastern Promise – Understanding Housing Privatization in Post-socialist countries, *Review of Urban & Regional Development Studies*, 8 (2), 156-170, DOI: 10.1111/j.1467-940X.1996.tb00113.x
- ENYEDI, G. (1996): Urbanization under Socialism, u: *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, (ur. Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I.), Blackwell Publishers, Oxford, 100-118, DOI: 10.1002/9780470712733.ch4.
- ESPING-ANDERSEN, G. (2000): *Social Foundations of Post-industrial Economies*, University Press, Oxford-New York, pp. 207.
- FRENCH, S., LEYSHON, A., WAINWRIGHT, T. (2007): *Financializing space*, Working paper, School of Geography, University of Nottingham.
- GAŠPAROVIĆ, S., BOŽIĆ, N. (2005): Odnos stanara prema životu u visokim stambenim zgradama na primjeru Zagreba, *Prostor*, 13 (1), 93-105.
- GROSSMANN, K., KABISCH, N., KABISCH, S. (2017): Understanding the social development of a post-socialist large housing estate: the case of Leipzig-Grünau in Eastern Germany in long-term perspective, *European Urban and Regional Studies*, 24 (2), 142-161, DOI: org/10.1177/0969776415606492

- HAMILTON, F., DIMITROVSKA-ANDREWS, K., PICHLER-MILANOVIĆ, N. (2005): *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe. Towards Globalization*, United Nations University (UNU) Press, Tokyo-New York-Paris, pp. 536.
- HARVEY, D. (2013): *Kratka povijest neoliberalizma*, VBZ, Zagreb, pp. 226.
- HEGEDÜS, J., TOSICS, I., MAYO, S. (1996): Transition of the housing sector in the East Central European countries, *Review of Urban & Regional Development Studies*, 8 (2), 101-136, DOI: 10.1111/j.1467-940X.1996.tb00113.x
- HEGEDÜS, J., TOSICS, I. (1998): Towards New Models of Housing System Social Change and Urban Restructuring in Central Europe, u: *Social Changes and Urban Restructuring in Central Europe*, (ur. Enyedi, G.), Akademia Kiado, Budapest, 137-168.
- HEGEDÜS, J., LUX, M., TELLER, N. (2013): *Social Housing in Transition Countries*, Routledge, New York, London, pp. 374.
- HIRT, S. (2012): *Iron Curtains: Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City*, John Wiley & Sons, New York, pp. 254.
- JUKIĆ, T., MLINAR, I., SMOKVINA, M. (2011): *Zagreb – Stanovanje u gradu i stambena naselja*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zavod za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, Zagreb, pp. 128.
- KÄHRIK, A., TAMMARU, T. (2010): Soviet prefabricated panel housing estates: areas of continued social mix or decline? Case Tallinn, *Housing Studies*, 25 (2), 201-219, DOI: <https://doi.org/10.1080/02673030903561818>
- KEMENY, J. (1995): Theories of Power in the Three Worlds of Welfare Capitalism, *Journal of European Social Policy*, 5 (2), 87-96, DOI: 10.1177/095892879500500201
- KLEMPIĆ BOGADI, S., PODGORELEC, S. (2009): Ostarjeti u gradu – primjer Zagreba, *Sociologija i prostor*, 47, 185 (3), 241-262.
- LAY, V., LONČAR, N., SEFERAGIĆ, D. (1983): *Upotrebna vrijednost naselja kolektivne stambene izgradnje*, UZGZ, Zagreb.
- LAY, V. (1986): Kvalitet svakidašnjeg života društvenih grupa; Neki osnovni materijalni pokazatelji, *Revija za sociologiju*, 16 (1-4), 19-29.
- LUX, M. (2001): Social Housing in Czech Republic, Poland and Slovakia, *European Journal of Housing Policy*, 1 (2), 189-210, DOI: 10.1080/14616710110083425
- LUX, M., SUNEGA, P. (2013): New Social Strategies in Post-Socialist States, Effectiveness, Efficiency and Sustainability, u: *Social Housing in Transition Countries*, (ur. Hegedus, J., Lux M., Teller, N.), Routledge, New York, London, 307-331.
- LUX, M., SUNEGA, P. (2014): Public Housing in the Post-Socialist States of Central and Eastern Europe: Decline and an Open Future, *Housing Studies*, 29 (4), 501-519, DOI: 10.1080/02673037.2013.875986
- MANDIČ, S. (1990): Housing provision in Yugoslavia: Changing Roles of the State, Market and Informal Sectors, u: *Government and Housing: Developments in Seven Countries*, (ur. van Vliet, W., van Weesep, J.), Sage Publications, Newbury Park, London, New Delhi, 259-273.
- MANDIČ, S., CLAPHAM, D. (1996): The Meaning of Home Ownership in the Transition from Socialism: The Example of Slovenia, *Urban Studies*, 33 (1), 83-97, DOI: 10.1080/00420989650012130
- MANDIČ, S. (2010): The changing role of housing assets in post-socialist countries, *Journal of Housing and the Built Environment*, 25, 213-226, DOI: 10.1007/s10901-010-9186-5
- MUSTAĆ, J. (2019): Cjenovni balon na tržištu nekretnina u Republici Hrvatskoj, *Oeconomica Jadertina*, 1 (9), 78-88.
- NEJAŠMIĆ, I., TOSKIĆ, A. (2016): Ostarjelost stanovništva seoskih naselja Republike Hrvatske, *Migracijske i etničke teme*, 32 (2), 191-219, DOI: 10.11567/met.32.2.2
- PANDŽIĆ, J. (2016): Proturječnosti stambenih politika u razvijenim državama EU-a, *Sociologija i prostor*, 206 (3), 219-246, DOI: 10.5673/sip.54.3.2

- PICHLER-MILANOVIĆ, N. (2001): Urban housing markets in Central and Eastern Europe: convergence, divergence or policy 'collapse', *European Journal of Housing Policy*, 1, 145-187, DOI: 10.1080/14616710110083416
- RODIK, P., MATKOVIĆ, T., PANDŽIĆ, J. (2019): Stambene karijere u Hrvatskoj: od samoupravnog socijalizma do krize financijskog kapitalizma, *Revija za sociologiju*, 49 (3), 319-348, DOI: 10.5613/rzs.49.3.1
- ROGIĆ, I. (1990): *Stanovati i biti. Rasprave iz sociologije stanovanja*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, pp. 180.
- SEFERAGIĆ, D. (1987): Standard stanovanja i kvaliteta života, u: *Stambena politika i stambene potrebe*, (ur. Graovac, V.), Biblioteka Iskustva – Radničke novine, Zagreb, 41-61.
- SEFERAGIĆ, D. (1988). *Kvaliteta života i nova stambena naselja*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, pp. 155.
- SPEVEC, D., KLEMPIĆ BOGADI, S. (2009): Croatian Cities under Transformation: New Tendencies in Housing and Segregation, *Royal Dutch Geographical Society KNAG*, 100 (4), 454-468, DOI: 10.1111/j.1467-9663.2009.00552.x
- STEPHENS, M., LUX, M., SUNEGA, P. (2015): Post-socialist housing systems in Europe: Housing welfare regimes by default?, *Housing Studies*, 30 (8), 1210-1234, DOI: 10.1080/02673037.2015.1013090
- STANDING, G. (2009): *Work After Globalization: Building Occupational Citizenship*, Edward Elgar Publishing, Northampton, pp. 366.
- Stanovi prema korištenju i druge nastanjene prostorije: po naseljima, Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995.
- STOCKHAMMER, E. (2004): Financialisation and the slowdown of accumulation, *Cambridge Journal of Economics*, 28 (5), 719-741.
- SVIRČIĆ GOTOVAC, A. (2015): *The Quality of Living in New Housing Estates in the Settlement Network of Zagreb*, u: *The Quality of Living in New Housing Estates in the Settlement Network of Zagreb*, (ur. Svirčić Gotovac, A., Zlatar, J.), Institute for Social Research, Zagreb, 13-42.
- SYKORA, L., BOUZAROVSKI, S. (2012): Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition, *Urban Studies*, 49, 43-60, DOI: 10.1177/0042098010397402
- SYKORA, L., STANILOV, K. (2014): The Challenge of Postsocialist Suburbanization, u: *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*, (ur. Stanilov, K., Sykora, L.), John Wiley & Sons, New York, 1-32.
- SZELENYI, I. (1983): *Urban inequalities under state socialism*, Oxford University Press, New York, pp. 168.
- TSENKOVA, S., NEDOVIĆ-BUDIĆ, Z., MARCUSE, P. (2006): The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe, u: *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy*, (ur. Tsenkova, S., Nedović-Budić, Z.), Physica, Heidelberg, 3-21.
- TSENKOVA, S. (2009): *Housing Policy Reforms in Post Socialist Europe. Lost in Transition*, Springer, Heidelberg.
- TURK, I., ŠIMUNIĆ, N., ŽIVIĆ, D. (2018): Demografska kriza u Hrvatskoj: zrcalo društvene, ekonomske i vrijednosne krize, u: *Hrvatsko društvo: 25 godina nakon Vukovara 91.*, (ur. Živić, D., Žanić, M., Macut, P.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru, Zagreb, Vukovar, 73-93.
- URL 1, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovi prema načinu korištenja*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1586.pdf, 15. 2. 2020.
- URL 2, *Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2017.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2018., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/07-01-03_01_2018.htm, 20. 2. 2020.
- URL 3, *Izgradnja i prodaja stanova – POS*, Agencija za pravni promet i posredovanje nekretninama., <http://apn.hr/izgradnja-i-prodaja-stanova-pos/izgradeni-stanovi>, 5. 3. 2020.
- URL 4, *Informativni članci o Europskoj uniji, Koberzijski fond*, Europski parlament, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/96/el-fondo-de-cohesion>, 15. 10. 2020.
- URL 5, *Udruga Franak*, <https://udrugafanak.hr/%f0%9f%94%b4-na-zupanijskom-sudu-u-varazdinu->

pravomocna-presuda-%f0%9f%94%b4-ugovor-u-svicarskim-francima-je-neposten-i-nistetan/, 15. 10. 2020.

WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999): *Stanovništvo i razvoj*, Nakladna kuća „Mate“, Biblioteka Gospodarska misao, Zagreb, pp. 655.

WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (2017): Demografski procesi u Hrvatskoj i u zapadnoeuropskim zemljama – razlike, sličnosti i specifičnosti, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, 529, 1-28, DOI: 10.21857/m16wjcp4v9

PRILOG POZNAVANJU HRVATSKO-SRBIJANSKOGA GRANIČNOG SPORA U HRVATSKOM PODUNAVLJU - HISTORIJSKO-GEOGRAFSKI I SUVREMENI ASPEKTI

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE CROATIAN-SERBIAN BORDER DISPUTE IN THE CROATIAN DANUBE REGION - HISTORICAL, GEOGRAPHICAL AND CONTEMPORARY ASPECTS

BRANIMIR VUKOSAV^{1*}, ZVONIMIR MATIJEVIĆ²

¹ Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Ulica Dr. Franje Tuđmana 24 i, 23 000 Zadar, Hrvatska / *University of Zadar, Department of Geography, Zadar, Croatia, e-mail: bvukosav@unizd.hr*

² Gimnazija Nova Gradiška, Trg kralja Tomislava 9, 35 400 Nova Gradiška, Hrvatska / *Nova Gradiška Gymnasium, Nova Gradiška, Croatia, e-mail: zamtij96@gmail.com*

* autor za kontakt / *corresponding author*

DOI: 10.15291/geoadria.3074

UDK: 911.3:32(497.5-04)(497.5-3Podunavlje =163.41 =163.42)=163.42=111

Pregledni rad / *Review*

Primljeno / *Received*: 28-7-2020

Prihvaćeno / *Accepted*: 10-11-2020

Višestoljetno postojanje hrvatskih zemalja u različitim političko-geografskim okvirima, kao i njihov granični položaj između civilizacijski i kulturno različitih i često suprotstavljenih političko-teritorijalnih cjelina uvjetovali su proces vrlo dinamičnih političkih, teritorijalnih i demografskih mijena koje su postupno oblikovale granice suvremene Republike Hrvatske. Od takvoga historijsko-geografskog dinamizma nije bilo iznimka ni područje hrvatskoga Podunavlja, odnosno prostor suvremene državne granice Republike Hrvatske sa Srbijom. Geneza hrvatske državne granice u tom području najvećim je dijelom novijega datuma, no njezin nastanak 1945. kao republičke granice između Hrvatske i Srbije u sklopu novonastale socijalističke Jugoslavije posredno je uvjetovan historijsko-geografskim procesima koji su mu prethodili. Osamostaljenjem Republike Hrvatske i drugih republika bivše Jugoslavije dolazi do niza otvorenih granično-teritorijalnih pitanja stvorenih promjenom republičkih granica u međudržavne, od čega nije izuzeta ni navedena istočna granica Hrvatske. Njezin sjeverni dio koji je vezan uz tok rijeke Dunav postaje predmetom spora Hrvatske prvo sa SR Jugoslavijom, a potom i sa Srbijom, ponajprije zbog činjenice da čin preciznog određenja granice nije proveden za vrijeme socijalističke Jugoslavije te zbog suprotstavljenih geografskih i pravnih interpretacija o njezinu pružanju. Historijsko-geografskom analizom nastanka i razvoja hrvatsko-srbijanske granice u hrvatskome Podunavlju u 20. stoljeću, u radu se kontekstualizira aktualni hrvatsko-srbijanski granični spor na dijelu međusobne granice vezanom uz rijeku Dunav. Pregledom historijsko-geografskih čimbenika, kao i vrednovanjem stajališta dviju zemalja po pitanju spora u svjetlu međunarodno-pravne prakse nastoji se donijeti relevantne zaključke o razgraničenju Hrvatske i Srbije u području hrvatskoga Podunavlja.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatsko Podunavlje, granice, Dunav, historijsko-geografski razvoj, granični spor

The centuries-long existence of Croatian lands in different political and geographical frameworks, as well as their bordering position between civilizational and culturally diverse and often opposing political and territorial units, have conditioned the process of very dynamic political, territorial and demographic changes that gradually shaped the borders of the modern Republic of Croatia. The area of the Croatian Danube region with the country's eastern national border to Serbia, has not been exempt from such historical and geographical dynamism. The genesis of the Croatian national border in this area is mostly recent, but its emergence in 1945 as the republic border between Croatia and Serbia within the newly established socialist Yugoslavia was indirectly conditioned by the historical and geographical processes that preceded it. With the independence of the Republic of Croatia and other republics of the former Yugoslavia, a number of open border and territorial disputes created by the change of the republic's borders to national ones occurred. The above mentioned eastern national border of Croatia is among such disputed areas. Its northern segment which is related to the stream of the Danube river became an object of Croatian territorial dispute, firstly with FR Yugoslavia and afterwards with its successor Serbia, mostly due to the opposing geographic and legal interpretations concerning borderline, and the fact that the precise delineation was not conducted during the time of socialist Yugoslavia.

The actual border dispute between Croatia and Serbia in the Danube river region is contextualized in the paper through a historical and geographical analysis of the border's genesis. A review of historical and geographical facts, as well as a valorisation of both countries' views on the matter of the disputed border segments are used to reach relevant conclusions regarding the dispute in question.

KEY WORDS: Croatian Danube region, borders, Danube, historical and geographical development, border dispute

UVOD

S duljinom od 317,6 km od tromede s Mađarskom na sjeveru do tromede s Bosnom i Hercegovinom na jugu, istočna državna granica Republike Hrvatske sa Srbijom u području hrvatskoga Podunavlja dijelom svoje crte pružanja jedna je od najmlađih hrvatskih granica, uz iznimku njezina središnjega odsjeka od ušća Drave u Dunav do točke na Dunavu nedaleko od Iloka (Sl. 1.). Svoj načelni oblik granica je dobila u prvim godinama nakon završetka Drugoga svjetskog rata, tijekom upravno-teritorijalnog definiranja sastavnica tadašnje FNRJ, te je većinom druge polovice 20. stoljeća imala funkciju međurepubličke granice u okvirima bivše države sve do 1991. i osamostaljenja Hrvatske. Tada poprima ulogu državne granice, a od 2013. godine i ulogu izvanjske granice Europske unije, s perspektivom međe tzv. „schengenskog prostora“¹. No, od vremena bivše države kada je granica nominalno definirana, nikad zapravo nije precizno delimitirana, a takav propust bivšega režima prouzročio je suvremeni granični spor između Republike Hrvatske i Re-

INTRODUCTION

With the length of 317.6 km from the tripoint with Hungary in the north to the tripoint with Bosnia-Herzegovina in the south, the eastern border of the Republic of Croatia with Serbia in the Croatian Danube area is among the youngest Croatian borders with an exception of its central segment that stretches from the confluence of the river Drava into Danube to a point in the course of Danube near Ilok (Fig. 1). The border got its provisory shape in the first years after the end of the World War II, during the administrative-territorial definition of the constituents of the former Federative National Republic of Yugoslavia. During most of the second half of the 20th century the border had a function of an administrative border between the republic of the former Yugoslavia until Croatian independence in 1991. At that point of time it changed into a national border, and in 2013 became a border of the European Union, with a perspective of becoming a border of the so-called ‘Schengen area.’¹ However, since the border was nominally defined during the time of former

Yugoslavia, it has never actually been precisely delineated, and this omission of the former regime caused the contemporary border dispute between the Republic of Croatia and the Republic of Serbia.

The key problem of the border between Croatia and Serbia is related to its segment from the tripoint with Hungary to the point near Ilok. In that segment, the middle of the course of the Danube was in principle defined

SLIKA 1. Granice Istočne Hrvatske
FIGURE 1 Borders of Eastern Croatia

¹ Schengenski prostor obuhvaća teritorije 26 europskih zemalja koje su usvojile sporazum potpisan 1985. u Schengenu u Luksemburgu. Schengenski prostor funkcionira kao područje jedne države, s kontrolama za one koji ulaze i izlaze iz područja, ali bez unutarnjih graničnih kontrola među zemljama potpisnicama. Hrvatska se, kao članica Europske unije, također obvezala na pristupanje Schengenskom prostoru (URL 1).

¹ ‘Schengen area’ encompasses the territories of 26 European countries that adopted an agreement signed in 1985 in Schengen, Luxembourg. The Schengen area functions as a single country, with outer border controls for those that enter or exit the area, but without the inner border controls between the countries that have signed the agreement. As a member of the European union, Croatia is also obliged to join the Schengen area (URL 1).

publike Srbije.

Temeljni problem razgraničenja Hrvatske i Srbije vezan je uz dio granice od tromeđe s Mađarskom do Iloka gdje je, na temelju rješenja u tu svrhu osnovane Komisije Predsjedništva AVNOJ-a za izradu prijedloga razgraničenja teritorije između Vojvodine i Hrvatske (tzv. „Đilasove² komisije“) godine 1945. sredina toka rijeke Dunav načelno definirana kao granica dviju federalnih jedinica. Iako je potvrđeno Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije godine 1946., takvo „rješenje“ ostavilo je otvorenim problem preciznog određivanja granične crte i uzimanja u obzir ili revidiranja katastarskih općina koje su, pak, pratile stari tok Dunava od prije antropogenih i prirodnih promjena njegova toka. Ova diskrepancija između „Đilasove“ granice i granica katastarskih općina nije riješena sve do 1990-ih i do osamostaljenja Hrvatske. Područje Dunava postaje tako graničnim područjem neovisne Hrvatske, a neriješeno pitanje preciznog utvrđenja granice naslijeđeno je u vidu graničnog spora između današnjih dviju država koje imaju različite stavove o tome kuda bi se granična crta trebala pružati. Dodatni problem pri konačnom razgraničenju je i činjenica da je Dunav ravničarska rijeka koja meandrira i mijenja tok pod utjecajem Coriolisove sile pri čemu dolazi do erozije na desnoj (zapadnoj) obali, te akumulacije na lijevoj obali rijeke. Zbog navedene prirodno-geografske značajke, došlo je i do dodatnog pomicanja toka Dunava prema zapadu, a nauštrb hrvatskoga državnog teritorija. Ova značajka svako inzistiranje na toku Dunava kao fiksnoj međudržavnoj granici čini dugoročno problematičnim (MATIJEVIĆ, 2020.).

Rad je podijeljen u dva dijela: historijsko-geografski pregled razvoja granice i analizu graničnog spora. U prvom dijelu se, uz pomoć dostupne literature i izvora, analiziraju historijsko-geografski procesi i granične mijene u prostoru hrvatskoga Podunavlja u 20. stoljeću radi razumijevanja širega konteksta nastanka istočne hrvatske granice, poglavito političko-geografskih okolnosti u kojima se u prošlom stoljeću razvijao ovaj dio hrvatskih

as the border of the two federal units of Yugoslavia in 1945 based on the decision of a special commission called ‘The AVNOJ presidency commission for reaching a proposal for delimiting the territories of Vojvodina and Croatia’ (the so-called ‘Đilas² commission’). Although in 1946 the Constitution of the Federative National Republic of Yugoslavia confirmed the proposal, such a ‘solution’ has left an open issue of the precise delimitation of the borderline by either taking into consideration or revising the cadastral municipalities which followed the former course of the Danube river before it changed due to anthropogenic alterations and natural processes. This discrepancy between the ‘Đilas’ border and the cadastral municipalities’ borders was not resolved until the 1990s and Croatia’s proclamation of independence. The Danube region becomes the borderland of the independent Croatia and the unresolved issue of the precise delimitation of the border become a legacy in the form of border dispute among the two contemporary countries that have the opposing views about the border line. The additional problem in the final delimitation is the fact that the Danube is a plain river that meanders and changes its course naturally due to the Coriolis force, eroding the right (west) bank and accumulating material on the left (east) bank. Due to that particular natural feature there has been additional natural movement of the Danube’s course towards west, at the expense of Croatian national territory. This particular natural feature makes any insisting on the course of Danube being a fixed international border problematic in the long run (MATIJEVIĆ, 2020).

The paper consists of two parts – a historical and geographical review of the border development and an analysis of the border dispute. In the first part, the available literature and sources are used to analyse the historical and geographical processes and border changes in the area of the Croatian Danube region throughout the 20th century, with an aim of understanding the broader context of the forming of the eastern Croatian border, mainly in terms of the political and geographical circum-

² U literaturi se komisiju najčešće naziva „Đilasovom komisijom“ po Milovanu Đilas, članu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i saveznim ministrom za Crnu Goru koji je imenovan njezinim predsjednikom.

² In the literature, the AVNOJ commission is commonly referred to as the ‘Đilas commission’, after its president Milovan Đilas, a member of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, who was also a federal minister for Montenegro.

zemalja. U drugome se dijelu opisuje i analizira problem razgraničenja dviju država u aktualnim geopolitičkim okolnostima, te se iznose dostupni argumenti jedne i druge strane u hrvatsko-srbijanskom graničnom sporu radi donošenja relevantnog zaključka o mogućem ishodu spora.

Temeljna hipoteza historijsko-geografskoga dijela analize jest da je u području hrvatskoga Podunavlja ishod teritorijalnih mijena u 20. stoljeću za Hrvatsku bio većim dijelom nepovoljan. Na historijsko-geografsku analizu potom se nadovezuje analiza aktualnoga graničnog spora Hrvatske sa Srbijom gdje se pregledom argumentacije objiju strana nastoji utvrditi kako činjenično stanje tako i mogući ishodi spora, imajući u vidu sve relevantne historijsko-geografske i međunarodnopravne čimbenike. Pritom je temeljna hipoteza da su u razdoblju nakon okvirnog definiranja granice između Hrvatske i Srbije u vremenu SFRJ sva sporna područja upravno, gospodarski i infrastrukturno pripadala upravo Hrvatskoj.

PRIJAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Problem razgraničenja Hrvatske i Srbije do sada je obrađivan u nizu radova i drugih publikacija te mu je pristupano s gledišta različitih znanstvenih disciplina. Od djela koja valja posebno spomenuti ističe se knjiga S. Sršana (2003.) u kojoj autor, uz mnoštvo vrijednih kartografskih priloga, daje detaljan pregled razvoja hrvatskih granica na sjeveroistoku, uz referiranje na pojedine činjenice koje su, prema njegovu sudu, ključne za njihovo konačno uređenje. Posebno treba spomenuti i djelo autora M. Klemenčića i C. Schofielda (2001.), gdje je problematika razvoja istočnih hrvatskih granica posebno sagledana u vidu političko-geografskog pristupa proučavanja graničnih i teritorijalnih sporova, uz poseban osvrt na kontekst relativno nedavnih historijsko-geografskih zbivanja nakon hrvatskoga osamostaljenja.

Što se tiče objavljenih znanstvenih radova koji se izravno bave problematikom razgraničenja u hrvatskomu Podunavlju, posebno su važni rad I. Jelića (1991.) koji posebno obrađuje povijesna zbivanja iz vremena pokušaja utvrđivanja hrvatsko-srbijanske granice 1945. – 1947., rad M. Štambuk-Škalić

stances in which this part of the Croatian lands has been developing. The second part describes and analyses the problem of border delimitation between Croatia and Serbia within the actual geopolitical circumstances, and includes the arguments of both sides in their border dispute with an aim of reaching a relevant conclusion about its possible outcomes.

The main hypothesis of the historical and geographical part of the paper is that the outcome of the territorial changes in the 20th century was generally unfavourable for Croatia. In the analysis of the actual border dispute between Croatia and Serbia, the review of both sides' arguments is used in order to determine facts and possible outcomes, keeping in mind all the relevant factors regarding history and international law. The main hypothesis of the second part is that in the period after the nominal definition of the border between Croatia and Serbia during the former Yugoslavia all the disputed areas administratively, economically and in terms of infrastructure belonged to Croatia.

PREVIOUS RESEARCH

So far, the issue of delimitation of the border between Croatia and Serbia has been dealt with in many papers and other publications and has been approached from the point of view of various disciplines. Among the works that should be specifically mentioned is a book by S. Sršan (2003) in which the author provides many valuable cartographic sources and a detailed review of the development of Croatian borders in the northeast, with references to the factors that are, according to him, crucial for the borders' final definition. Furthermore, a book that stands out is the one by M. Klemenčić and C. Schofield (2001) in which the problems of the development of eastern Croatian borders is focused on in terms of a political and geographical approach to border and territorial disputes, with a special view on the context of the relatively recent historical and geographical events after Croatia declared its independence.

When it comes to the published scientific papers that deal with the issues of defining the borders in the Croatian Danube region, among the

(1995.) koja donosi i obrađuje niz vrijednih dokumenata iz navedenog razdoblja te rad S. Mrduljaša (2017.) koji problematici graničnih mijena na istoku Hrvatske pristupa iz demografske perspektive. E. Kraljević (2007.) detaljno opisuje i analizira nastanak i djelovanje Komisije za razgraničenje iz 1945., što je od posebne važnosti za historijsko-geografsku kontekstualizaciju pograničnog spora između Hrvatske i Srbije. Od ostalih autora koji sagledavaju problematiku hrvatske granice u Podunavlju ističu se D. Pavličević (1993.), M. Bara (2007.), Z. Radelić (2006.) i drugi.

HISTORIJSKO-GEOGRAFSKI PREGLED MIJENA ISTOČNE HRVATSKE GRANICE U 20. STOLJEĆU

Definiranje granica između dvaju svjetskih ratova

Suvremeni razvoj i nastanak istočne hrvatske granice značajno je uvjetovan zbivanjima nakon Prvoga svjetskog rata. Godine 1918., porazom i raspadom Austro-Ugarske, hrvatske zemlje s cjelokupnim teritorijem Srijema našle su se u okvirima Države Slovenaca, Hrvata i Srba koja je bila kratkog vijeka. Nedugo nakon njezina osnutka, bez pristanka Hrvatskoga sabora, spomenuta država s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom ujedinjuje se u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevinu Jugoslaviju) pod srpskim kraljem i sa središtem u Beogradu. Prostori Baranje, Bačke i Banata, dotad u sastavu Mađarske, Trianonskim sporazumom iz 1920. također ulaze u sastav nove države. Unatoč idealističkim gledištima pojedinih zagovornika ujedinjenja, Kraljevina SHS bila je centralizirana monarhija u kojoj je prevladavala srpska kulturna, etnička i politička hegemonija te u kojoj drugim narodima nisu priznavana nacionalna prava (PAVLIČEVIĆ, 1998.).

Novonastale političke prilike odrazile su se i na granice hrvatskih zemalja u hrvatskome Podunavlju koje doživljavaju značajne teritorijalne promjene u okvirima upravnoga ustroja nove države nekoliko puta. Prvi upravni ustroj Kraljevine SHS iz 1922. temelji se na oblastima kao upravnim

most important are the one by I. Jelić (1991) that specifically deals with historical events from the 1945-1947 period when an attempt was made to define the Croatia-Serbia border. Furthermore, the work of M. Štambuk-Škalić (1995) provides reprints of the most important documents from the mentioned period, while a more recent paper by S. Mrduljaš (2017) views the issue of border changes in the east of Croatia from the demographic point of view. E. Kraljević (2007) describes and analyses the formation and the development of the 'Đilas commission' in 1945, which is especially important in terms of historical and geographical contextualization of the border dispute. Other authors that deal with the topic of Croatian borders in the Danube region are D. Pavličević (1993), M. Bara (2007), Z. Radelić (2006) and others.

HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF CHANGES OF THE EASTERN CROATIAN BORDER IN THE 20TH CENTURY

Defining the borders between the world wars

Modern development and the formation of the eastern Croatian border was significantly affected by the events that took place after the World War I. In the year 1918, after the defeat and the disintegration of the Austro-Hungarian Empire, Croatian lands that encompassed the whole territory of Sylvania (*Srijem*) were included in the State of Slovenes, Croats and Serbs for a short period. Shortly after that state's creation, the mentioned state was united with the kingdoms of Serbia and Montenegro into a new state called the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (after 1929 – Kingdom of Yugoslavia) under the Serbian king, and with Belgrade as its capital. With the Treaty of Trianon in 1920, the regions of Baranja, Bačka and Banat that previously belonged to Hungary were included in the new state as well. Despite the idealistic views of the advocates of the unification, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was a centralized monarchy where a Serbian cultural, ethnic and political hegemony prevailed, with other nations not having their national rights rec-

jedinicama najvišeg reda, s očitim ciljem poništavanja dotadašnje povijesne teritorijalnosti zemalja sastavnica. Uvedene su ukupno trideset tri oblasti, a hrvatske su zemlje nekadašnje trojedine kraljevine Hrvatske-Slavonije i Dalmacije rascijepljene između Zagrebačke, Primorsko-krajiške, Osječke, Srijemske, Splitske i Dubrovačke oblasti. Povijesno hrvatski prostori kao što su Boka kotorska i Međimurje našli su se izvan upravnog područja navedenih oblasti (MATIJEVIĆ, 2020.). Prostor hrvatskoga Podunavlja obuhvaćen je Osječkom i Srijemskom, dok su Baranja i Bačka pripale Novosadskoj oblasti (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001.).

Nakon kraljeva ukidanja ustava i skupštine proglašenjem „šestosiječanjske diktature“ 1929., uslijedio je preustroj te je novoimenovana Kraljevina Jugoslavija podijeljena na devet banovina s imenima vezanim uz rijeke i bez ikakva etničkoga ili historijsko-geografskog uporišta, pri čemu su se hrvatske zemlje našle u okvirima Savske i Primorske banovine. U novim upravnim okolnostima, granice u hrvatskom Podunavlju utvrđene su tako da su pojedini tradicionalno hrvatski krajevi upravno izdvojeni iz većinski hrvatskih područja. Primjerice, povijesno hrvatsko područje Srijema našlo se većim dijelom izuzeto iz spomenutih dviju banovina s hrvatskom većinom te su priključeni Dunavskoj banovini koja je obuhvaćala i Vojvodinu, Banat, Bačku, Baranju i Šumadiju te imala sjedište u Novom Sadu (BOBAN, 1995.). Grad Zemun također je izdvojen iz nekadašnjega povijesnog područja Srijema te je s Beogradom činio posebnu upravnu jedinicu. Zakratko su čak i dijelovi istočne Slavonije (Vukovar, Vinkovci i Županja) bili uvršteni u sastav Drinske banovine, da bi nakon korekcija 1931. ipak pripali Savskoj, a Šid i Srijemska Mitrovica Dunavskoj banovini (JELIĆ, 1991.).

Godine 1934. kralj Aleksandar I. ubijen je u atentatu u Marseilleu, nakon čega je na čelu države regent Pavle Karađorđević kao jedan od trojice namjesnika. Regent je težio neutralnosti Jugoslavije, a provodio je popustljivu politiku radi očuvanja Jugoslavije. Posljedično, u proljeće 1939. započinju pregovori predsjednika vlade Jugoslavije Dragiše Cvetkovića i vođe Hrvatske seljačke stranke Vladka Mačeka u pokušaju pronalazjenja rješenja „hrvatskoga pitanja“, cilj kojeg je očuvanje zajedničke države u svjetlu novih zaoštrenih

ognized (PAVLIČEVIĆ, 1998).

New political circumstances also affected the borders of the Croatian lands in the Croatian Danube region on several occasions, in form of significant territorial and administrative changes within the new state. The first administrative division of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes from 1922 was based on regions (*oblasts*) as administrative units of the highest rank, with an obvious aim to annul previous historical territories and borders of its constituents. The state was divided into 33 regions and the Croatian lands of the former Kingdom of Croatia-Slavonia and Dalmatia were divided between the regions of Zagreb, Primorje-Krajina, Osijek, Syrmia, Split and Dubrovnik. Historical Croatian territories of Međimurje and Boka kotorska were not even included in the mentioned regions (MATIJEVIĆ, 2020). The area of the Croatian Danube region was included in the regions of Osijek and Syrmia, while Baranja and Bačka were added to the region of Novi Sad (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001).

After the king proclaimed the ‘6th of January dictatorship’ which abolished the constitution and dissolved the parliament, an administrative reorganization followed. The country changed its name into Kingdom of Yugoslavia and was divided into nine banovinas (provinces) that were named after the rivers and lacked any ethnic or historical basis. Within such organization, Croatian lands were included in the Sava Banovina and Littoral Banovina. The borders in the Croatian Danube region were defined in a way that some of the traditionally Croatian areas were administratively detached from the areas with the Croatian ethnic majority that they were previously a part of. For instance, a historically Croatian region of Syrmia was separated from the two banovinas with Croatian majority and included in Danube Banovina which also encompassed the regions of Vojvodina, Banat, Bačka, Baranja and Šumadija with the city of Novi Sad as its administrative centre (BOBAN, 1995). The city of Zemun was also administratively excluded from the rest of Syrmia and was joined to the capital of Belgrade to form a special administrative unit. For a short period of time, even the parts of Eastern Slavonia (Vukovar, Vinkovci and Županja) were included into Drina banovina. They were, howev-

prilika u Europi i svijetu. Pitanje postizanja veće autonomije i samoodređenja hrvatskoga naroda u sastavu zajedničke države neizbježno je povlačilo sa sobom i pitanje granica s obzirom na to da je temeljna namjera pregovora bila ustrojiti novu, jedinstvenu upravnu jedinicu koja bi afirmirala hrvatski nacionalni i teritorijalni identitet. Sporazum Cvetković-Maček potpisan je 23. kolovoza 1939. te je u upravnom i teritorijalnom smislu uspostavljena Banovina Hrvatska koja je zadobila vrlo široke upravne ovlasti u vidu većine gospodarskih, društvenih i javnih poslova, osim vanjskih, vojnih i sigurnosnih. Što se tiče granica, obuhvatila je dotadašnju Savsku i Primorsku banovinu te kotareve Ilok, Šid, Brčko, Gradačac, Derventu, Travnik, Fojnicu i Dubrovnik. Pripajanjem Iločkog i Šidskog kotara Banovini Hrvatskoj, hrvatske su zemlje vratile dio Srijema prethodno izgubljenog ulaskom u zajedničku državu i njezinim prvotnim dvama upravnim ustrojima (BOBAN, 1995.).

Hrvatske granice i teritorij tijekom Drugoga svjetskog rata

U travnju 1941., tijekom Drugoga svjetskog rata, osovinske sile predvođene nacističkom Njemačkom izvršile su invaziju na Kraljevinu Jugoslaviju nakon državnog udara kojim su svrgnuti regent Pavle Karađorđević i Vlada Cvetković-Maček. Pojedini dijelovi Jugoslavije pripojeni su Njemačkom Reichu, Italiji, Bugarskoj i Mađarskoj, u Srbiji je uspostavljena njemačka vojna uprava u kombinaciji s kvislinski Nedićevim režimom, a na teritoriju Banovine Hrvatske te dijelova Vrbaske, Dunavske, Drinske i Zetske banovine proglašena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), kvislinska i satelitska država Njemačke i Italije. Bio je to pokušaj realizacije hrvatske države u okvirima osovinskog poretka, a u njoj je jedini nositelj vlasti bio radikalni Ustaški pokret. Iako je NDH površinom bila veća u odnosu na Banovinu Hrvatsku (jer je u njezin sastav, među ostalim, ušla i cijela Bosna i Hercegovina), Rimskim ugovorima iz svibnja 1941. Italiji je prepustila velike dijelove jadranske obale i otoka, povijesno i etnički hrvatskih prostora. U kontekstu granica u hrvatskomu Podunavlju, NDH je pripao cijeli istočni Srijem te su se granice u ovom području podudarale s onima od prije

er, added to Sava banovina, while the towns of Šid and Srijemska Mitrovica were included in Danube banovina after the corrections in 1931 (JELIĆ, 1991).

In 1934, king Alexander I was assassinated in Marseille. After this event, the country was governed by Pavle Karađorđević as one of the three regents. Pavle Karađorđević preferred Yugoslavia to remain neutral, and his inner policies were marked by permissiveness in order to preserve the country. Consequently, in the spring of 1939, it led to a series of negotiations between Dragiša Cvetković, the prime minister of Yugoslavia, and Vladko Maček, the leader of the Croatian Peasant Party, in order to find a solution to the so called 'Croatian question' and to preserve the country in the midst of the contemporary turbulent circumstances in Europe and the world. The matter of acquiring a larger autonomy and the self-determination of the Croatian people within the common state was intrinsically related to the issue of borders, given that the key intention of the negotiations was to form a new and unique administrative unit which would affirm the Croatian national and territorial identity. The Cvetković-Maček agreement was signed on 23 August 1939, administratively and territorially establishing Banovina Croatia which was to have wide administrative authority for most of the economic, social and public matters, excluding the foreign, military and security affairs. Its borders included the existing banovina Savska and banovina Primorska, as well as the districts Ilok, Šid, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik, Fojnica and Dubrovnik. With the accession of districts Ilok and Šid, the Croatian lands restored parts Syrmia that had been lost during their adjoining into the existing country and its first two administrative divisions (BOBAN, 1995).

Croatian borders and territory during the World War II

In April of 1941, during the World War II, the axis powers led by the Nazi Germany invaded the Kingdom of Yugoslavia after the coup d'état in the country which resulted in overthrowing the regent Pavle Karađorđević and Cvetković-Maček government. Parts of Yugoslavia were annexed

1918. Unutarnji upravni ustroj NDH temeljio se na uspostavi dvadeset dvije velike župe. U hrvatskom Podunavlju to su bile Baranja sa sjedištem u Osijeku i župa Vuka sa sjedištem u Vukovaru (MATIJEVIĆ, 2020.). Područje istočnoga Srijema u početku je također bilo pod njemačkom vojnom upravom, te je predano NDH tek potkraj 1941. godine. Takvo je stanje granica nominalno potrajalo do svibnja 1945., kada sile Osovine, a s njima i kvistlinška NDH, doživljavaju konačni slom. Hrvatske zemlje tada ulaze u sastav nove Jugoslavije s komunističkim društvenim i gospodarskim uređenjem.

Valja istaknuti da su temelji za buduće utvrđenje granica federalne Hrvatske, te kasnije i neovisne Republike Hrvatske, dijelom nastali kroz postupnu teritorijalnu organizaciju partizanske borbe tijekom rata te tijekom pojedinih zasjedanja AVNOJ-a (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije) i ZAVNOH-a (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske) u ratnom vremenu. Ključnu ulogu u tom procesu imao je ZAVNOH, tijelo koje je na prvom zasjedanju u Otočcu i Plitvičkim jezerima u lipnju 1943. preuzelo funkciju najvišega političkog tijela NOP-a. Za buduću teritorijalnu organizaciju Hrvatske ključno je Drugo zasjedanje ZAVNOH-a održano 12. – 15. listopada 1943. kada je potvrđena prethodna Odluka o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj (URL 2).

U kontekstu položaja Srijema u okvirima organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) ključno je spomenuti naredbu Titova Vrhovnog štaba iz 1942. upućenu Glavnom štabu Hrvatske o osnivanju operativnih zona s ciljem uspješnije organizacije borbe u Hrvatskoj. U toj naredbi istaknuta je potreba za formiranjem jedinstvenoga operativnog rukovodstva s četiri partizanska odreda na području Slavonije, uključujući i prostor Srijema (Treća hrvatska operativna zona). Unatoč osnivanju novoga pokrajinskog komiteta za Vojvodinu, ondje je ingerenciju imala Komunistička partija Hrvatske (KPH) koja je uvelike doprinijela obnovi oružanog otpora i organizaciji partizanskih snaga koje su prethodno bile razbijene u vojnim akcijama njemačkih i snaga NDH. Ovdje je ključno spomenuti da su ZAVNOH i slavonsko rukovodstvo KPH s jedne, te vojvođansko ruko-

and incorporated in the German Reich, Italy, Bulgaria and Hungary. Serbia was occupied by the German armed forces and a puppet Nedić regime was established in it. In the territory of Banovina Croatia, and the territories of banovinas Danube, Drina, Zeta, a new country was proclaimed – Independent State of Croatia (ISC), a puppet state of Germany and Italy. It was an attempt to establish a Croatian state within the frames of the axis world order, and the sole authority in it was the radical Ustaša movement. Although the ISC encompassed larger area than Banovina Croatia (given that it encompassed the whole Bosnia and Herzegovina), in May 1941 its leadership signed the Treaties of Rome and ceded large parts of the Adriatic coast and islands, historically and ethnically Croatian areas, to fascist Italy. In Croatian Danube region, the ISC included the eastern Sylvania, with the borders matching those prior to 1918. The inner administrative organization of the ISC was based on 22 great counties. In Croatian Danube region, those were the county of Baranja with the centre in Osijek, and Vuka with the centre in Vukovar (MATIJEVIĆ, 2020). In the beginning, the area of eastern Sylvania was under German military jurisdiction but was eventually given over to the ISC authorities by the end of 1941. Such borders nominally existed until May 1945 and the final downfall of the axis powers together with the ISC, when the Croatian lands became a federal part of the new Yugoslavia under the communist social and economic system.

It should be noted that the basis to define future borders of the federal Croatia (and later of the Republic of Croatia) was partially formed through the gradual territorial organization of the partisan resistance during the war, as well as during the AVNOJ (Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) and the ZAVNOH (State Anti-Fascist Council for the National Liberation of Croatia) wartime sessions. ZAVNOH had a key role in that process, given the fact that it assumed the role of the highest political authority of the anti-fascist movement in Croatia during the First session in Otočac and Plitvice lakes in June 1943. During its Second session that took place in October 1943, the council confirmed the previous decision 'to reintegrate Istria, Rijeka, Zadar and

vodstvo s druge strane imale suprotna stajališta o nadležnosti nad područjem Srijema, što je često rezultiralo negodovanjima nakon pojedinih odluka nadležnih tijela glede istoga. Primjerice, Tito je u srpnju 1943. uputio pismo pokrajinskom komitetu za Vojvodinu u ime CK KPJ (Centralni komitet Komunističke Partije Jugoslavije) s odlukom prema kojoj sav teritorij istočno od crte Vukovar – Vinkovci – Županja ulazi politički i vojno u ingerenciju vojvođanskoga pokrajinskog komiteta. Takva je odluka izazvala negodovanje slavonskoga partijskog rukovodstva koje je izrazilo poseban otpor tumačenju odluke vojvođanskog rukovodstva prema kojemu bi se Vojvodini trebalo pripojiti kotare Vukovar, Vinkovce i Županju. Nakon zahtjeva KPH za intervencijom CK KPJ, najviše rukovodstvo predložilo je razgraničenje koje bi po toj crti uzimalo u obzir etničku većinu, odnosno pripajanje većinski hrvatskih područja Slavoniji, a većinski srpskih Srijemu. S ovim se pak nije slagalo vojvođansko rukovodstvo. Ovaj će spor ostati aktualan sve do završetka Drugoga svjetskog rata (JELIĆ, 1991.).

Definiranje granica Hrvatske u okvirima socijalističke Jugoslavije

Neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata u Europi pred ljeto 1945., čelništvo nove Demokratske Federativne Jugoslavije (od 1946. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a od 1963. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) započelo je s konkretnim potezima uređenja upravnih granica u novoj državi. Utvrđenje novih granica šest federalnih država (kasnijih narodnih, pa socijalističkih republika) nastojalo se temeljiti na povijesnom i etničkom načelu. Etničko načelo pritom je bilo ključno, osim ako nije bilo u suprotnosti s načelima višeg reda, pri čemu se mislilo na gospodarske i slične razvojne čimbenike (BAGARIĆ, 2017.). Hrvatskoj su, u skladu s prethodnom odlukom ZAVNOH-a donesenoj 1943., ponovno vraćena područja Dalmacije, Kvarnera te otoka koji su dvije godine ranije pripale Italiji, kao i Istra i Zadar koji su Italiji pripali još 1920. Rapalskim ugovorima. Hrvatskoj će, poslijeratnim razgraničenjem na istoku Slavonije, pripasti i Baranja. Istodobno, Hrvatska je, u odnosu na Banovinu

other occupied territories into Croatia' (URL 2).

Considering the position of Syrmia within the territorial organization of the anti-fascist movement, it is crucial to mention the order issued by the Tito's Supreme headquarters in 1942 to the Main HQ of Croatia about founding the operative zones with an aim to organize the resistance in Croatia more effectively. The order emphasized the need to form a sole operational leadership with four partisan detachments in the area of Slavonia (eastern Croatia), which would also include the area of Syrmia (Third Croatian Operational Zone). Regardless of the founding of a new province committee in Vojvodina, the authority in that province was the Communist Party of Croatia (CPC) which largely contributed to the armed resistance and the reorganization of the partisan forces which were previously scattered during the German and the ISC armed forces' military operations against them. It is important to mention that ZAVNOH and the Slavonian leadership of the CPC on one side, and the Vojvodina committee on the other side, had opposing views on authority over the area of Syrmia, which often resulted in resentments after certain decisions of the supreme authorities about the area. For example, in July 1943 Tito sent a letter to the province committee of Vojvodina on behalf of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia (CC CPY) with a decision that all of the territory on the east of the line Vukovar – Vinkovci – Županja is to be politically and martially put under the Vojvodina committee's authority. This decision caused complaints from the CPC leadership in Slavonia, which expressed a firm opposition to the interpretation of the decision by the Vojvodina committee, according to which the counties of Vukovar, Vinkovci and Županja should be incorporated into Vojvodina. The CPC demanded the intervention on behalf of the CC CPY, which resulted in the highest authority suggesting a delimitation that would take ethnic majority into consideration and integrate the areas with the predominant Croat majority to Slavonia, and those with the predominant Serb majority to Syrmia. However, this did not resonate well with the leadership of Vojvodina. This quarrel was ongoing until the end of the World War II (JELIĆ, 1991).

Hrvatsku, izgubila dio Srijema, kao i dijelove BiH (AMANOVIĆ, 2013.).

Područja zapadnog Srijema, Baranje, Banata i sjeverozapadnog dijela Bačke bila su u pogledu novoga razgraničenja problematična s obzirom na miješani etnički sastav i kontekst hrvatsko-srpskih odnosa koji su pogoršani tijekom netom završenoga rata. Stoga je u svrhu određivanja granice između Hrvatske i Vojvodine u budućoj državi 19. lipnja 1945. osnovana već spomenuta Komisija Predsjedništva AVNOJ-a za izradu prijedloga razgraničenja teritorije između Vojvodine i Hrvatske (tzv. „Đilasova komisija“) koja je trebala donijeti odluku o razgraničenju, utemeljenu na težnjama stanovništva te geografsko-funkcionalnim značajkama prostora (MRDULJAŠ, 2017.). Uz Milovana Đilasa u komisiji su bili Milentije Popović i Vicko Krstulović, ministri unutrašnjih poslova Srbije i Hrvatske, zatim Jerko Zlatarić, potpredsjednik Okružnoga narodnooslobodilačkog odbora u Somboru te sekretar Jedinственoga narodnooslobodilačkog fronta (JNOF) Vojvodine Jovan Veselinov (MATIJEVIĆ, 2020.).

Već 1. srpnja 1945. Komisija donosi izvješće kojim se utvrđuje privremeno razgraničenje između Hrvatske i Vojvodine. Komisija je predložila da sjeverni dio granice ide tokom Dunava do međe između sela Bačko Novo Selo i Bukin u Bačko-palanačkom srezu, odakle se u većoj ili manjoj mjeri razgraničenje na prostoru Srijema trebalo izvršiti po etničkom načelu. No u tom smislu u sve tri povijesne regije (Bačka, Baranja, Srijem) Komisija je definirala sporna područja vezana uz pojedine srezove:

1. Bačka: srezovi Subotica, Sombor, Apatin i Odžaci (sjeverno i sjeveroistočno od Dunava)
2. Baranja: srezovi Batina i Darda u području sliva Drave i Dunava
3. Srijem: srezovi Vukovar, Ilok i Šid južno i jugozapadno od Dunava (SRŠAN, 2003.; MATIJEVIĆ, 2020.).

Za prvu skupinu spornih područja, srezove u Bačkoj, Komisija je odredila da ostanu u Vojvodini, unatoč iznimno „šarolikom“ etničkom sastavu (srez Subotica je tada bio apsolutnom većinom naseljen Hrvatima; u srezu Sombor relativna ve-

Defining the borders of Croatia within the socialist Yugoslavia

Immediately following the end of the World War II in Europe, the leadership of the newly established Democratic Federative Yugoslavia (Federative National Republic of Yugoslavia from 1946 and Socialist Federative Republic of Yugoslavia from 1963) made specific moves in order to define the administrative borders in the new country. The definition of the borders of its six federal states (later national, then socialist republics) was to be based on historical and ethnic principles. The key principle was the ethnic one, except in cases when it contradicted the higher principles such as economic and developmental factors (BAGARIĆ, 2017). In accordance to the mentioned decision of the ZAVNOH from 1943, the areas of Dalmatia, Kvarner and the islands that were ceded to Italy in 1943, as well as Istria and Zadar which Italy gained in 1922 by the Treaty of Rapallo, were all to be re-integrated into Croatia. Also, the post-war delimitation in the east of Slavonia would result in the addition of Baranja region to Croatia. At the same time, in comparison to the territory of Banovina Croatia, the areas of Bosnia and Herzegovina, as well as Syrmia, were excluded from the new federal Croatia (AMANOVIĆ, 2013).

The regions of west Syrmia, Baranja, Banat and northeastern Bačka proved to be problematic when it comes to the new delimitation, given their mixed ethnic structure and the relations between Croats and Serbs that became troubled during the period of the Kingdom of Yugoslavia and further worsened after the events that occurred in the World War II. Thus, in order to determine the border between Croatia and Vojvodina in the future state, a special body called ‘The AVNOJ presidency commission for reaching a proposal for delimiting the territories of Vojvodina and Croatia’ (the so-called ‘Đilas commission’) was founded. The Commission’s task was to bring the decision on the delimitation, based on the aspirations of the population, as well as the geographic and functional features of the area (MRDULJAŠ, 2017). Besides Milovan Đilas, the commission consisted of ministers of internal affairs of Serbia and Croatia Milentije Popović and Vicko Krstulović, vice-president of the Sombor

čina bili su Mađari, dok je međuodnos Hrvata i Srba takav da su Srbi bili više zastupljeni u gradu, a Hrvati na selima; u srezu Apatin također su bili najbrojniji Mađari, a od slavenskog stanovništva Hrvati; dok su u Odžacima većina bili Slovaci, a nakon njih Srbi). U obrazloženju, Komisija navodi da, unatoč apsolutnoj hrvatskoj većini u Subotici, „nije mogla doći do zaključka da bi severno od grada Sombora mogao da se uspostavi pojas koji bi zajedno s gradom Suboticom pripadao Hrvatskoj“ te da bi se u slučaju priključenja toga sreza Hrvatskoj „Subotica, kao krupni privredni i kulturni centar, pretvorila u periferni grad“ (JELIĆ, 1991., 18). No naglašeno je da je rješenje privremeno i otvoreno odnosno da ovisi o budućem uspostavljanju vanjske jugoslavenske granice prema Mađarskoj, te bi se, u slučaju pripajanja područja obližnje regije Baje u južnoj Mađarskoj gdje živi velik broj Hrvata, ovo pitanje trebalo ponovno razmotriti (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001.).

Što se tiče područja Baranje, Komisija je utvrdila da srezovi Batina i Darda, etnički gledano, imaju relativnu hrvatsku većinu. Također je utvrđeno da gospodarski gravitiraju području zapadno od Dunava te je predloženo da oba sreza uđu u sastav Hrvatske, kako iz etničkih tako i iz gospodarskih razloga (ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, 1995.).

Najzahtjevniji posao komisije bio je razgraničiti Hrvatsku i Vojvodinu na području su srijemskih srezova. Ovdje je, naime, etnička situacija 1945. bila izrazito kompleksna kad je riječ o prostornom rasporedu hrvatskoga i srpskoga stanovništva. Komisija je, pak, odredila da prostor od Vukovara i Vinkovaca do Šida, naseljen velikom većinom Hrvatima (uz iznimku jednoga manjeg sjevernog dijela sreza Vukovar gdje su većina Srbi) pripadne Hrvatskoj, dok je za srez Ilok konstatirala da je etnički podijeljen (Hrvati su većina u gradu Iloku i pojedinim zapadnim selima, a Srbi u istočnim selima), ali je predložila održanje teritorijalnog obujma sreza i njegovo pripajanje Vojvodini, nominalno iz gospodarskih i funkcionalnih razloga, odnosno jer bi Ilok po njezinu mišljenju imao otežan razvoj „zbog težine administrativnih veza“. No ostavljena je mogućnost otvaranja pitanja naknadnog priključenja zapadnog dijela sreza Hrvatskoj. Važan čimbenik za buduću nadležnost u pregovorima bit će kasnija odluka AVNOJ-a na Trećem

County Anti-Fascist Committee Jerko Zlatarić, and the secretary of the United Anti-Fascist front of Vojvodina Jovan Veselinov (MATIJEVIĆ, 2020).

On 1 July 1945, the Commission issued a report in which it determined the temporary delimitation between Croatia and Vojvodina. The Commission proposed that the northern segment of the border follows the course of the Danube up to the point between the settlements of Bačko Novo Selo and Bukin in the district of Bačka Palanka, from where further delimitation was to be generally done according to the ethnic majority principle. Within that proposed course of action, the Commission defined disputable areas related to certain districts:

1. Bačka: the districts of Subotica, Sombor, Apatin and Odžaci (in the north and the northeast of the Danube),
2. Baranja: districts Batina and Darda in the confluence area of the Drava and the Danube rivers,
3. Syrmia: districts Vukovar, Ilok and Šid in the south and the southwest of the Danube (SRŠAN, 2003; MATIJEVIĆ, 2020).

The first group of the disputable areas, namely the districts in Bačka, were to remain in Vojvodina, regardless of their mixed ethnic composition (at the time the situation was as follows: the district of Subotica had an absolute Croat majority; the district of Sombor had a relative Hungarian majority, while the ratio of Croat and Serb populations was such that Serbs were a majority in the city, while Croats were majority in the surrounding villages; Hungarians were a majority in the district of Apatin, while Croats were the most numerous group of the Slavic population; in the district of Odžaci the majority of population was Slovak, and after them the Serbs). In the explanation, the Commission stated that, regardless of the absolute Croat majority in Subotica, ‘it could not reach the conclusion that a territorial belt could be established north of Sombor, which would include the city of Subotica and belong to Croatia’ and that, in case of the district’s inclusion into Croatia, ‘large economic and cultural centre such as Subotica would become a peripheral city’ (JELIĆ, 1991, 18). However, it was emphasized that the proposal was only temporary

zasjedanju u Beogradu 10. kolovoza 1945., kojom je prihvaćen prijedlog o priključenju Vojvodine Srbiji te je u tom smislu predložena granica postala privremenom hrvatsko-srbijanskom međurepubličkom granicom (BOBAN, 1995.).

Prije konačnog utvrđenja granice, privremeno rješenje Đilasove komisije doživjelo je određene promjene. Naime, naknadno je referendumskim izjašnjavanjem stanovništva odlučeno da se dio Iločkog sreza pripoji Hrvatskoj (naselje Ilok i zapadna sela), što je bilo i očekivano, imajući u vidu da je spomenuti dio ove upravne cjeline bio većinski naseljen Hrvatima. Druga korekcija bilo je pripajanje sela Bapska-Novak Hrvatskoj, te sela Jamena Srbiji (Vojvodini), također po načelu etničke pripadnosti (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001.; SRŠAN, 2003.). Tako utvrđene granice konačno su potvrđene Ustavom FNRJ donesenim 1946., a u siječnju 1947. i Ustav NR Srbije prihvatio takvo razgraničenje s Hrvatskom (BARA, 2007.). Valja istaknuti da je u Nacrtu Ustava FNRJ članom 12. određeno da razgraničenja između narodnih republika provodi Narodna skupština FNRJ, a naknadno usvojenim amandmanima i stav da se granice narodne republike ne mogu mijenjati bez njezina pristanka (JELIĆ, 1991.). U Ustavu, pak, NR Hrvatske iz siječnja 1947., njezin je teritorij definiran kao „područje sadašnje oblasti Dalmacije i sadašnjih okruga: Osijek, Slavonski Brod, Daruvar, Bjelovar, Varaždin, Zagreb, Sisak, Karlovac, Sušak i Gospić, te područje grada Zagreba“, dok je u članku 13. istaknuto da se „granice Narodne Republike Hrvatske ne mogu mijenjati bez pristanka Sabora Narodne Republike Hrvatske“ (URL 3). U bivšoj državi republičke granice nisu bile određene na terenu, već je državno zakonodavstvo upućivalo na republičko. Zakonodavstvo, pak, SR Hrvatske, kao i SR Srbije, ali i SR Slovenije jasno je kazalo kako teritorij republike čine općine koje pak čine katastarske općine (URL 4).

Propust jasnoga i preciznoga usklađivanja „Đilasovih“ i katastarskih granica godinama je stvarao niz praktičnih poteškoća u društvenom i javnom životu stanovništva s obiju strana Dunava tijekom razdoblja socijalističke Jugoslavije poput problema s utvrđivanjem nadležnosti sudova, inspekcijским nadzorom, konflikata s nadležnošću u lovu i ribolovu i slično (SRŠAN, 2003.). Imajući to u vidu,

and thus open to changes, depending on the delimitation of the outer Yugoslav border with Hungary, meaning that the issue could be reconsidered if the nearby region of Baja in southern Hungary with a significant Croat population was included in the territory of Yugoslavia (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001).

Regarding the Baranja area, the Commission found that the districts of Batina and Darda have a Croat majority. Moreover, it concluded that they economically gravitate towards the areas on the west of the Danube, and proposed that both districts be added to Croatia for both ethnic and economic reasons (ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, 1995).

The Commission's most challenging task was to delineate Croatia and Vojvodina in the area of Sirmian districts. Namely, in 1945 the distribution of ethnic Croats and ethnic Serbs in the area was very complex. The Commission determined that the territory from Vukovar and Vinkovci to Šid was to be integrated with Croatia given that it was settled mostly by Croats (with an exception of a small northern part of the district of Vukovar with the Serb majority), and concluded that the district of Ilok was ethnically complex (Croats were a majority in the town of Ilok and the villages in the west, while Serbs were a majority in the villages in the east) but should nevertheless have been integrated with Vojvodina due to economic and functional reasons, i.e. due to the fact that, from the viewpoint of the Commission, integrating Ilok with Croatia would mean its slower development due to 'bad administrative connections.' However, the possibility of the later integrating of the western part of the district to Croatia was left open. An important factor in the future negotiations will turn out to be the decision of AVNOJ reached during its Third session held on 10 August 1945 to accept the proposal of accession of Vojvodina to Serbia, which would make the temporarily determined border an issue between the republics of Croatia and Serbia (BOBAN, 1995).

Before the final decision on the border, the temporary decision of the Đilas commission was to be somewhat revised. Namely, following the referendum, it was decided that the town of Ilok and the western villages join Croatia. This course of events was to be expected, given that the mentioned part

smatranje toka Dunava kakav je bio 1945. konačnim razgraničenjem može se opravdano smatrati upitnim. Posljedično, postoji pravni temelj za tvrdnju da se dio granice gdje nije došlo do preciznijeg utvrđivanja ni do korekcije katastarskih granica smatra privremenim rješenjem. Nepostojanje konačnog razgraničenja koje bi uzelo sve čimbenike u obzir stvorilo je mogućnost različitih pravnih tumačenja zaključaka Đilasove komisije, što će dovesti do toga da pitanje utvrđivanja granice opstane sve do danas u obliku međudržavnoga graničnog spora između Hrvatske i Srbije.

Promjena funkcije granice u Podunavlju nastankom samostalne Republike Hrvatske

Dana 19. svibnja 1991. održan je referendum o budućem političkom položaju Republike Hrvatske na kojemu su se građani golemom većinom izjasnili za samostalnost Hrvatske (više od 94 %), te je Hrvatski sabor 25. lipnja 1991. donio odluku o raskidu državnopravnih veza s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ. Tada započinje razdoblje velikosrpske agresije na Hrvatsku. Idućih četiri godine JNA i pobunjeni Srbi okupirali su trećinu hrvatskoga državnog teritorija. Na okupiranom teritoriju osnovana je srpska pseudodržava (tzv. „Republika Srpska Krajina“). Unatoč međunarodnom priznanju Republike Hrvatske od brojnih zemalja svijeta 15. siječnja 1992. granatiranje i bombardiranje hrvatskih gradova i sela, kao i masovna ubojstva i progone hrvatskoga stanovništva iz okupiranih područja (MAGAŠ, 2013.). Što se tiče hrvatskoga Podunavlja, pobunjeni su Srbi ovladali Baranjom, dijelovima istočne Slavonije i zapadnog Srijema, kao i cijelom obalom Dunava. Ratno stanje potrajat će sve do proljeća i ljeta 1995. i vojno-redarstvenih operacija „Bljesak“ i „Oluja“ kada hrvatska vojska oslobađa najveći dio okupiranih teritorija, uz iznimku upravo hrvatskoga Podunavlja koje će biti vraćeno Hrvatskoj tek 1998., po završetku procesa mirne reintegracije.

Granice samostalne Republike Hrvatske primarno su određene dijelom teksta Deklaracije o neovisnosti u stavku IV.: „Ovom odlukom sadašnje granice Republike Hrvatske postaju granice prema drugim republikama i susjednim državama dosadašnje SFRJ“ (URL 5). No ova teritorijalna

of this administrative unit had mainly Croat population. The second modification was the joining of the village Bapska-Novak with Croatia and the village of Jamena to Serbia (Vojvodina), also based on the principle of ethnic majority (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001; SRŠAN, 2003). After the revisions, all the borders were confirmed by the 1946 Constitution of the Federative National Republic of Yugoslavia, and afterwards by the 1947 Constitution of the National Republic of Serbia (BARA, 2007). It is important to note that the article 12 of the draft of the Constitution of the FNRY states that the delimitation between the republics must be confirmed by the parliament, and the later amendments also clearly state that the borders of a national republic cannot be altered without its consent (JELIĆ, 1991). The 1947 Constitution of NR Croatia defines its territory as ‘an area consisting of the present region of Dalmatia and the present counties of Osijek, Slavonski brod, Daruvar, Bjelovar, Varaždin, Zagreb, Sisak, Karlovac, Sušak, Gospić, and the city of Zagreb,’ while the article 13 emphasizes that ‘the borders of the National Republic of Croatia cannot be changed without the consent of the Parliament of the National Republic of Croatia’ (URL 3). Essentially, the borders between the former country’s republics were not demarcated on the terrain, but the federal legislation referred the issue to the legislation of the republics. Legislations of both Croatia and Serbia, as well as Slovenia clearly stated that territory of a republic is comprised of municipalities which are comprised of cadastral municipalities (URL 4).

The hesitation of a clear and precise revision of the ‘Đilas’ borders with the existing cadastral borders generated a number of practical problems in social and public life of the populations on both banks of the Danube during the era of the socialist Yugoslavia, such as unclear jurisdiction of courts, inspections, jurisdictions in hunting, fishing, etc. (SRŠAN, 2003). Keeping that in mind, referring to the 1945 delimitation between Croatia and Serbia as ‘final’ can be called into question. In fact, there are clear legal grounds for the assertion that those borders that were not demarcated, nor aligned with the cadastral borders, can be still referred to as ‘provisional.’ The lack of final demarcation that would take all factors into consideration generat-

činjenica bit će međunarodno potvrđena tek mišljenjima arbitražne komisije za bivšu Jugoslaviju, odnosno tzv. „Badinterove komisije“ (nazvane tako po predsjedniku francuskoga ustavnog suda Robertu Badinteru koji je predsjedao arbitražnom komisijom) i posljedičnim priznanjem Republike Hrvatske 15. siječnja 1992. Vodeći se pravnim načelom *uti possidetis*³, Badinterova komisija istaknula je kako se granice bivših federalnih sastavnica Jugoslavije smatraju državnim granicama te se ne mogu mijenjati silom, već isključivo sporazumno. Ovo je dalo važan pravni temelj ne samo priznanju Hrvatske, već i diplomatskom djelovanju, te u konačnici legitimnosti oslobađanja hrvatskoga teritorija.

Svakako najznačajnija promjena za hrvatsko Podunavlje u 1990-ima bila je promjena dotadašnje međurepubličke granice između SR Hrvatske i SR Srbije u državnu granicu između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije (kasnije Republike Srbije). U području hrvatskoga Podunavlja istočna je hrvatska granica od početka velikosrpske agresije pa sve do mirne reintegracije ove regije tri godine nakon rata bila nedostupna hrvatskoj upravi s obzirom na okupaciju Baranje, te dijelova istočne Slavonije i Srijema. Službeno je proces mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja završio 15. siječnja 1998., te je tog trenutka Republika Hrvatska ostvarila upravno-teritorijalnu cjelovitost prvi put nakon osamostaljenja. Novonastala granica postala je, međutim, predmetom spora između Hrvatske i susjedne Srbije, s obzirom na to da bivša zajednička država nije pristupila preciznoj delimitaciji granice na području rijeke Dunav. Hrvatska je identifikaciji granica pristupila nedugo nakon stjecanja neovisnosti i međunarodnoga priznanja, osnivanjem Državne komisije za granice (od 2001. Komisija za granice). U sklopu navedene komisije je dana 8. veljače 1996. u Zagrebu osnovana i Ekspertna skupina za identificiranje hrvatsko-srpske granice na području tadašnjih pet općina koje su graničile sa Srbijom – Beli Manastir, Vukovar,

³ *Uti possidetis* (lat. kako posjedujete), načelo međunarodnog prava na temelju kojega se unutrašnja razgraničenja između administrativnih jedinica priznaju kao međunarodne granice novih država u času stjecanja neovisnosti. Nastalo je i primijenjeno u 19. stoljeću u procesu osamostaljivanja bivših kolonija u Latinskoj Americi kako bi se spriječilo izbijanje sukoba između novonastalih država oko spornih područja (URL [6](#)).

ed a possibility of contrasted legal interpretations, which is why the issue of delineating the border in the Danube area will be inherited by the independent Croatia and Serbia as their border dispute.

Change of the border's function after the independence of the Republic of Croatia

On 19 May 1991 a referendum about the future political position of the Republic of Croatia was held, with a great majority of citizens (over 94%) opting for Croatia's independence. Accordingly, on 25 June 1991 the Croatian Sabor (parliament) verified the decision of Croatia's severing all of the public law relations with the other republics of Yugoslavia. Afterwards, a Greater-Serbian aggression was launched against Croatia. In the following four years, in spite of international recognition of the Republic of Croatia by many countries of the world on 15 January 1992, approximately one third of the Croatian national territory was occupied by the Yugoslav National Army and the rebel Serb forces, and a Serb pseudo-state (the so-called 'Republic of Serbian Krajina') was proclaimed in the occupied territories, shelling and bombing of Croatian cities and villages occurred daily, as well as mass murders and expulsions of the ethnic Croat population from the occupied territories (MAGAŠ, 2013). In the Croatian Danube region, the rebel Serbs occupied Baranja, parts of eastern Slavonia and western Sirmia, including all of the Danube's west bank. Such conditions lasted until spring and summer of 1995 when most of the occupied territories were liberated by the Croatian Army by the military operations 'Blitz' and 'Storm', with an exception of the Danube region which would not be returned to Croatia until 1998, after the process of peaceful reintegration.

Borders of the Republic of Croatia are primarily determined by a part of the Declaration of independence in article IV: 'With this decision, the present borders of the Republic of Croatia become national borders with other republics and neighbouring states of the former Yugoslavia' (URL [5](#)). However, this territorial fact was not internationally recognized until the conclusions of the Arbitration Commission of the Conference on Yugoslavia, or the so-called 'Badinter commission'

Vinkovci, Ilok i Županja. Ova je ekspertna skupina pribavila svu relevantnu dokumentaciju poput katastarskih planova, zemljišnih knjiga, dokaza o posjedovanju itd., radi utvrđivanja teritorijalnog prava Hrvatske (SRŠAN, 2003.).

Početkom 2000. Hrvatska i tadašnja SR Jugoslavija (od 2006. neovisna Srbija) osnovale su zajedničko Međudržavno diplomatsko povjerenstvo koje je počelo s radom 2002., a kojemu je cilj bio definirati granicu, no u prvih deset godina navedeno se povjerenstvo sastalo samo dva puta, uz donošenje zaključka da u stavovima dviju država postoji razilaženje u stavovima o granici na Dunavu (URL 7).

Iako su obje zemlje godine 2001. potpisale Protokol o razgraničenju i složile su se o tome da će se prilikom utvrđivanja granice koristiti katastar i ostala relevantna dokumentacija, konkretni potezi i dogovori o konačnom razgraničenju nikad nisu implementirani. Drugim riječima, SR Jugoslavija (odnosno njezin pravni slijednik Srbija) je potpisivanjem ovoga protokola u određenom smislu uvažila katastar kao relevantan za određivanje granica, da bi kasnije relativizirala navedeni argument i inzistirala na drugim pravnim argumentima koji podržavaju njezin stav i interes (URL 7).

Od 2010. navedeni je spor sve više u fokusu javnosti u objema zemljama, posebice otkad je Srbija donijela odluku da izgradi riječnu luku nedaleko od Apatina, na dijelu spornog teritorija. Iste se godine sastala i zajednička komisija, no jedini doneseni zaključak bio je taj da o navedenom pitanju postoje različita mišljenja dviju strana. Godine 2011. srbijanska je diplomacija podnijela zahtjev Europskoj uniji, tražeći da Europska unija inzistira na razrješenju spora prije ulaska Hrvatske u tu europsku integraciju. Takav potez Srbija je tada poduzela zbog mišljenja kako će nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju situacija za Srbiju biti nepovoljnija. No taj je zahtjev Europska unija odbila, a daljnji pokušaji postizanja dogovora zasad su još uvijek daleko od realizacije (URL 8).

Unatoč navedenoj srbijanskoj diplomatskoj akciji, s obzirom na trenutačne stavove o mogućem načinu razrješenja spora, srbijanska strana drži da je dogovor moguć bilateralno ili arbitražom. Stajalište je, pak, Hrvatske da ako izostane dogovor stručnjaka, obje strane prepuste rješenje Međuna-

(named after Robert Badinter, the president of the French Constitutional court who was named president of this commission) and the consequential recognition of the Republic of Croatia on 15 January 1992. Referring to the legal principle *uti possidetis*,³ the Badinter commission concluded that the borders of the former federal constituents of Yugoslavia are to be considered national borders and cannot be changed by force, but only through agreement. This was an important legal basis not only to the recognition to Croatia, but also to Croatian diplomatic efforts, and finally to the legitimacy of liberating Croatian territory.

The most significant change for the Croatian Danube region during the 1990s was translation of the existing republican border between the socialist republics of Croatia and Serbia into a national border between Republic of Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia (later Republic of Serbia). Since the beginning of the Greater-Serbian aggression until the peaceful reintegration of the Croatian Danube region, the eastern Croatian border was mostly unavailable to the Croatian authorities due to occupation of Baranja as well as parts of eastern Slavonia and Sylvania. The process of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region officially ended on 15 January 1998. At that moment, Republic of Croatia achieved its administrative and territorial integrity for the first time since declaring its independence. However, the newly formed border became the object of dispute between Croatia and Serbia, given that their former country failed to precisely delimit the border in the Danube area. Croatia approached the issue of identification of its borders shortly after gaining independence and international recognition by founding the State commission for borders (after 2001 Commission for borders). As a part of that commission, on 8 February 1996 an Expert group was set up for identifying the border between Croatia and Serbia in the area of the contemporary five municipalities that bordered Serbia

³ *Uti possidetis* (lat. 'as you possess'), a principle in international law according to which borders of administrative units are recognized as international borders of the new countries in the moment of gaining independence. It was created and applied in the 19th century, in the process of the former colonies in Latin America acquiring independence, in order to prevent conflicts between the new countries regarding their disputed areas (URL 6).

rodnom sudu pravde u Den Haagu (URL 9).

SUVREMENI ASPEKTI GRANIČNOG SPORA NA DUNAVU I ANALIZA GRANIČNE CRTE

Republika Hrvatska je donošenjem Ustava 22. prosinca 1990. utvrdila svoje granice, među kojima i istočnu. Ustavom je predviđeno da granice kakve je imala kao federalna jedinica u Jugoslaviji postaju državnim granicama, što znači da je sadašnji ocrtni granice utemeljen najvećim dijelom na rezultatima rada Đilasove komisije koji su naknadno pretočeni u zakone bivše države. No upravo su nepotpunost zaključaka komisije te mogućnost njihove različite pravne interpretacije, uz činjenicu da katastarska korekcija tijekom postojanja bivše države nikad nije izvršena, generirale spomenuti međudržavni granični spor nakon hrvatskoga osamostaljenja. Dok oko 120 kilometara južnog dijela granice koja prilazi područjem zapadnoga Srijema nije sporno (iako se obje strane slažu da postoji potreba za manjim korekcijama), problematičan je sjeverni dio u duljini od oko 140 kilometara, a koji je neposredno vezan uz tok rijeke Dunav od tromeđe s Mađarskom do Iloka.

Korijen problema je u činjenici da su na području Dunava potkraj 19. stoljeća izvršeni melioracijski radovi kako bi se promijenio tok rijeke, odnosno skratio i pojednostavio plovni put. No od tada nije učinjena korekcija postojećih katastarskih granica koje su se prethodno poklapale s tokom Dunava i nisu se mijenjale od vremena austrougarske uprave⁴ te su katastarske općine zadržale svoj prethodni teritorijalni ocrtni. To se odrazilo u vidu „džepova teritorija“ na istočnoj obali rijeke koji su i dalje pripadali katastarskim općinama na zapadu, i obrnuto. Pritom je najveći broj tih „džepova“ ostao na lijevoj, istočnoj obali Dunava (MATIJEVIĆ, 2020.). Prema hrvatskom tumačenju, nastali džepovi teritorija na istočnoj obali pripadaju Hrvatskoj, a na desnoj obali Srbiji. Srbijansko tumačenje jest da aktualno razgraničenje prati tok Dunava te nijedna od država

⁴ Osnivanje katastarske u Hrvatskoj započelo je proglašenjem Carskog patenta 23. prosinca 1817., čime je određeno da se izvrši katastarska izmjera i klasiranje zemljišta, uz izradu katastarskih operata u svim zemljama Austro-Ugarske Monarhije (ROČIĆ, PAAR, 2018.).

– Beli Manastir, Vukovar, Vinkovci, Ilok and Županja. This expert group acquired all the relevant documentation such as cadastral plans, land registries, evidence of property, etc. with an aim to determine Croatia's territorial rights (SRŠAN, 2003).

At the beginning of the year 2000, Croatia and FR Yugoslavia (since 2006 independent Serbia) founded a mutual Interstate diplomatic commission that started with its activities in 2002, and its aim was to define the border line. However, in the first ten years, the commission held meetings only on two occasions, and the only conclusion that was reached was that there is a dissent regarding their positions about the border on the Danube (URL 7).

Although in the year 2001 both countries signed the Protocol of border delimitation and have reached an agreement that they would use all the relevant documents including cadastres in the process of defining the border, no concrete moves or arrangements with regards to the final delimitation have been made since. In other words, by signing this Protocol, the FR Yugoslavia (as well as its successor Serbia) in a sense acknowledged cadastre as being relevant in border delimitation, but subsequently dismissed this argument and began insisting solely on other legal arguments that ultimately support its own position and interest (URL 7).

Since 2010, the dispute has been increasingly in public focus in both countries, especially since Serbia made plans to build a river port near Apatin, in one of the zones of the disputed territory. In the same year there was a meeting of the two countries' mutual commission, but the only conclusion was that the sides have different opinions on the issue. In 2011, Serbian diplomacy filed a claim to the European union, asking that the EU insists on the border dispute being resolved prior to the accession of Croatia into this European integration. Serbia opted for this course of action because it held an opinion that its own position would be unfavourable after Croatia's accession to the EU. However, the EU denied the claim and any further attempts to reach an agreement are still far from realization (URL 8).

Regardless of the mentioned Serbian diplomatic attempt, the Serbian side still think that the possible ways of resolving the dispute are within the

nema teritorij na suprotnoj obali. Poseban problem su i Šarengradska te Vukovarska ada koje po katastarskim granicama pripadaju Hrvatskoj, dok bi srbijanskom interpretacijom one pripadale Srbiji, baš kao i spomenuti teritorijalni dijelovi na lijevoj obali (Sl. 2.).

S obzirom na to da ni vlasti bivše države nakon 1945. nikad nisu pristupile preciznom definiranju katastarskih granica, ukupno je oko 90 km² teritorija hrvatskih katastarskih općina ostalo na lijevoj strani Dunava, a na desnoj samo 9 km² srbijanskih katastarskih općina (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001.). Većinom je u oba slučaja riječ o posjedi- ma u vidu šuma, pašnjaka i obradivog zemljišta, te u manjoj mjeri trsticima i neobradivom zemljištu (SRŠAN, 2003.). Hrvatska i Srbija danas imaju pravno suprotstavljena mišljenja o tome koje je pravno tumačenje ispravno i kakav je stvarni ocr- tanje granice na Dunavu. S obzirom na to da o preciznom i dogovorenom razgraničenju ovisi i čimbe-

frame of a bilateral agreement or, alternatively, via an arbitration. On the other hand, the position of Croatia is that, in case the experts fail to provide a solution acceptable to both sides, the issue should be handled by the International Court of Law in The Hague (URL 9).

CONTEMPORARY ASPECTS OF THE DANUBE BORDER DISPUTE AND THE ANALYSIS OF THE BORDER LINE

By adopting its Constitution on 22 December 1990, the Republic of Croatia defined its borders including the eastern one. According to the Constitution, the borders it had as a federal constituent of the former Yugoslavia are translated into national borders, which means that the current outline of the border is mostly based on the work

of the Đilas commission, that was subsequently reflected in the legislature of the former country. However, the incompleteness of the commission's conclusions, as well as both the possibility of their different legal interpretation and the fact that the former country failed to carry out the necessary cadastral correction, generated the above mentioned international border dispute after Croatia proclaimed its independence. And while there are no disputes along the 120 km long southern segment of the border that passes through the area of the western Syrmia (although both sides agree upon the need of its smaller corrections), the northern 140 km long segment of the border related to the course of the Danube extending from the border with Hungary in the north to Ilok in the south is still unsolved.

One of the roots of the dispute is the fact that at the end of the

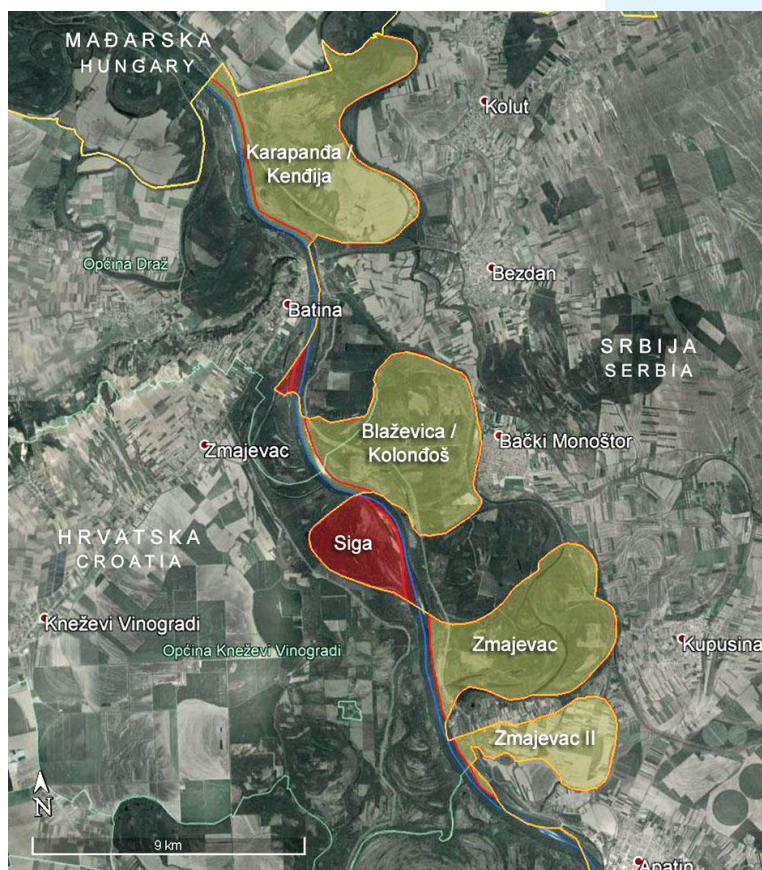
SLIKA 2. Hrvatski teritorij u Podunavlju prema stajalištu Republike Hrvatske

FIGURE 2 Croatian territory in the Danube region according to the viewpoint of the Republic of Croatia

nici sigurnosti, odnosno nadzor nad teritorijem, između dviju država postoji privremeni dogovor o tome da se trenutni tok Dunava koristi kao privremena granica nadzora te do rješenja spora Hrvatska nadzire teritorij na desnoj, a Srbija na lijevoj obali rijeke (URL 10).

Opis granica katastarskih općina i spornih područja

Prema dostupnim prostornim podacima (URL 11), granica hrvatskih katastarskih općina na sjeveru započinje tromeđom (Hrvatska-Srbija-Mađarska) 5,5 km istočno od trenutnog toka

SLIKA 3. *Prikaz spornih područja na satelitskoj snimci od tromeđe s Mađarskom do Apatina – džepovi teritorija na lijevoj (žuto) i desnoj (crveno) obali Dunava*

FIGURE 3 *View of the disputed areas on the satellite image from the border with Hungary to Apatin – pockets of territory on the left (yellow) and right (red) banks of the Danube*

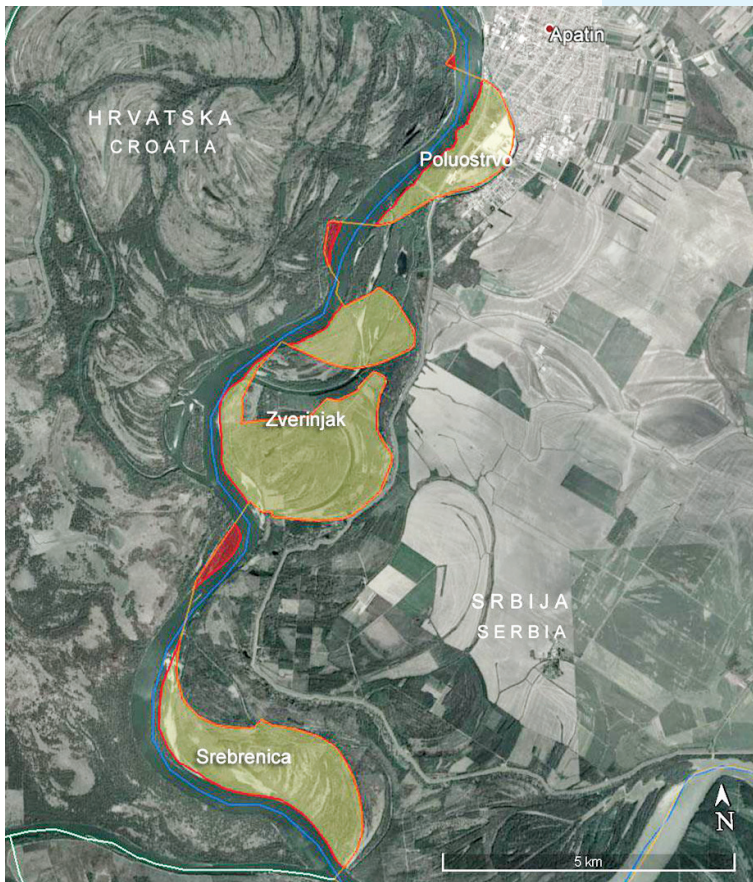
Izvor: / Source: URL 12

Dunava te se, prateći bivši tok zapadno od srbijskog naselja Kolut spaja s Dunavom kod mjesta Batina zatvarajući džep teritorija Karapanda/Kendija na istočnoj obali Dunava koji pripada katastarskim općinama Draž i Batina, te dalje

19th century a series of works on land reclamation and changes in the river course in order to shorten the waterway was undertaken. However, a correction of the existing cadastral borders that followed the old course of the Danube has never been made, and these borders have retained the same territorial outline ever since the time of the Austro-Hungarian administration.⁴ It resulted in a series of ‘territorial pockets’ on the east side of the river belonging to cadastral municipalities in the west, and vice versa. The largest number of territorial pockets were created on the left, eastern side of the Danube (MATIJEVIĆ, 2020). According to the Croatian interpretation, the territorial pockets in the east side of the river belong to Croatia, and those in the west side to Serbia. On the other hand, Serbia insists that the border follows the actual course of the Danube and that neither country can claim any territories on opposite banks of the river. Another issue is related to the river islands Šaregrad and Vukovar which, according to the cadastral borders, belong to Croatia, while according to the Serbian interpretation of the border, belong to Serbia (Fig. 2).

Since the authorities of the former country never approached the precise definition of cadastral boundaries after 1945, a total of about 90 km² of Croatian cadastral municipalities remained on the left side of the Danube, and only 9 km² of Serbian cadastral municipalities on the right (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001). In both cases, these are mostly estates consisting of forests, pastures and arable land, and to a lesser extent of reeds and uncultivated land (SRŠAN, 2003). Today, Croatia and Serbia have le-

⁴ The establishment of the cadastre in Croatia began with the proclamation of the Imperial Patent on December 23, 1817, which determined that the cadastral survey and land classification would be made, followed by cadastral operations in all countries of the Austro-Hungarian Monarchy (ROIĆ, PAAR, 2018).

SLIKA 4. Prikaz spornih područja na satelitskoj snimci od Apatina do Aljmaša. Džepovi teritorija na lijevoj (žuto) i desnoj (crveno) obali Dunava

FIGURE 4 A satellite image of disputed areas from Apatin to Aljmaš. Pockets of territory on the left (yellow) and right (red) banks of the Danube
Izvor: / Source: URL 12

SLIKA 5. Vukovarska ada na satelitskoj snimci
FIGURE 5 A satellite image of the Vukovar island
Izvor: / Source: URL 12

gally conflicting opinions on what the actual outline of the border on the Danube is. Given that the precise demarcation of the border also determines the security factors such as surveillance the territory, there is a temporary agreement between the two countries that the current course of the Danube be used as a temporary border of surveillance, and until the dispute is resolved, Croatia controls the territory on the right and Serbia on the left bank of the river (URL 10).

The description of the cadastral municipalities' borders and the disputed areas

According to available spatial data (URL 11), the eastern border of Croatian cadastral municipalities in the north starts at the tripoint (Croatia-Serbia-Hungary) 5.5 km east of the current course of the Danube and, following the former course west of the Serbian settlement of Kolut, joins the Danube near Batina, closing the pocket of the territory of Karapanda / Kendija on the eastern bank of the Danube which belongs to the cadastral municipalities of Draž and Batina, and further follows the course in the length of about 3.5 km. From there, it turns east and northeast along the former course, following the former meander, and south towards Bački Monoštor, after which southwest, east and northeast back to the current course of the Danube, closing the pocket of Blaževica / Kolondoš on the left bank. At that point, about 5.5 km east-southeast of Zmajevac in Kneževi Vinogradi municipality, the border crosses the Danube and stretches along its right bank first to the southwest

SLIKA 6. Šarengradska ada na satelitskoj snimci, sa žuto označenim spornim područjem

FIGURE 6 A satellite image of the Šarengrad island, with the disputed area marked yellow

Izvor: / Source: URL 12

prati tok u duljini od oko 3,5 km. Otud ponovno zaokreće istočno i sjeveroistočno bivšim tokom prateći bivši meandar, te južno prema Bačkom Monoštoru, nakon kojega jugozapadno, istočno i sjeveroistočno natrag prema aktualnom toku Dunava, zatvarajući na lijevoj obali džep teritorija Blaževica/Kolondoš. Na tom mjestu, oko 5,5 km istočno-jugoistočno od naselja Zmajevac u općini Kneževi Vinogradi, granica presijeca tok Dunava te se proteže njegovom desnom obalom najprije prema jugozapadu, a zatim prema jugoistoku, zatvarajući Sigu, najprostraniji džep teritorija na spomenutoj obali. Na oko 8,5 km jugoistočno od Zmajevca, granica ponovno presijeca tok Dunava te vijuga prema istoku vraćajući se dva puta ponovno prema Dunavu i zatvarajući dva prostrana džepa teritorija na lijevoj obali između Bačkog Monoštora i Apatina. Prema katastarskim granicama, svi teritoriji na lijevoj obali Dunava između Zmajevca i Apatina pripadaju katastarskim općinama Zmajevac I. i Zmajevac II. (Sl. 3.).

Na oko 4 km zapadno-sjeverozapadno od Apatina, granica ponovno prati tok Dunava te uz samo naselje zatvara džep teritorij na lijevoj obali (Poluostrvo), zatim ponovno vijuga zatvarajući najprije jedan omanji džep srbijanskoga teritorija na desnoj obali, a nakon toga još dva džepa teritorija na lijevoj obali (Zverinjak). Dalje pre-

and then to the southeast, closing Siga, the largest pocket of territory on that bank. About 8.5 km on the southeast of Zmajevac, the border again intersects the course of the Danube and meanders to the east, returning twice again to the Danube and closing two spacious pockets of territory on the left bank between Bački Monoštor and Apatin. According to the cadastral boundaries, all territories on the left bank of the Danube between Zmajevac and Apatin belong to the cadastral municipalities of Zmajevac I and Zmajevac II (Fig. 3).

About 4 km west-northwest of Apatin, the border again follows the course of the Danube, and next to the settlement closes the pocket

territory on the left bank (Poluostrvo), then meanders again closing first a small pocket of Serbian territory on the right bank, and then two more pockets of territory on the left bank (Zverinjak). Further south and southeast, the border crosses the Danube twice more, closing another smaller pocket on the right and a larger pocket of territory (Srebrenica) on the left bank. All these parts of the territory on the left bank of the Danube belong to the cadastral municipality of Kopačevo (Fig. 4).

From a place about 2 km northwest of Aljmaš, at the confluence of the Drava and the Danube, the border follows the course of the Danube in the length of 94 km to the point between Ilok and Bačka Palanka. On this stretch, it includes the Vukovar island within the cadastral municipality of Vukovar (Fig. 5) and Šarengrad island within the cadastral municipalities of Mohovo and Šarengrad (Fig. 6).

Position and argumentation of the Republic of Croatia

In all territorial disputes created by the dissolution of the socialist Yugoslavia, the Croatian position on borders is the same, and it is based on the fact that the Republic's borders in the former country at the moment of independence became national. According to the official position of the

ma jugu i jugoistoku granica još dvaput presijeca Dunav zatvarajući još jedan manji džep na desnoj i veći džep teritorija (Srebrenica) na lijevoj obali. Navedeni dijelovi teritorija na lijevoj obali Dunava pripadaju katastarskoj općini Kopačevo (Sl. 4.).

Od mjesta na oko 2 km sjeverozapadno od Almaša, na mjestu utoka Drave u Dunav, granica prati tok Dunava u duljini od 94 km do točke između Iloka i Bačke Palanke. Na tom potezu obuhvaća Vukovarsku adu u sastavu katastarske općine Vukovar (Sl. 5.) i Šarengradsku adu u sastavu katastarskih općina Mohovo i Šarengrad (Sl. 6.).

Stajalište i argumentacija Republike Hrvatske

U svim teritorijalnim sporovima nastalima raspadom socijalističke Jugoslavije, hrvatski stav o granicama je isti, a utemeljen je na činjenici da su republičke granice bivše države u trenutku osamostaljenja postale državnima. Prema službenom stajalištu Republike Hrvatske o granici sa Srbijom, sjeverni segment granice načelno slijedi pravac toka Dunava. No, kako je rečeno, granična crta nije istovjetna sa sadašnjim tokom rijeke, već granica na više mjesta presijeca rijeku zadirući u većoj mjeri u kopnena područja na lijevoj i u manjoj mjeri na desnoj obali. Riječ je o crti granice koja prati granicu katastarskih općina, definiranih na temelju starog toka Dunava. Rezultati rada Đilasove komisije iz hrvatske se perspektive pritom smatraju privremenim zaključcima čija je svrha bila načelno odrediti razgraničenje između dviju federalnih jedinica, a nakon kojega je tek trebalo pristupiti detaljnom određenju granične crte imajući u vidu spomenute katastarske granice, što nikada nije učinjeno. Provizornost zaključaka Đilasove komisije najbolje se odražava u nizu sporova u spomenutom području nakon 1945. u područjima teritorijalnih džepova, kao i dunavskih ada koje su se našle u sličnoj teritorijalnoj diskrepanciji. Svoj stav Hrvatska temelji na međunarodnom pravu, konkretno na načelu *uti possidetis* prema kojemu se realno stanje posjedovanja teritorija prenosi na novonastalu državu u trenutku stjecanja neovisnosti, nastavno na mišljenje Badinterove komisije iz 1991. prema kojemu su granice bivših republika postale državne

Republic of Croatia on the border with Serbia, the northern segment of the border generally follows the course of the Danube. However, as already stated, the border line does not overlap precisely with the current course of the river, but rather intersects the river in several places, extending to a greater extent into the land areas on the left and to a lesser extent on the right bank. It is a border line that follows the border of cadastral municipalities, defined on the basis of the old course of the Danube. The results of the work of the Đilas Commission are considered from the Croatian perspective to be provisional conclusions aimed at generally determining the border between the two federal units, after which a detailed specifying of the border line had yet to be approached, bearing in mind the aforementioned cadastral boundaries, which was never done. The tentativeness of the conclusions of the Đilas Commission is best reflected in a series of disputes in the area after 1945, occurring in the zones of territorial pockets, as well as the Danube river islands that were also occasionally disputed. Croatia bases its position on international law, specifically on the principle of *uti possidetis* according to which the real situation territorial possession is transferred to the newly emerging state at the time of gaining independence, following the opinion of the Badinter Commission of 1991, according to which the borders of the former republics became state borders and bearing in mind all the evidence of the previous functional and administrative connection between the river islands and the territories on the left bank of the Danube with Croatia during the period of the socialist Yugoslavia (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001; MATIJEVIĆ, 2020).

M. Klemenčić and C. Schofield (2001) mention a number of examples of disputes over jurisdiction over the disputed zones between Croatia and Vojvodina at the time of the Yugoslav state, most often at the level of local government, as well as documents proving that the areas on the left bank of the Danube, as well as the disputed river islands in the time of the former state, were most often managed by the Croatian republic and local authorities. In 1950, for example, local authorities of Osijek district informed the republic authorities

granice, a imajući u vidu sve dokaze o prethodnoj funkcionalnoj i upravnoj povezanosti teritorija i ada na lijevoj obali Dunava s Hrvatskom u vremenu socijalističke Jugoslavije (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001.; MATIJEVIĆ, 2020.).

M. Klemenčić i C. Schofield (2001.) navode niz primjera sporova zbog nadležnosti nad spornim zonama između Hrvatske i Vojvodine u vrijeme jugoslavenske države, najčešće na razini lokalne uprave, kao i dokumente koji dokazuju da su područjima na lijevoj obali Dunava, kao i spornim adama u vremenu bivše države većinom upravljale hrvatske republičke i lokalne vlasti. Primjerice, 1950. godine lokalne vlasti Osječkog kotara izvjestile su republičke vlasti tadašnje NR Hrvatske o šteti nastaloj poplavama u području Kendija na lijevoj obali Dunava, tražeći financijsku potporu. Iako tom prigodom republičke vlasti nisu reagirale, dokument iz 1965. u sličnoj situaciji nakon poplave u istom području svjedoči o tome da je za sanaciju štete novac osiguralo Ministarstvo poljoprivrede SR Hrvatske. Autori navode i dokument iz 1961. prema kojemu je Narodno vijeće Osijeka dalo područje Kendije u koncesiju lovačkom društvu Batina. U dokumentu se jasno navodi područje Kendije kao dio teritorija Narodnog vijeća u Osijeku.

Valja spomenuti i dokumente koji jasno upućuju na nesuglasice zbog teritorijalne nadležnosti nad dunavskim adama u vremenu socijalističke Jugoslavije, kao i dokumente o stavovima hrvatskih, odnosno vojvođanskih i srbijanskih republičkih i pokrajinskih vlasti o navedenom pitanju. Primjerice, M. Klemenčić i C. Schofield (2001.) navode pritužbu Izvršnog vijeća za poljoprivredu Vojvodine iz 1947. nadležnom Ministarstvu šumarstva u Srbiji zbog odbijanja lokalne vlasti u Vukovaru da prepuste četiri adu na upravljanje AP Vojvodini pozivajući se na Ustavni zakon AP Vojvodine o granici između Hrvatske i Srbije. U pritužbi traže od srbijanskoga ministarstva da problem podignu na razinu Saveznog ministarstva šumarstva. Među dokumentima priloženim pritužbi je i korespondencija između navedenoga Izvršnog vijeća i Ministarstva šumarstva NR Hrvatske od kojega su prethodno tražili da intervenira, a koje je to odbilo. Savezno ministarstvo informiralo je u posljednjoj komunikaciji ministarstvo NR Srbije da je prepo-

of the then NR Croatia of the damage caused by floods in the Kendija area on the left bank of the Danube, seeking financial support. Although the republic authorities did not react on this occasion, a document from 1965, regarding a similar situation after the flood in the same area, testifies that money was provided for the repair of damages by the Ministry of Agriculture of the Socialist Republic of Croatia. The authors also cite a document from 1961 according to which the Osijek National Council gave the area of Kendija into a concession to the Hunting Association Batina. The document clearly lists the Kendija area as part of the territory under the jurisdiction of the National Council in Osijek.

It is also worth mentioning the documents that clearly point to disagreements over territorial jurisdiction over the Danube river islands during the time of socialist Yugoslavia, as well as documents on the positions of Croatian and Serbian republican authorities and Vojvodina provincial authorities on this issue. For example, M. Klemenčić and C. Schofield (2001) cite a 1947 complaint by the Vojvodina Agriculture Executive Council to the competent Ministry of Forestry in Serbia over the refusal of local authorities in Vukovar to leave four river islands to the management of AP Vojvodina, citing the Constitutional law of AP Vojvodina on the border between Croatia and Serbia. In the complaint, they ask the Serbian ministry to raise the problem to the level of the Federal Ministry of Forestry. Among the documents attached to the complaint is a correspondence between the aforementioned Executive Council and the Ministry of Forestry of the National Republic of Croatia, which was previously asked to intervene in the matter and which refused to do so. The Federal Ministry informed the Serbian ministry in a consequent communication that it recommended that the relevant ministries of Serbia and Croatia resolve the dispute by mutual agreement, but that the Croatian Ministry maintained its initial position that the islands territorially belong to Vukovar district and that they cannot be handed over to the authorities of AP Vojvodina until the relevant commissions clearly delineate the border between the two republics (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001). This

ručilo da relevantna ministarstva Srbije i Hrvatske riješe spor sporazumom, ali da je hrvatsko ministarstvo ostalo pri svojem prvotnom stavu da ade teritorijalno pripadaju vukovarskom kotaru te da se ne mogu predati na korištenje vlastima AP Vojvodine sve dok relevantne komisije jasno ne odrede granicu između dviju republika (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001.). Ova rečenica posebno je važna jer odražava tadašnji stav vlasti NR Hrvatske o zaključcima Đilasove komisije, odnosno o viđenju pravnog stanja dunavskog dijela istočne hrvatske granice.

M. Štambuk-Škalić (1995., 318) citira cjelovit tekst dopisa Kotarskoga narodnog odbora Vukovar Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske iz 1947. o upravljanju i korištenju šumskih predjela ada na Dunavu, a što odgovara i stavu koji su hrvatske vlasti potom zauzele o granicama:

„Vukovarska (Ćifutska) ada, Mohovski rit, Šarengradska ada i Hagel od kako postoje, bez obzira da li se nalaze na lijevoj ili desnoj strani živog Dunava, bile su na području katastralnih općina s desne strane Dunava, tj. na području NR Hrvatske. Dunav mijenjajući svoj tok mijenjao je svoj položaj prema dunavskim otocima, ali nikada nije prelazio sa svog temeljnog područja. Posljednje tri ade osim navedenog prešle su posljednjih godina na lijevu stranu živog Dunava umjetnim nenaravnim putem, a to s razloga, što je između Mohova i Šarengrada prokopan kanal radi skraćanja toka Dunava. Time je samo presječen put da lađe ne obilaze dunavske zavoje. To nikako ne može biti razlog, da se ti otoci predaju području koje nije na njih nikada bilo upućeno, niti je tim otocima upravljalo u nikoje vrijeme i koje ne može svoje traženje ničim opravdati.

Ovo područno žiteljstvo od vjkada uživa te ade, te je njegova egzistencija vezana s tim adama, kao i ostalim površinama svog hatara.

Od navedenih otoka (ada) svi su uglavnom obrasli šumama, te se smatraju šumskim površinama. Vukovarskom adom upravlja Savezno poljoprivredno dobro – Direkcija Vukovar, a ostalim kotarski NO Vukovar.“

Važno je istaknuti i stav saveznog ministarstva koje, prema M. Klemenčiću i C. Schofieldu (2001.), u korespondenciji koja je uslijedila naglašava kako je stav srbijanskoga ministarstva o tome

last sentence is particularly important because it reflects the position of the Croatian authorities at the time on the conclusions of the Đilas Commission, i.e. on the perceived legal state of the Danube part of the eastern Croatian border.

M. Štambuk-Škalić (1995, 318) quotes the full text of a 1947 letter by the Vukovar National Committee to the Presidency of the Government of the National Republic of Croatia on the management and use of forest areas on the Danube islands, which corresponds to the standpoint that the Croatian authorities then took regarding the border:

‘Since they exist, the Vukovar (Ćifut) island, Mohovski rit, the Šarengrad island and Hagel, regardless of whether they are located on the left or right side of the course Danube, have been in the area of cadastral municipalities on the right side of the Danube, i.e. on the territory of the NR Croatia. The Danube, changing its course, changed its position in relation to the Danube islands, but never crossed from its base area. In addition to the above, the last mentioned three islands have shifted to the left side of the course of Danube in recent years by artificial and unnatural means, because a canal was dug between Mohov and Šarengrad to shorten the Danube flow. This only cut the way for the boats not to go around the Danube meanders. This cannot possibly be the reason for these islands to be handed over to an area that has never been related to them, nor has it managed these islands at any time and which cannot justify its request.

The population of this area has always used these islands, and its existence has been related to the islands, as well as to other parts of its area.

All these islands (ada) are mostly overgrown with forests, and are considered forest areas. Vukovar island is managed by the Federal Agricultural Property – Management of Vukovar, and other by the National Committee of the Vukovar district.’

It is also important to emphasize the position of the federal ministry, which, according to M. Klemenčić and C. Schofield (2001), emphasizes in the correspondence that followed that the Serbian ministry’s position is that the Law on the Establishment and Organisation of AP Vojvodina is not relevant in this regard, since it does not explicitly state that the aforementioned border necessari-

da Zakon o ustanovljenju i ustrojstvu AP Vojvodine nije u tom smislu relevantan jer iz njega izrijekom ne proizlazi da spomenuta granica nužno prolazi sredinom glavnog toka Dunava. Federalno ministarstvo također potvrđuje da se, slijedom navedenoga, spor može razriješiti jedino preciznim razgraničenjem federalnih jedinica Hrvatske i Srbije.

Vrijedi istaknuti još neke činjenice koje spominju autori: 1947. godine šume na području Šarengrada su nacionalizirane, a Šarengradska ada je dodijeljena vukovarskom ogranku Hrvatskih šuma na upravljanje. Također, navode i izvještaj Hrvatskih šuma o upravljanju adama iz 1970., kada je dio Šarengradske ade erodirao i ugrozio sigurnost plovidbe Dunavom, nakon čega su Hrvatske šume poslale radnike iz Vukovara u intervenciju (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD, 2001., prema REBA, 1999.). Od relevantnih dokumenata treba spomenuti i postojanje dvaju izvješća Republičkog ureda za javnu upravu u Zagrebu, od kojih jedan iz 1970-ih dokazuje da je spornim područjima upravljala Hrvatska, uključujući i prikupljanje poreznih davanja.

Navedeni slučajevi jasno upućuju ne samo na funkcionalnu i upravnu povezanost teritorija na lijevoj obali Dunava s tadašnjom NR, odnosno SR Hrvatskom, nego i na tadašnji stav federalnih vlasti u Jugoslaviji o granici između Hrvatske i Srbije (Vojvodine) pri čemu je neizravno ali sasvim jasno da je zaključke Đilasove komisije, barem što se tiče njihove relevantnosti u odnosu na Dunav, smatrala provizornim rješenjima, a ne konačnom delimitacijom.

Imajući u vidu pravnu „nedorečenost“ zaključaka Đilasove komisije s obzirom na katastarski ustroj, kao i navedene dokumente koji svjedoče o stavovima pojedinih političkih subjekata u bivšoj državi o navedenom sporu, dijelovi teritorija na lijevoj obali Dunava, navedeni teritorijalni džepovi i sporne ade mogu se u najmanju ruku smatrati područjem na kojemu tek treba utvrditi granicu. Uzimajući u obzir i primjere koji svjedoče o upravljanju Hrvatske tim područjima, odnosno infrastrukturnoj povezanosti spornih zona s Hrvatskom te primjenjujući načelo *uti possidetis*, postoji i jasna pravna osnova da se sporna područja danas mogu smatrati dijelovima hrvatskoga

ly follows the middle of the main course of the Danube. The Federal Ministry also confirms that, consequently, the dispute can only be resolved by precisely delimiting the federal units of Croatia and Serbia.

Some other facts mentioned by the authors should also be noted: in 1947 forests in the area of Šarengrad were nationalized, and the Šarengrad island was assigned to be managed by the Vukovar branch of Hrvatske šume. They also cite the report of Hrvatske šume on the islands' management from 1970, when part of Šarengrad island eroded and endangered the safety of navigation on the Danube, after which Hrvatske šume sent workers from Vukovar to intervene (KLEMENČIĆ, SCHOFIELD 2001 according to REBA, 1999). Considering relevant documents, it is worth to mention the existence of two reports of the Republic's Office for Public Administration in Zagreb, one of which, from the 1970s, proves that the disputed areas were managed by Croatia, including the collection of taxes.

These cases clearly indicate not only the functional and administrative connection of the territory on the left bank of the Danube with the then NR, i.e. SR Croatia, but also the position of the federal authorities in Yugoslavia on the border between Croatia and Serbia (Vojvodina) at the time. It was indirectly but quite clearly obvious that they considered the conclusions of the Đilas Commission, at least regarding their relevance to the Danube, tentative solutions rather than a definitive delimitation.

Bearing in mind the legal 'incompleteness' of the conclusions of the Đilas Commission with regard to the cadastral structure, as well as the above mentioned documents testifying to the views of individual political entities in the former State on the dispute, parts of the territory on the left bank of the Danube, the territorial pockets and islands in question can at least be considered as the area where the border has yet to be established. Taking into account the examples that testify to the management of Croatia in these areas, i.e. the infrastructure connection of the disputed zones with Croatia, and applying the principle of *uti possidetis*, there is also a clear legal basis that the disputed areas can today be considered as parts of Croatian

teritorija.

Stajalište i argumenti Republike Srbije

Srbijansko je stajalište da međudržavnom granicom Hrvatske i Srbije treba smatrati sadašnji tok rijeke Dunav, odnosno crtu koja prolazi sredinom talvega⁵ (s obzirom na to da je Dunav plovna rijeka). Srbija svoju argumentaciju temelji na međunarodno-pravnoj praksi o razgraničenju na rijekama prema kojoj se za granicu obično koristi sredina riječnog toka (odnosno kod plovnih rijeka već spomenuta crta talvega), kao i na već spomenutom Zakonu o ustanovljavanju i ustrojstvu AP Vojvodine iz 1945. Prema stajalištu Srbije, rješenje Đilasove komisije definira Dunav kao granicu riječima „Privremena granica između Vojvodine i Hrvatske treba da ide: od mađarske granice, rekom Dunavom do međe između sela Bačko Novo Selo i Bukin“ (JELIĆ, 1991., 17). U tom smislu, imajući u vidu i navedenu međunarodno-pravnu praksu o razgraničenju, srbijanska strana pravno tumači zaključke Đilasove komisije kao konačne.

Načelo međunarodnoga prava o razgraničenju na plovnim rijekama prema kojemu se za crtu razgraničenja najčešće uzima talveg u međunarodnoj praksi u mnogim se slučajevima pokazalo najboljim rješenjem s obzirom na prometovanje rijekama u vremenu niskog vodostaja. Stoga je to ujedno i najsnažniji argument Republike Srbije, uz najviše uporišta u međunarodnom pravu. U suštini, Srbija smatra da je (novi) tok Dunava kao granica definiran zaključcima Đilasove komisije 1945., potvrđen zakonom o ustrojstvu Vojvodine iste godine te da se u tom smislu načelo *uti possidetis* mora primijeniti s obzirom na te dvije činjenice, uz poštovanje spomenutog načela talvega kao crte razgraničenja na plovnim rijekama. Što se tiče prirodno-geografske činjenice prirodnog pomicanja toka Dunava prema zapadu, stajalište je Srbije da postupne i „evolutivne“ promjene toka rijeka mijenjaju i državnu granicu (DIMITRIJEVIĆ, 2003.).

Prema navedenom stajalištu, sva su područja hr-

⁵ Talveg (njem. *Thalweg*) – srednja crta glavnoga plovnog kanala, odnosno krivudava spojna crta najdubljih točaka u koritu plovnih rijeka; najsigurniji nizvodni plovni put koji je istovremeno i granica između dviju susjednih država (CVTANOVIĆ, 2002.).

territory.

Position and arguments of the Republic of Serbia

The Serbian view is that the national border between Croatia and Serbia should be the current course of the Danube river, that is, the line that passes through the middle of the *thalweg*⁵ (since the Danube is a navigable river). Serbia bases its arguments on the practice of the international law on demarcation on rivers according to which the middle of the river flow is usually considered a border (in the navigable rivers it is usually the above mentioned *thalweg* line), as well as on the already mentioned Act on the Establishment and Organization of AP Vojvodina from 1945. In this regard, given the aforementioned practice of the international law on demarcation, the Serbian side legally interprets the conclusions of the Djilas Commission as definitive.

The principle of international law on demarcation on navigable rivers, according to which in international practice *thalweg* is most often designated as the demarcation line, has proved to be the best solution for river traffic during low water levels in many cases. Therefore, this is the strongest argument of the Republic of Serbia, with the most relevance in the international law. In essence, Serbia considers that the (new) Danube flow was defined as a boundary by the conclusions of the Djilas Commission in 1945, which was confirmed by the law on the organisation of Vojvodina in the same year, and that in this sense the principle of *uti possidetis* must be applied with regards of these two facts, while respecting the aforementioned *thalweg* principle as a line of demarcation on navigable rivers. Regarding the natural and geographical fact of the Danube flow naturally shifting westwards, Serbia's position is that gradual and “evolutionary” changes in the flow of rivers also change the state border (DIMITRIJEVIĆ, 2003).

According to this position, all areas of the Croatian cadastral municipalities on the eastern bank of the Danube (Karapandža/Kendžija, Blaževica/

⁵ *Thalweg* (germ.) – the middle line of the main waterway, i.e. the curving connecting line of the deepest points in the river bed; the safest downstream waterway, which is also the border between the two neighbouring countries (CVTANOVIĆ, 2002.).

vatskih katastarskih općina na istočnoj obali Dunava (Karapanda/Kendija, Blaževica/Kolondoš, Zmajevac I. i II., Poluostrvo, Varošviz, Zverinjak, Srebrenica) zapravo dijelovi teritorija Republike Srbije, dok manji džepovi katastarski srbijanskoga teritorija od kojih je najveća Siga pripadaju Hrvatskoj. Isto je i s Vukovarskom i Šaregradskom općinom za koje Srbija smatra da su integralni dijelovi njezina državnog teritorija.

Vrednovanje argumenata objiju strana

Iz argumentacija Hrvatske i Srbije vidljivo je da se obje pozivaju na određena međunarodno-pravna načela, kao i na pojedine historijsko-geografske čimbenike i događaje kojima ih kontekstualiziraju. No pritom i Hrvatska i Srbija inzistiraju na „težini“ određenih argumenata koje odgovaraju njihovim teritorijalnim interesima. Argumenti objiju zemalja mogu se sažeti na sljedeći način:

– Hrvatska: Mišljenje Badinterove komisije br. 3 te načelo *uti possidetis* u kontekstu granica katastarskih općina, kao i u kontekstu infrastrukturne i upravne povezanosti Hrvatske sa spornim područjima u razdoblju od 1945. do osamostaljenja.

– Srbija: načelo *uti possidetis* u kontekstu zaključaka Đilasove komisije iz 1945., Zakon o ustanoavljenju AP Vojvodine te međunarodno-pravno načelo razgraničenja država na plovnim rijekama crtom talvega.

Općenito, obje zemlje suglasne su o zaključku Badinterove komisije iz 1992., pri čemu je već spomenuto načelo *uti possidetis* prihvaćeno kao ključno načelo. Drugim riječima, u trenutku osamostaljenja pojedinih republika, dotadašnje republičke granice postaju državne. No ključna je razlika u interpretaciji spomenutog načela, pa se postavlja pitanje: Koja i kakva granična crta se može smatrati „naslijedenom granicom“ s obzirom na historijsko-geografske čimbenike i dostupnu dokumentaciju?

Jasno je da stajalište Republike Srbije naglašava opću međunarodno-pravnu praksu o razgraničenju na rijekama, kao i načelno spominjanje Dunava kao granice u tekstu rješenja „Đilasove komisije“ iz 1945. S obzirom na plovnost Dunava i njegovu međunarodnu važnost, to je ujedno i najsnažniji argument srbijanske strane u sporu. S druge stra-

Kolondoš, Zmajevac I and II, Poluostrvo, Varošviz, Zverinjak, Srebrenica) are actually parts of the territory of the Republic of Serbia, while smaller pockets of cadastral Serbian territory, the largest of which is Siga belong to Croatia. The same would be applied in case of the river islands Vukovar and Šaregrad, which Serbia considers to be integral parts of its national territory.

Evaluation of arguments of both sides

The arguments of Croatia and Serbia show that both invoke certain principles of the international law, as well as certain historical and geographical factors and events by which they contextualize them. But in doing so, both Croatia and Serbia insist on the ‘weight’ of certain arguments that correspond to their territorial interests. The arguments of both countries can be summed up as follows:

– Croatia: Badinter Commission Opinion No. 3, and the principle of *uti possidetis* applied in the context of the borders of cadastral municipalities, as well as in the context of Croatia’s infrastructural and administrative connection with the disputed areas between 1945 and independence.

– Serbia: the principle of *uti possidetis* in the context of the conclusions of the 1945 Đilas Commission, the Act establishing the AP Vojvodina, and the principle of the international law on demarcation of countries on waterway rivers along the thalweg line.

Overall, both countries agree on the conclusions of the Badinter Commission from 1992, with the already mentioned principle of *uti possidetis* accepted as a key principle. In other words, at the moment of independence of individual republics, the republics’ borders became national borders. But the key difference is in the interpretation of said principle, so the question arises – which and what boundary line can be considered an ‘inherited boundary’ with regard to historical and geographical factors and available documentation?

On the one hand, it is clear that the position of the Republic of Serbia underlines the general practice of the international law on demarcation on rivers, as well as the general mention of the Danube as a border in the text of the 1945 solution of the Đilas Commission. Furthermore, the Dan-

ne, katastarski dokazi, kao i brojna dokumentacija svjedoče, pak, o infrastrukturnoj, upravnoj i gospodarskoj povezanosti Hrvatske s područjima na lijevoj obali trenutalnog toka Dunava.

M. Klemenčić i C. Schofield (2001.) navode kako je granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine vrlo precizno određena pri čemu su se nadležne vlasti dviju republika kod spornih odsjeka koristile upravo katastarskim dokumentima kao sredstvom preciznog razgraničenja. S tim u vezi, korištenje katastarskih dokaza može se smatrati „državnom praksom“, koja je u slučaju razgraničenja Hrvatske i Srbije izostala. Upravo ovi katastarski dokazi u slučaju Podunavlja mogu biti kriterij koji upućuje na povijesnu i činjeničnu pripadnost spornih područja Hrvatskoj. Nadalje, navedena dokumentacija svjedoči da su ti teritoriji u mnogim segmentima bili u nadležnosti NR (SR) Hrvatske.

Važno je razmotriti i činjenicu prirodnog pomicanja toka Dunava prema zapadu zbog Coriolisove sile. Iako postoje pravni presedani koji upućuju na to da je u određivanju eventualne granične kompenzacije bitna brzina promjene (je li promjena toka nagla ili evolutivna), međunarodna praksa u sporovima između neovisnih država, posebice u domeni međunarodnih pravnih tijela koja su posredovala u sporovima, bila je poticanje bilateralnih sporazuma i zajedničkih rješenja s naglaskom na učvršćivanje granica na rijekama (DONALDSON, 2011.; MATIJEVIĆ, 2020.). To u praksi znači da, unatoč određenim presedanima na koje se poziva Srbija, a koji upućuju na to da se u slučaju postupne promjene toka rijeke kojim ide granica, pristupa korekciji granice u skladu s rijekom, postoji praksa favoriziranja međusobnog dogovora zemalja među kojima postoji takva granica radi pronalženja rješenja kojim bi se išlo prema učvršćivanju granične crte (npr. antropogenim učvršćivanjem vodotoka).

U skladu s tim, jasno je da bi u eventualnom međunarodno-pravnom postupku katastarske granice i dokumentacija o upravnoj nadležnosti u vrijeme bivše države mogle biti presudni argumenti i kriteriji kod međusobnog razgraničenja dviju država kojima se hrvatska strana u bilo kakvoj arbitraži može ravnopravno suprotstaviti načelu crte talvega. Stoga se može zaključiti da

ube's international importance as a waterway is the Serbian side's strongest argument in the dispute. On the other hand, cadastral evidence, as well as numerous documentation, prove Croatia's infrastructural, administrative and economic connections with the areas on the left bank of the current Danube flow.

M. Klemenčić and C. Schofield (2001) note that the border between Croatia and Bosnia and Herzegovina is very precisely determined, with the competent authorities of the two republics using cadastral documents in the disputed sections as a means of precise demarcation. In this regard, the use of cadastral evidence can be considered 'state practice', which in the case of the demarcation of Croatia and Serbia has been absent. In the case of the Danube region, it is the cadastral evidence that can be a criterion indicating the historical and factual affiliation of the disputed territories in Croatia. Furthermore, the above mentioned documentation testifies that these territories in many segments were under the jurisdiction of the NR (SR) Croatia.

It is also important to consider the fact that the Danube flow is naturally shifting westwards due to Coriolis' force. While there are legal precedents to suggest that the pace of change (whether the change in flow is abrupt or evolutionary) is essential in determining possible border compensation, international practice in disputes between independent states, in particular in the domain of international legal bodies that have mediated disputes, was to foster bilateral agreements and common solutions focusing on making the border stationary (DONALDSON, 2011; MATIJEVIĆ, 2020). In practice, this means that, despite certain precedents invoked by Serbia, which indicate that, in the event of a gradual change in the flow of the river which the border follows, border correction is approached in a way that the border changes with the river course, there is a practice of favouring mutual agreement between countries which share such a border, with the aim of finding a solution that would go towards fixing the border line (e.g. anthropogenic fixing of the watercourse).

Accordingly, it is clear that in any international legal procedure cadastral borders and administrative jurisdiction documentation from the time of

postoji snažna osnova na temelju koje bi buduće konačno razgraničenje moglo pratiti granice katastarskih općina, a uz nužne pravne korekcije koje bi regulirale nesmetano pravo plovidbe Dunavom za obje države.

ZAKLJUČAK

Historijsko-geografska analiza razvoja istočne granice hrvatskih zemalja u prvom dijelu rada upućuje na vrlo dinamičan historijsko-geografski i teritorijalni razvoj hrvatskoga Podunavlja koji se odrazio na promjenama granica nekoliko puta. S obzirom na povijesno stanje, ključne promjene koje su zadesile istočnu granicu hrvatskih zemalja dogodile su se nakon Prvoga svjetskog rata u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije, te nakon Drugoga svjetskog rata kada je iz njihova sastava trajno izuzet prostor istočnoga Srijema. S druge strane, teritorijalni dobitak za Hrvatsku u prostoru Podunavlja bila je Baranja, odnosno „trokut“ teritorija omeđen Dunavom, Dravom i hrvatsko-mađarskom granicom, nekadašnji dio mađarske povijesne regije Baranya. Imajući u vidu ne samo omjer teritorijalnih dobitaka i gubitaka već i gospodarsku razvijenost i potencijal priključenih i izgubljenih područja, načelno je ishod teritorijalnih promjena bio razmjerno nepovoljan te je u interesu suvremene Republike Hrvatske stabilizacija graničnog stanja i uređenje odnosa sa susjednim zemljama, posebno oko područje rijeke Dunav koja posjeduje veliko geostrateško značenje za čitavu Srednju i Jugoistočnu Europu.

U drugom dijelu rada provedena je analiza graničnog spora između Hrvatske i Srbije. Potvrđena je upravna, gospodarska i infrastrukturna povezanost spornih područja s Hrvatskom na temelju analize historijsko-geografskih činjenica. Dijelovi granice uz Dunav, posebice „najmlađi“ dio od Mađarske granice do ušća Drave u Dunav, a koji je postao republičkom granicom 1945. sadrži najviše spornih područja na lijevoj obali Dunava za koja se nedvojbeno može utvrditi da pripadaju katastarskim općinama u Hrvatskoj. Također, niz dostupne dokumentacije upućuje na upravljanje i gospodarenje hrvatskih republičkih tijela spornim područjima kako u teritorijalnim džepovima na li-

the former State could be the key arguments and criteria for the mutual delimitation of two countries, with which the Croatian side can challenge the principle of the thalweg line on equal grounds in any arbitration. It can therefore be concluded that there is a strong basis upon which a future final demarcation could follow the borders of cadastral municipalities, and with the necessary legal corrections that would regulate the unhindered right to sail on the Danube for both countries.

CONCLUSION

The historical and geographical analysis of the development of the eastern border of the Croatian lands in the first part of the paper points to the very dynamic historical, geographical and territorial development of the Croatian Danube region, which has been reflected in the changes of borders on several occasions. Given the historical situation, the key changes that affected the eastern border of Croatian countries occurred after the First World War at the time of the Kingdom of SHS/Yugoslavia, and especially after World War II, when the area of Eastern Sarmatia was permanently excluded from their territories. Moreover, the territorial gain for Croatia in the Danube region was Baranja, i.e. the 'triangle' of territory bordered by the Danube, the Drava and the Croatian-Hungarian border, formerly a part of Hungary's historic Baranya region. Bearing in mind not only the ratio of territorial gains and losses, but also the economic development and potential of connected and lost areas, in principle the outcome of territorial changes was relatively unfavourable, and it is in the interest of the modern Republic of Croatia to stabilize the border situation and regulate relations with the neighbouring countries, especially around the Danube River area, which has a great geostrategic significance for the whole of Central and South Eastern Europe.

In the second part of the paper, an analysis of the border dispute between Croatia and Serbia was carried out. The administrative, economic and infrastructural connection of the disputed areas to Croatia was confirmed on the basis of an analysis of historical and geographical facts. Parts of the

jevoj strani Dunava, tako i na dvjema adama (Vukovarska i Šarengradska). Stoga povijesni i pravni argumenti Hrvatske u graničnom sporu sa Srbijom imaju valjanu historijsko-geografsku i međunarodno-pravnu osnovu te Republika Hrvatska na njima treba nastaviti inzistirati kako u procesu postizanja bilo kakva bilateralnog sporazuma o granici tako i u eventualnom pravnom procesu, posebno imajući u vidu zaštitu vlastitih nacionalnih i teritorijalnih interesa.

Danube border, especially the 'youngest' segment that stretches from the Hungarian border to the mouth of the Drava river into the Danube, which became the republic border in 1945, contain the most of the disputed areas on the left bank of the Danube, which can undoubtedly be found to belong to the Croatian cadastral municipalities. In addition, a lot of available documentation indicates the jurisdiction of the Croatian republic and local bodies in the disputed areas both in case of the territorial pockets on the Danube's left bank and in the case of the two river islands (Vukovar and Šarengrad). Therefore, Croatia's historical and legal arguments in the border dispute with Serbia have a valid historical, geographical and international legal basis, and the Republic of Croatia should continue to insist on them in the process of reaching any bilateral agreement on the border, as well as in the case of a possible legal process, especially bearing in mind the protection of its own national and territorial interests.

IZVORI I LITERATURA

- AMANOVIĆ, B. (2013): *Teritorijalne promjene u Hrvatskoj od 1941. do 1991.*, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet; pp. 74.
- BAGARIĆ, P. (2017): Hrvatske granice nakon Drugoga svjetskog rata 1945.-1956., *Hrvatska revija*, 3.
- BARA, M. (2007): Dilasova komisija i sudbina bačkih Hrvata, *Pro Tempore*, 4 (4), 47-58.
- BOBAN, LJ. (1995): *Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 68.
- CVITANOVIĆ, A. (2002): *Geografski rječnik*. Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Filozofski fakultet u Zadru, Matica Hrvatska – Zadar, ZADIZ d.o.o. Zadar, pp. 683.
- DIMITRIJEVIĆ, D. (2003): Međunarodno-pravni tretman graničnih sporova na prostoru bivše Jugoslavije, *Međunarodni problemi*, 55 (3-4), 354-373.
- DONALDSON, J. W. (2011): *Paradox of the Moving Boundary: Legal Heredity of River Accretion and Avulsion*, *Water Alternatives*, 4 (2), 155-170.
- JELIĆ, I. (1991): O nastanku granice između Hrvatske i Srbije, *Časopis za suvremenu povijest*, 23 (1-3), 1-32.
- KLEMENČIĆ, M., SCHOFIELD, C. (2001): War and Peace on the Danube: The Evolution of Croatia-Serbia Boundary, *Boundary and territory briefing*, 3 (3), Durham University, pp. 61.
- KRALJEVIĆ, E. (2007): Prilog za povijest uprave: Komisija za razgraničenje pri Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945.-1946., *Arhivski vjesnik*, 50 (1), 121-130.
- MAGAŠ, D. (2013): *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru (Odjel za geografiju) i Meridijani, Zadar, Samobor, pp. 597.
- MATIJEVIĆ, Z. (2020): *Suvremene političko-geografske implikacije razvoja državne granice u hrvatskom Podunavlju*, Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Zadar, pp. 72.
- MRDULJAŠ, S. (2017): Etnička struktura Istočnog Srijema (1921.) i razgraničenje između Hrvatske i Srbije (1945.-1947.), *Scrinia Slavonica*, 17, pp. 181-210.
- PAVLIČEVIĆ, D. (1993): Hrvatske granice u podunavlju, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, (ur. Sekulić, A.), Matica hrvatska, Zagreb, 9-31.
- PAVLIČEVIĆ, D. (1998): *Kratka politička i kulturna povijest Hrvatske*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, pp. 76.
- RADELIĆ, Z. (2006): *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 701.
- REBA, M. (1999): *Croatia – Yugoslavia boundary on the river Danube*, neobjavljeni magistarski rad, Durham: International Boundaries Research Unit, Department of Geography, University of Durham.
- ROIĆ, M., PAAR, R. (2018): 200 godina katastra u Hrvatskoj, *Zbornik radova – VI. Hrvatski kongres o katastru* (ur. M. Raić), Hrvatsko geodetsko društvo, Zagreb, 37-50.
- SRŠAN, S. (2003): *Sjeveroistočne granice Hrvatske*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, pp.103.
- ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, M. (1995): Hrvatska istočna granica u dokumentima 1945-1947., *Fontes: Izvori za hrvatsku povijest*, 1 (1), 153-329.
- URL 1, Što predstavlja Schengenski prostor?, Republika Hrvatska, Ministarstvo pravosuđa i uprave, <https://uprava.gov.hr/sto-predstavlja-schengenski-prostor-14047/14047>, 12. 11. 2020.
- URL 2, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67105>, 22. 10. 2020.
- URL 3, Ustav Narodne Republike Hrvatske (1947.), Wikizvor [https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Narodne_Republike_Hrvatske_\(1947.\)](https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Narodne_Republike_Hrvatske_(1947.)), 3. 11. 2020.
- URL 4, *Granični spor s Hrvatskom usporit će put Srbije u EU*, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/granicni-spor-s-hrvatskom-usporit-ce-put-srbije-u-eu-154535>, 4. 11. 2020.
- URL 5, *Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske (25. lipnja 1991.)*, Hrvatski sabor, <https://www.sabor.hr/hr/deklaracija-o-proglašenju-suverene-i-samostalne-republike-hrvatske>

25-lipnja-1991, 1. 4. 2020.

URL 6, *uti possidetis*, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63502>, 7. 4. 2020.

URL 7, *Granica Hrvatske i Srbije nije Dunav, već katastarska općina*, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/granica-hrvatske-i-srbije-nije-dunav-vec-katastarska-opcina-1184569>, 1. 4. 2020.

URL 8, *Croatia–Serbia border dispute*, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Croatia%E2%80%93Serbia_border_dispute, 1. 4. 2020.

URL 9, *Granica Srbije i Hrvatske na Dunavu dogovorom ili u Den Haagu – mediji*, Ius info, <https://www.iusinfo.hr/aktualno/dnevne-novosti/21358>, 1. 4. 2020.

URL 10, *Hrvatsko selo zaglavio u Srbiji*, Jutarnji list, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/hrvatsko-selo-zaglavilo-u-srbiji-tuzna-prica-o-zaboravljenom-mjestu-u-sastavu-rh-ali-s-lijeve-strane-dunava-sve-nas-vise-uzima-drzavljanstvo-srbije-5635511>, 6. 11. 2020.

URL 11, *Uređena zemlja*, Republika Hrvatska, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Državna geodetska uprava, <https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=dkpViewerPublic>, 6. 11. 2020.

URL 12, *Google Earth*, Google, <https://earth.google.com/web>, siječanj – rujanj 2020.

ECOREGION: CONTOURS OF THE CONCEPT

EKOREGIJA: OBRISI KONCEPTA

DARIA VOYLOSHNIKOVA

University of Fribourg, Av. de l'Europe 20, 1700 Fribourg, Switzerland /
Sveučilište u Fribourgu, Fribourg, Švicarska, e-mail: daria.voyloshnikova@unifr.ch

DOI: 10.15291/geoadria.3040

UDK: 502(497.5)(262.3) =111

Pregledni rad / *Review*

Primljeno / *Received*: 30-5-2020

Prihvaćeno / *Accepted*: 9-12-2020

By now, ecosystemic regionalisation has gone through several decades of conceptual development and localised application. Yet, it remains multiform and 'open to interpretations', both in theory and practice. The article contributes to accommodating ecoregion in social sciences and humanities. To that effect, proceeding from a review of specialised literature, it outlines the essence of ecoregional approach and formulates and discusses the key characteristics of the concept 'ecoregion' (vague definitions, holistic capture, systemic nature, and manageability). Then it presents ecoregion as one of the ideas underlying a wider environmental governance setting in the Adriatic area.

KEY WORDS: ecoregion, regionalisation, environment, terminology

Ekološka regionalizacija dosad je prošla kroz nekoliko desetljeća konceptualnog razvoja i lokalizirane primjene. Ipak, i dalje je multiformna i „otvorena za interpretacije” kako u teoriji tako i u praksi. Članak pridonosi razmatranju ekoregije u okviru društvenih i humanističkih znanosti. U tu svrhu, pregledom recentne literature, rad opisuje bit ekoregionalnog pristupa i formulira i raspravlja o ključnim značajkama pojma „ekoregija” (nejasne definicije, holističko shvaćanje, sistemska priroda i upravljivost). Zatim predstavlja ekoregiju kao jednu od ideja na kojima se temelji šire okruženje upravljanja okolišem na jadranskom području.

KLJUČNE RIJEČI: ekoregija, regionalizacija, okoliš, terminologija

INTRODUCTION

The area comprising the Adriatic Sea and its terrestrial rim harbours a multitude of natural gems. While it is equally not immune to ecological problems and challenges, in a certain context these can be interpreted as cooperation opportunities. Similarly to other parts of the world, it has experienced intensified processes of environmental cooperation institutionalisation and multiplication of its formats, e.g. in the frames of the Adriatic Ionian Euroregion and the European Union Strategy for the Adriatic and Ionian Region (SARNO, 2015; SALVADOR, 2019). At the same time, the Adriatic area is a space where an organisational perspective taking root in a distinct approach to regionalisation has found application. Originating from ecology and, later, biogeography, in the 1980s ecoregional mapping principles (e.g. formulated in OMERNIK, 1987) came into wider usage to underpin the Earth's surface units classification that the World Wide Fund for Nature (WWF) employs in tackling environmental issues.

The present article pursues the goal of bridging the wealth of research on ecoregions produced in natural sciences and related disciplines with the interpretative bent of social sciences and humanities. So as to place ecoregion in the toolkit of the latter, the article summarises the essence of ecoregional approach, suggests and discusses the key characteristics of the concept in question as well as briefly exemplifies its contemporary action plan in the Adriatic area.

In line with the thesis that 'researchers acknowledge the fact that there are no "natural" regions: definitions of a "region" vary according to the particular problem or question under investigation' (HETTNE, 2005, 129), scientists have laboured to develop and refine a system of principles for a type of planetary-scale zoning, as sociologists or ethnographers could have done. Regardless of the discipline, the grounding idea of a region is boundary, a convention(ality) confirming the act of subdivision. The ensuing 'ecosystemic region', from the standpoint of a social sciences enquiry, is seen as an instrument of space production and management (environmental and at large), but

also as an analytical lens in itself. If taken as an ontologically real unit, it becomes an anchor to the natural scientific viewpoint and can serve to fetch out political and economic premises from environmental cooperation projects (defined, for instance, by the alliance-building logic) against the background of natural givens. If eviscerated critically, the concept of ecoregion swings into collision of ownership rights (be they public or private) and the post-politicisation forehandedly subsumed by the Europeanisation. The latter is meant to denote 'the process of influence deriving from European decisions and impacting member states' (HÉRITIER ET AL., 2001, 3).

ECOREGIONAL APPROACH

In the domain of ecology, it is currently a globally accepted approach to divide the sea and land into ecoregions. The division naturally ignores the lines traced by political geographers as alien to the discipline. Yet, in doing so it leaves many of the eco-units 'transboundary' in the understanding of the managing authorities and, hence, with a burden of respective environmental management problems. But turning the things around, the solution is found in international governance: 'The need for a regional ecology approach is clear' (BAILEY, 2002, 6). Such approach appears to be simply feasible in the times when it is not revolutionary anymore to undertake activities that transcend borders (BEST, 2007, 2). There ripens an extremely suggestive idea of spatial primordially that pervades not only the ecoregional, but also, more generally, the environmentalist thought voiced, for example, by a collaborator at the Foundation for the Eastern Carpathians Biodiversity Conservation in Poland (NIEWIADOMSKI, 2004, 168): 'Although political borders may divide an ecoregion, ecological systems develop beyond these virtual boundaries. Therefore, a transboundary approach towards ecological concerns and sustainable development is necessary, both in local and eco-regional scale.' The argument is typical of the scaling-to-the-problem regionalisation, i.e. 'Environmental problems are best assessed in the context of geographic areas

defined by natural features rather than by political or administrative boundaries' (BAILEY, 1998, 1. A similar viewpoint can be found in OLSON, DINERSTEIN, 1998). In practice it may look like the case in point brought by Wolmer (2003, 264), who in his description of the logic of expansion of protected areas noticed the following:

It is held that the 'ecological integrity' of certain bioregions, such as watersheds, mountains and river basins, (also variously described as biomes, biospheres, heartlands, eco-zones, eco-regions or eco-spaces) is hindered by environmentally arbitrary barriers to biotic fluxes in the form of administrative and national boundaries.

The applied value of the approach is conservation strategies, optimised for each concrete ecological region, which respond to the related concern with the imperative 'question about the appropriate scales of action' driving new environmental regionalisation (BALSIGER, 2011, 44).

Zoning (*raionirovaniye*) has been a fundamental part of the Soviet and Russian physical geographical tradition based on examining genetic interrelationships between geographic components and grounded in the positivist belief in the possibility of distinct zone delineation. This 'landscape science' (SHAW, OLDFIELD, 2007) has operated with 'continuity' and 'discreteness' as the basic analytical categories and took origin in the works of such scholars as climatologist A. Voeykov (authored *Climates of the Earth* in 1884), geographer V. Dokuchaev (1883) who first described the coincidence of zonalities of soil, climate, vegetation, and animal life, or zoologist and geographer L. Berg (1915) who defined landscape as a harmonic whole. Only much later in the 20th century, the interest for landscape surged in other parts of the world. The studies on world geographical regions (DOKUCHAEV, 1899; HERBERTSON, 1905; UDVARDY, 1975) and ecosystem ecology (ODUM, 1963) fused into works on ecological land classification which link ecology and geography for mapping ecological regions (BLASI ET AL., 2011, 75).

Ecoregions, rather than being a fruit of a quest for new knowledge, are instrumental, though loosely tuned. They are positioned as a heuristically encountered category and accepted without

a rigorous definition under the influence of post-modernism in natural sciences. Hence, they lack the rigour of a 'notion' and could be better conceived of as an 'approach'. The epistemic community, meanwhile, is also aware of the problem touching directly the foundational notion of 'ecosystem': 'in ecology, the concept of an ecosystem is highly multi-dimensional, difficult to define and hard to measure quantitatively' (BARBIER, 2009, 618).

CONCEPT COMPONENTS

Characteristically, ecoregions are large, region-scale ecosystems (BAILEY, 2002, 3), rarely coinciding with administrative territories. Natural scientists have struggled with elaborating a more precise abstract description: 'Large portions of the Earth's surface over which the ecosystems have characteristics in common are called an ecosystems region, or ecoregion' (BAILEY, 1998, p.1). The latter was preceded by more cautious definitions, e.g. 'regions of relative homogeneity with respect to ecological systems involving interrelationships among organisms and their environment', and importantly, 'at various scales' (OMERNIK, 1995, 49), or 'recognizable regions' that 'exhibit similarities in the mosaic of environmental resources, ecosystems, and effects of humans' (OMERNIK, 1995, 49). But it was also followed by a more detailed one: 'We define ecoregions as relatively large units of land containing a distinct assemblage of natural communities and species, with boundaries that approximate the original extent of natural communities prior to major land-use change' (OLSON ET AL., 2001, 933). There is an evident disagreement in the debate on the inclusion of the anthropogenic factor, let alone humans as such (BLASI ET AL., 2011, 76). A relatively woolly explanation of the term is given by one of ecoregions' major champions, WWF: 'large unit of land or water containing a geographically distinct assemblage of species, natural communities, and environmental conditions' (URL 1), which reflects the 'Global 200' definition (OLSON, DINERSTEIN, 1998), and also 'complex pattern determined by climate,

geology and the evolutionary history of the planet' (URL 1). All in all, for non-ecologists these remain 'vaguely defined eco-regions' (LOCKYER, VETETO, 2013, 8), nevertheless meekly covering the whole planet in a consistent manner.

Another grand idea behind the ecoregion is holistic capture. A famous Swedish geographer T. Hägerstrand (1976, 329) premonished the colleagues: 'How can any sane person dare to confess a hope that he can say something about how to view Nature as a wholeness?' Howbeit, he advocated an integrative scientific effort in human and biological geography and bequeathed what follows: 'I see a central task for Geography to investigate carefully the workings of collateral processes under the perspective of all things togetherness and use its insights to teach the lessons of finitude' (HÄGERSTAND, 1976, 334). Under the influence of landscape geography, in landscape ecology a 'holistic and future-oriented conception' of landscape (NAVEH, 2000, 7) has been developing since the aftermath of the World War II (in particular, in Czechoslovakia and later in Slovakia) to embed innovative methods of planning and management in the vision of singularity. The latter is similarly incorporated in the study of ecosystems (OMERNIK, 1995). Ecoregional holism, in turn, offers a paradoxically Cartesian facilitation in response to the positivist itch: it goes vertical in each of the contiguous partitions – as R. G. Bailey (2002, 7) insisted, relying on the ecological land classification technique of J. S. Rowe and J. W. Shread (1981) – to grasp 'a composite whole where the most significant features converge in a distinct and sustained way' (McCLOSKEY, 1989, 131). This provides not only a *sui generis* container for scientific surveying of systemic interconnection and emergent properties, but also a scalable governability matrix, for 'the natural resources of an area do not exist in isolation' (BAILEY, 1998, 1) and, consequently, require the anti-Cartesian principle of holism to change the science and practice of resource management (NAVEH, 2000) at least in a specific locus. This holistic syntheticism bears a promise for grounding some other concepts, such as sustainability.

Going further, an ecoregional approach helps

to overcome the social-natural binary opposition, since under certain circumstance it permits to incorporate the social component into a holistic analysis, additional to the biocoenosis framework. In this vein, 'human activities in the watershed' are judged to be as one of 'the most important factors influencing or determining the composition, structure, pattern, process and function of aquatic ecosystems' (GAO ET AL., 2011, 4370). Traditionally, human development is discursively set as a thing apart from the realm of Nature. For example, the line of argument established by L. White Jr. (1967) to trace the roots of the ecological crisis posited that it 'was a result of our inculcated Judeo-Christian belief in a transcendent God whose most valued creation ..., "Man" was given dominion over the rest, and was thus separated from it.' However, there is a countertendency in depicting humans (BOYCE, 2002, 3) or the whole humanity (like in Badiou's philosophy in JOHAL, 2015) as a part of Nature or of the global ecosystem (NAVEH, 2000, 14, using Carson's metaphor of the web of life).

The third important aspect is that ecoregions are systemic: they are defined (with possible imperfections) based on a number of interconnected characteristics, such as vegetation, soil, climate, and specific ecosystem components. The classification can follow one characteristic, like Bailey's genetic approach to the delineation of natural communities of the Earth (BAILEY, 1998, 4). But in that case it is less robust, for instance, like the one based on watersheds: a watershed does not necessarily comprise a single ecosystem, thus, failing to give a neat 'spatial context' to frame environmental problems (OMERNIK, 1995, 61). Thus, some put forward the 'principle of comprehensiveness and dominance' of ecosystemic factors (GAO ET AL., 2011, 4371). Biota and its distribution is yet an important criterion (OLSON ET AL., 2001, 935), because ecoregions are expected to address the threat of biodiversity loss and degradation. This basic element can be interpreted even more narrowly, turning ecoregions into 'regions of similar geographical distribution of animal species' (*The Danube river...*, 2005, 44). Interestingly, it is suggested that subdivision can be 'reflections of the people living in place' (McCLOSKEY, 1989, 131)

and follow 'cultural practices' (like dairy farming) along with 'geographical boundaries provided by the watershed' (like a series of lakes) (SCHERMER, KIRCHENGAST, 2008, 638).

The work performed on aquatic ecoregions is even more intricate, having as the objective 'to reveal the hierarchical structure and spatial variability of watershed-scale aquatic ecosystems and to provide support for the differentiated management of aquatic ecosystems and the water equality targets management at a watershed scale', an early step being the discovery of 'the spatial distribution and pattern of biological species, community and population' (GAO ET AL., 2011, 4370). For the studies of environmental cooperation this gives a clue to the integrity between the land and water areas, since in delineating an aquatic ecoregion the principle 'of including land area' is to be adhered to: '[t]hat is to say, the watershed or subwatershed characteristics could control or influence the aquatic life in rivers, streams and other types of water' (GAO ET AL., 2011, 4370). Whichever set of parameters is used, the outcome desired is that ecoregions 'occur in predictable locations in different parts of the world and can be explained in terms of the processes producing them' (BAILEY, 1998, 2).

Conceiving of that patchy, but all-comprising space inevitably evokes boundary as one of the necessary components, embodying the minimum of order. Allegedly, 'the basic unit of most ecological processes is spatial and is synonymous with the land or natural landscape that defines the boundary of the system' (BARBIER, 2009, 618). The indicative delineation principle invites to separate zones, keeping most differences in structure and function of ecosystems apart and most similarities within an ecoregion (GAO ET AL., 2011, 4371). The practical outcome is that 'most ecoregions contain habitats that differ from their assigned biomes' (OLSON ET AL., 2001, 935). According to WWF, the systemic 'boundaries of an ecoregion are not fixed and sharp, but rather encompass an area within which important ecological and evolutionary processes most strongly interact' (URL 1). What is noteworthy, at the same time, is that each ecoregion is a complete unit and there is 'no separation [space] and over-

lap between' the units (GAO ET AL., 2011, 4371). Indeed, this is *sine qua non* for the scientific ideation, as far as we are reminded by J. Wullweber (2015, 81) that '[l]imits of a system require a radical exclusion – they are not neutral but antagonistic limits'. Thus, on the ground within each partition there actually needs to be a transitional element to balance ecological continuity and differentiation. One of the suitable tools is the concept of ecotone that refers to a zone accumulating tensions coming from the bordering biological communities (BOBRA, 2007). It dates back to the 19th century and during its lifespan was developed, for example, by Frederic Clements (who published *Research Methods in Ecology* in 1905) and B. Kuznetsov (who introduced in 1936 the term 'synperate' meaning the limit for a multiple-species range).

However, ecoregion as an intentional object is being put into discrete models of organisation of the geographic space, having a pronounced manageability orientation. On a map, it is transformed into an object, a compact piece of a colourful tool, from a system. Evidently, finding boundaries of an object is far easier than coming to an agreement on the limits of a system; on the other hand, these are also 'natural limits' that have the weakness of being surprisingly discursively mouldable. It might be a reason behind the narrowing of the holistic vision in the applied perspective to favouring vertical interconnectedness while obscuring the links between spatialized ecological systems. Ecoregions appear to have an inbuilt administrative perspective crafted through scientific self-empowering of man, so that he does not feel helpless if faced with the 'Whole of Nature'. This also brings about an interesting insight into the studies of the states' patchwork: the dealing with its ideation and practice are mostly kept separate. There might be a way to think of states' immediate, systemically pervasive, ontological interrelation without having to 'jump scales' (HEROD, WRIGHT, 2002, 10) to the global or regional issue level. Additionally, ecoregion delineation in the same geographical area can encompass a single type of division (OMERNIK, 1987, 119) or multiple hierarchical levels to be 'operated at different spatial scales'

(GAO ET AL., 2011, 4371). In that way, being a minimally discrete parcel of a global system and eventually containing subdivisions, ecoregion is one of the 'mediating levels between local and planetary life' (McCLOSKEY, 1989, 131).

Fourthly, ecoregions ought to be manageable as well as to support the management system. Environmental policy at a natural region level was envisioned already in the 19th century by John Wesley-Powell, among others (BALSIGER, 2011, 44). In our times, as T. Hägerstrand (1976, 331) commented, '[l]andscapes or regions with their total content of connected natural and societal phenomena are again coming up on the agenda, if not for other reasons than the practical ones.' This required developing globally scaled, but locally implementable policies, thus '[d]ecision-makers are looking around for experts who are willing to provide broad assessments of alternative courses of action' (HÄGERSTAND, 1976, 331). There was, though, a regrettable impediment: the previously '[e]xisting maps of global biodiversity' were 'ineffective planning tools because they divide[d] the Earth into extremely coarse biodiversity units ... typically well beyond the size of landscapes tractable for designing networks of conservation areas' (OLSON ET AL., 2001, 934). Therefore, in tinkering a more convenient instrument a substantial role has been played by the corpus of publications (e.g. OLSON, DINERSTEIN, 1998; SPALDING ET AL., 2007) produced by NGO-affiliated scholars (WWF, the International Union for the Conservation of Nature (IUCN) etc.) who had also used biogeographic maps developed by area experts in the past, including the Digital Map of European Ecological Regions (DMEER) of the European Environment Agency (EEA) (URL 2). In the outcome, the terrestrial world was subdivided on a qualitative map 'into 14 biomes and eight biogeographic realms' with 867 ecoregions within, of which 402 are comprised by 237 units of the 'Global 200' identifying conservation priority areas (OLSON ET AL., 2001, 934). As a geographical project, ecoregion has to be constructed 'backwards'. Stemming from an administrative need, it is being 'greened' back to the discourse of nature. The respective approach may involve large-scale bricolage and certain geopolitical am-

bition on behalf of the stakeholders (BALSIGER, 2011, 45).

A fresh development in moving toward more abstraction in environmental management imaginary has been the landscape archetype for simplified spatial categorisation facilitating the administration of the ecological: the assumption is 'that the same processes shape units in the same category and that these processes are subject to the same drivers and constraints in a particular category' (CULLUM ET AL., 2017, 97). The archetype serves 'as a starting point for the description of a landscape' by providing 'useful ways of articulating the assumptions underlying geo-ecological classifications and maps, guiding the selection of scales and variables' (CULLUM ET AL., 2017, 98).

PRACTICAL APPLICATION AND THE ADRIATIC AREA

Ecoregion is particularly convenient for policy and programme planning and management at the regional and macro-regional scale. For a landscape analogy E. B. Barbier (2009, 613) wrote that 'by adopting ecological landscape, or land area, as the basic unit, modelling the ecosystem as a natural asset is relatively straightforward.' The ready governance model that comes with this feature also contains the idea of bordering in the sense of 'communicating by drawing border' or 'by making a distinction' (SENDHARDT, 2013, 31). Such communication is gradually extended to all the stakeholders in the unified environmental management process, and the new 'spatial schema' of ecoregion determines their decisions and behaviour (MOORE, 2008, 216). After that, 'scale-matching' of tools to the ecosystem level (DALLIMER, STRANGE, 2015, 132-133) becomes possible.

In the environmentalist practice, WWF entertains conservation planning at ecoregional scale and IUCN follows a similar area approach, in part because 'using this base map to frame discussions' (OLSON ET AL., 2001, 936) helps to advance conservation projects through bureaucracies. The Nature Conservancy worked on an ecoregion framework for conservation planning

in terrestrial, freshwater, and nearshore marine environments (GROVES ET AL., 2000) and, furthermore, the planning approach was tested and improved during the preparation, implementation and individual review of ecoregional and regional conservation plans for the United States and other countries around the globe (GROVES ET AL., 2000). Ultimately, ecosystems region 'has been increasingly accepted and adopted in the ecological management by various governments in many counties' (GAO ET AL., 2011, 4368). Ecoregions as units of environmental management are used in such countries as Bolivia, Canada, and Peru. Furthermore, they also become a framework for transnational cooperation, like the Carpathian Ecoregion Initiative (CERI). It must be noted that the very ecosystem classifications or single ecoregion descriptions are subject to periodical review and correction.

The Adriatic area here refers to the space of the eponymous sea and territorial stripes on its shores, far from spanning beyond the sea's catchment area. Under the DMEER classification (URL 2), the respective land area puzzles together the diverse and vulnerable ecoregions of Illyrian deciduous forest, Italian sclerophyllous and semi-deciduous forests, Tyrrhenian-Adriatic sclerophyllous and mixed forests, Po basin mixed forests, and Dinaric Mountains mixed forests. Importantly, it is the most 'transnational' Mediterranean-Sea-type marine ecoregion (SPALDING ET AL., 2007) surrounded by the terrestrial ones. Croatia, Italy, Albania, Bosnia and Herzegovina, Slovenia, and Montenegro have a common frame of reference, supportive of the ideas of ecoregionalisation: in particular, these are environmental standards reflected in the European Union's norms applied in the member states or invoked through apposite provisions in the stabilisation and association agreements. The countries share experience of international ecological cooperation (SPOTO, 2009; VALLAROLA, 2013).

Thereby, ecoregion is only one of the whole array of instruments used to underpin the international environmental governance setting, able however to influence the configuration of cooperative ties and efforts. What can be especially practically important for the countries in

the process of political and economic transition, is that ecological strategies have to take into account socioeconomic conditions as well. This is due to the assumption that ecoregions may be undergoing rapid change (GROVES ET AL., 2000, 2-2) when affected by a sharp modulation in the anthropogenic factor (GROVES ET AL., 2000, 6-2, the authors distinguish biodiversity loss affecting an ecoregion and human activities as its source). There are several forms in which the concept of ecoregion plays out in the Adriatic area: 1) a global and to a considerable extent unified scientific tool applied at the microstructural level of a region (e.g. to ground maps or research plans); 2) a generic guiding principle transpiring, for example, in the Bern Convention of 1979 or internal European Union's environmental legislation (e.g. the Habitats Directive of 1992); 3) a format for policy development at the national level, for example, by the Italian Ministry for the Environment; 4) consequently, an idea behind interventions in physical space for environmental conservation (the vastest examples are the Emerald Network and the Natura 2000 process); 5) a framing and overarching term for single transversal projects, e.g. the WWF Dinaric Arc Ecoregion (2007-2011) or the Julian Alps Ecoregion (since 2009), both focused on protected areas; 6) a unit of (economic) activity range encircling, such as in the case of the Alpe-Adria bioregion. The discursive overall emphasis is being made on the flexibility and transnational thrust of the concept.

The variety of ways in which ecoregional approach pervades environmental policy realisation in the Adriatic area matches the multifacetedness it demonstrates at the global scale. At the same time, being only a specific tool matured in a particular current of the environmentalist thought, the approach anchors the respective perspective at the programmatic level and can then nimbly underlie multiple policy layers. As in the case of the list above, it can be also used to shift the focus of the analysis to only one of the aspects of cooperation development. Moreover, such experience with different individual initiatives containing ecoregional logic has allowed the actors in the area to accumulate data and knowledge for capacity building and

intra-regional exchanges. Yet, there is a lack of spatial and temporal consistency in the practice of the approach: on the one hand, some areas, unlike some other, have not experienced ecoregion-based management; on the other hand, the flagship role of the ecoregional format has subsided over time, giving way to the larger conceptual unit of the macro-region.

CONCLUSIONS

Even if 'ecoregion' is still vague as a natural scientific notion, it is a valid managerial concept. It determines the scale and eventually the hierarchical level of environmental problem definition and solving. Therefore, adopting a structuring ecoregional outlook deepens analytical incisiveness of research on policy development, community engagement and place-making, spatial per-

mutations, and governance assemblages.

The Adriatic basin has seen continued environmental conservation and cooperation efforts unroll over the past decades. In the meantime, the tool of ecoregion has not only preserved its importance among conservationists, but it has also evolved in certain aspects. Already having a solid scientific base in the area, this straightforward and scalable approach is easily being included into complex territorial management conceptualisation in a larger region, such as the Adriatic Ionian space. Therefore, the persistence of ecoregional vision contributes to path dependency in environmental policy development and implementation, which cannot be addressed but at higher levels of governance and policy-making. The theme of ecoregion then remains interesting for researchers as a source of traceable markers of context and discourse against the backdrop of pan-regional sustainability pursuit activation.

BIBLIOGRAPHY

- BAILEY, R. G. (1998): *Ecoregions: the ecosystem geography of the oceans and continents*, Springer, New York, pp. 176.
- BAILEY, R. G. (2002): *Ecoregion-based design for sustainability*, Springer, New York, pp. 222.
- BALSIGER, J. (2011): New environmental regionalism and sustainable development, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 14, 44-48, DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.03.019
- BARBIER, E. B. (2009): Ecosystems as natural assets, *Foundations and Trends in Microeconomics*, 4 (8), 611-681.
- BERG, L. S. (1915): Predmet i zadachi geografii, *Izvestiia IRGO*, 51 (9), 463-475.
- BEST, U. (2007): *Transgression as a rule: German-Polish cross-border cooperation, border discourse and EU enlargement*, LIT Verlag, Münster, pp. 296.
- BLASI, C., CAPOTORTI, G., FRONDONI, R., GUIDA, D., MOLLO, B., SMIRAGLIA, D., ZAVATTERO, L. (2011): Vegetation science and the ecoregional approach: a proposal for the ecological land classification of Italy, *Fitosociologia*, 48 (1), 67-80.
- BOBRA, T. V. (2007): Poniatiya “granitsa” – “ekoton” – “geoekoton”, *Kultura narodov Prichernomor'ya*, 112, 7-12.
- BOYCE, J. K. (2002): *The political economy of the environment*, Edward Elgar, Cheltenham, pp. 160.
- CULLUM, C., BRIERLEY, G., PERRY, G. L. W., WITKOWSKI, E. T. F. (2017): Landscape archetypes for ecological classification and mapping: the virtue of vagueness, *Progress in physical geography*, 41 (1), 95-123.
- DALLIMER, M., STRANGE, N. (2015): Why socio-political borders and boundaries matter in conservation, *Trends in ecology and evolution*, 30 (3), 132-139.
- DOKUCHAEV, V. V. (1883): *Russkiy chernoziom*, Imperatorskoie Vol'noie ekonomicheskoe obshchestvo, Saint-Petersburg, pp. 326.
- DOKUCHAEV, V. V. (1899): *K ucheniiu o zonakh prirody. Gorizontalnye i vertikal'nyie pochvennyie zony*, Tipografiya SPb. Gradonachal'stva, Saint-Petersburg, pp. 28.
- GAO, Y., GAO, J., CHEN, J., XU, Y., ZHAO, J. (2011): Regionalizing aquatic ecosystems based on the river subbasin taxonomy concept and spatial clustering techniques, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8 (11), 4367-4385, DOI: 10.3390/ijerph8114367
- GROVES, C., VALUTIS, L., VOSICK, D., NEELY, B., WHEATON, K., TOUVAL, J., RUNNELS, B. (2000): *Designing a geography of hope: a practitioner's handbook for ecoregional conservation planning*, Nature Conservancy, Arlington, pp. 82.
- HÄGERSTAND, T. (1976): Geography and the study of interaction between nature and society, *Geoforum*, 7 (5-6), 329-334, DOI: 10.1016/0016-7185(76)90063-4
- HERBERTSON, A. J. (1905): The major natural regions: an essay in systematic geography, *The Geographical Journal*, 25 (3), 300-310.
- HÉRITIER, A., KERWER, D., KNILL, C., LEHMKUHL, D., TEUTSCH, M., DOUILLET, A.-C. (2001): *Differential Europe: The European Union impact on national Policymaking*, Rowman and Littlefield, Lanham, pp. 368.
- HEROD, A., WRIGHT, M. W. (2002): Placing scale: an introduction, in: *Geographies of power: placing scale*, (eds. Herod, A., Wright, M. W.), Blackwell Publishing, Oxford, 1-14.
- HETTNE, B. (2005): Beyond the 'new' regionalism, *New Political Economy*, 10 (4), 543-571, DOI: 10.1080/13563460500344484
- JOHAL, A. (2015): Badiou, ecology, and the subject of change, *Contours Journal*, 6, 51-57.
- LOCKYER, J., VETETO, J. R. (2013): Environmental anthropology engaging ecotopia. An introduction, in: *Environmental anthropology engaging ecotopia: bioregionalism, permaculture, and ecovillages*, (eds. Lockyer, J., Veteto, J. R.), Berghahn Books, Oxford, 1-31.
- MCCLOSKEY, D. (1989): On ecoregional boundaries, *Trumpeter*, 6 (4), 127-131.
- MOORE, A. (2008): Rethinking scale as a geographical category: from analysis to practice, *Progress in Hu-*

- man Geography*, 32 (2), 203-225, DOI: 10.1177/0309132507087647
- NAVEH, Z. (2000): What is holistic landscape? A conceptual introduction, *Landscape and Urban Planning*, 50 (1-3), 7-26, DOI: 10.1016/S0169-2046(00)00077-3
- NIEWIADOMSKI, Z. (2004): The Carpathians as a region of international co-operation, *Europa Regional*, 12 (4), 168-172.
- ODUM, E. P. (1963): *Ecology*, Holt, Rinehart and Winston, New York, pp. 152.
- OLSON, D. M., DINERSTEIN, E. (1998): The Global 200: a representation approach to conserving the Earth's most biologically valuable ecoregions, *Conservation Biology*, 12 (3), 502-515.
- OLSON, D. M., DINERSTEIN, E., WIKRAMANAYAKE, E. D., BURGESS, N. D., POWELL, G. V. N., UNDERWOOD, E. C., D'AMICO, J. A., ITOUA, I., STRAND, H. E., MORRISON, J. C., LOUCKS, C. J., ALLNUTT, T. F., RICKETTS, T. H., KURA, Y., LAMOREUX, J. F., WETTENGLER, W. W., HEDAO, P., KASSEM, K. R. (2001): Terrestrial ecoregions of the world: a new map of life on Earth, *BioScience*, 51 (11), 933-938, DOI: 10.1641/0006-3568(2001)051[0933:TEOTWA]2.0.CO;2
- OMERNIK, J. M. (1987): Ecoregions of the conterminous United States, *Annals of the Association of American Geographers*, 77 (1), 118-125, DOI: 10.1111/j.1467-8306.1987.tb00149.x
- ROWE, J. S., SHREAD, J. W. (1981): Ecological land classification: a survey approach, *Environmental management*, 5 (5), 451-464, DOI: 10.1007/BF01866822
- SALVADOR, R. (2019): A strategy for the Adriatic and Ionian Maritime Region: the making of a Macro-region across the EU border, in: *The overarching issues of the European space: a strategic (re)positioning of environmental and socio-cultural problems?*, (eds. Pina, H., Martins, M. F.), Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 327-334.
- SARNO, E. (2015): La cooperazione transfrontaliera per le aree protette nell'Eurodistretto Adriatico, *Geotema*, 49, 174-177.
- SCHERMER, M., KIRCHENGAST, C. (2008): Eco-regions: how to link organic farming with territorial development, in: *Cultivating the future based on science, V.2. Livestock, socio-economy and cross disciplinary research in organic agriculture. Proceedings of the second scientific conference of the International Society of Organic Agriculture Research*, (eds. Neuhoff, D., Halberg, N., Alföldi, T., Lockeretz, W., Thommen, A., Rasmussen, I.A., Hermansen, J., Vaarst, M., Lueck, L., Caporali, F., Høgh Jensen, H., Migliorini, P., Willer, H.), ISOFAR, Bonn, 636-639.
- SENDHARDT, B. (2013): Border types and bordering processes. A theoretical approach to the EU/Polish-Ukrainian border as a multidimensional phenomenon, in: *Borders and border regions in Europe*, (eds. Lechevalier, A., Wielgohs, J.), Transcript, Bielefeld, 21-43.
- SHAW, D. J. B., OLDFIELD, J. (2007): Landscape science: a Russian geographical tradition, *Annals of the Association of American Geographers*, 97 (1), 111-126, DOI: 10.1111/j.1467-8306.2007.00526.x
- SPALDING, M. D., FOX, H. E., ALLEN, G. R., DAVIDSON, N., FERDAÑA, Z. H., FINLAYSON, M., HALPERN, B. S., JORGE, M. A., LOMBANA, A., LOURIE, S. A., MARTIN, K. D., MCMANUS, E., MOLNAR, J., RECCHIA, C. A., ROBERTSON, J. (2007): Marine ecoregions of the world: a bioregionalization of coastal and shelf areas, *BioScience*, 57 (7), 573-583, DOI: 10.1641/B570707
- SPOTO, M. (2009): AdriaPAN: un nuovo progetto per le aree protette marine e costiere dell'Adriatico, in: *Aree protette costiere e marine. Pianificazione e forme di finanziamento. Atti dei seminari 2008 AIDAP in "Benvenuto Parco" Area Marina Protetta Torre del Cerrano*, (ed. Vallarola, F.), EDIT Press, Castellalto, 183-200.
- The Danube river basin district. Part A – basin-wide overview*, ICPDR, Vienna, 2005.
- UDVARDY, M. A. (1975): *A classification of the biogeographical provinces of the world*. IUCN Occasional Paper 18, IUCN, Morges, pp. 49.
- URL 1, *What is an ecoregion*, WWF, <http://wwf.panda.org>, 6. 8. 2016.
- URL 2, *DMEER: Digital Map of European Ecological Regions*, EEA, <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/dmeer-digital-map-of-european-ecological-regions>, 12. 11. 2009.

- VALLAROLA, F. (2013): *Adriatico Protetto*, Lulu edizioni, Pineto, pp. 130.
- WHITE, L. JR. (1967): The historical roots of our ecologic crisis, *Science: New Series*, 155 (3767), 1203-1207.
- WOLMER, W. (2003): Transboundary conservation: the politics of ecological integrity in the Great Limpopo transfrontier park, *Journal of Southern African Studies*, 29 (1), 261-278, DOI: 10.1080/0305707032000060449
- WULLWEBER, J. (2015): Global politics and empty signifiers. The political construction of high technology, *Critical Policy Studies*, 9 (1), 78-96, DOI: 10.1080/19460171.2014.918899

KRONIKA ODJELA ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA U ZADRU 2019./2020.

ODVIJANJE NASTAVE U AKADEMSKOJ GODINI 2019./2020.

U dvadeset šestoj akademskoj godini ostvarivanja dvopredmetnoga studija geografije, u kombinaciji s drugim predmetom: povijest, sociologija, strani jezik, etnologija i antropologija, filozofija i dr., od osnivanja akademske godine 1994./1995. te u četrnaestoj godini ostvarivanja jednopredmetnoga studija primijenjene geografije od akademske godine 2005./2006. Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru uspješno je proveo planirani program rada na preddiplomskoj i diplomskoj razini studija. Od akademske godine 2010./2011., u suradnji s Odjelom za povijest Sveučilišta u Zadru, ostvaren je i poslijediplomski znanstveni studij *Jadran – poveznica među kontinentima* koji je uspješno nastavljen i u akademskoj godini 2019./2020.

Na Odjelu za geografiju zaposlena su dvadeset i dva stalna djelatnika u različitim znanstveno-nastavnim zvanjima: šest redovitih profesora, osam izvanrednih profesora, četiri docenta i četiri asistenta. Odjel je imao i dva vanjska suradnika u docentskim zvanjima. Pročelnica Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru bila je izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević, a zamjenica pročelnice izv. prof. dr. sc. Anica Čuka. Prof. dr. sc. Josip Faričić od 2015. godine obavlja dužnost prorektora za strategiju razvoja i izdavaštvo Sveučilišta u Zadru. Prof. dr. sc. Damir Magaš bio je član Senata Sveučilišta u Zadru.

U uredu Odjela za geografiju djeluje tajništvo Odjela za geografiju, a tajnica je Ana Ažić-Potočnjak, dipl. turistički komunikolog.

Nastavni plan i program dodiplomskog i preddiplomskog studija ostvaren je prema sljedećem rasporedu:

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
A) PREDDIPLOMSKI STUDIJ			
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Uvod u geografiju	3P+1V (60)	doc.	dr. sc. A. Blaće
Matematička geografija	2P+1V (45)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić T. Marelić, mag. geogr.
Osnove geologije I.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. D. Perica
Geoinformatika	1P+2V (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Uvod u znanstveno-istraživački rad	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Multimedijska geografija	1P+2V (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. D. Radoš

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Kartografija I.	2P+1S (45)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić T. Marelič, mag. geogr.
Osnove geologije II.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija II.	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Grafičke metode u geografiji	3V (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Kvantitativne metode u geografiji I.	1P+2V (45)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
Biogeografija s ekologijom	2P+1V (45)	doc. (vanj. sur.)	dr. sc. K. Žganec
Uvod u ekonomsku geografiju	2P+1S (45)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Terenska nastava I.	30 sati semestralno	red. prof. doc.	dr. sc. M. Surić dr. sc. A. Blaće
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Uvod u geografiju	3P (45)	doc.	dr. sc. A. Blaće
Matematička geografija	2P+1V (45)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić T. Marelič, mag. geogr.
Osnove geologije I.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. D. Perica
Uvod u znanstveno-istraživački rad	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Kartografija I.	2P (30)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić T. Marelič, mag. geogr.
Osnove geologije II.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija II.	2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Grafičke metode u geografiji	2V (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Kvantitativne metode u geografiji I.	1P+1V (30)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
Uvod u ekonomsku geografiju	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Terenska nastava I.	30 sati	red. prof. doc.	dr. sc. M. Surić dr. sc. A. Blaće
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Klimatologija I.	2P+1V (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. R. Lončarić dr. sc. D. Radoš
Kartografija II.	2P+1V (45)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić T. Marelič, mag. geogr.
Demografija I.	2P+1S+1V (60)	red. prof. doc.	dr. sc. S. Mrđen dr. sc. S. Šiljeg
Geomorfologija I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Kvantitativne metode u geografiji II.	2P+2V (60)	doc.	dr. sc. A. Blaće
Regionalna geografija Australije, Oceanije i Antarktike	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Regionalna geografija Azije s Rusijom	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. D. Radoš
Regionalna geografija Angloamerike	3P (45)	red. prof. asistent	dr. sc. Ž. Šiljković T. Marelić, mag. geogr.
Kulturalna geografija	2P+1S (45)	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Klimatologija II.	2P+1V (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. R. Lončarić dr. sc. D. Radoš
Demografija II.	2P+1S+1V (60)	red. prof. doc.	dr. sc. S. Mrđen dr. sc. S. Šiljeg
Geomorfologija II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Agrarna i ruralna geografija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Geografski informacijski sustavi I.	1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
Industrijska geografija	2P+1S (45)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Terenska nastava II.	40 sati	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Regionalna geografija Afrike	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Geografija religija	1P+2S (45)	red. prof. izv. prof.	dr. sc. J. Faričić dr. sc. L. Mirošević
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Klimatologija I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Kartografija II.	2P+1V (45)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić T. Marelić, mag. geogr.
Demografija I.	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen
Geomorfologija I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Regionalna geografija Australije, Oceanije i Antarktike	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Regionalna geografija Azije s Rusijom	2P (30)	doc.	dr. sc. D. Radoš
Kvantitativne metode u geografiji II.	2P+1V (45)	doc.	dr. sc. A. Blaće
Regionalna geografija Angloamerike	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Kulturalna geografija	2P	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Klimatologija II.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Demografija II.	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen
Geomorfologija II.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Regionalna geografija Afrike	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Terenska nastava II.	40 sati	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Agrarna i ruralna geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Geografski informacijski sustavi I.	1P+2V (45)	doc.	dr. sc. D. Radoš
Industrijska geografija	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Geografija religija	1P+1S (30)	red. prof. izv. prof.	dr. sc. J. Faričić dr. sc. L. Mirošević
3. GODINA STUDIJA, 5. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJI PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Uvod u političku geografiju	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Urbana geografija I.	2P+1S	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
Regionalna geografija Hrvatske I.	2P+1S (45)	red. prof. doc.	dr. sc. D. Magaš dr. sc. D. Radoš
Regionalna geografija Latinske Amerike	2P+1S (45)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Regionalna geografija Europe	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Turistička geografija	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
Historijska geografija	2P+1S (45)	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.
Hrvatsko iseljeništvo	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Pedogeografija	1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. D. Perica
Geografski informacijski sustavi II.	2P+2V (60)	izv. prof. asistent	dr. sc. A. Šiljeg I. Marić, mag. geogr.
Geografski informacijski sustavi I.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
3. GODINA STUDIJA, 6. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJI PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Prometna geografija	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Urbana geografija II.	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
Pomorska geografija	2P+1S (45)	izv. prof. asistent	dr. sc. R. Lončarić T. Marelić, mag. geogr.
Regionalna geografija Hrvatske II.	2P+1S (45)	red. prof. doc.	dr. sc. D. Magaš dr. sc. D. Radoš
Geopolitički sustavi i granice u svijetu	2P+1S (45)	doc. doc.	dr. sc. B. Vukosav dr. sc. A. Blaće
Geografija prirodnih prijetnji	1P+1S (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
Medicinska geografija	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
Geografija porodice	1P+2S (45)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen
Kartografija i vizualizacija	1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
Terenska nastava III.	40 sati	red. prof.	dr. sc. D. Perica
3. GODINA STUDIJA, 5. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJI GEOGRAFIJE			
Uvod u političku geografiju	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Urbana geografija I.	2P (30)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
Regionalna geografija Hrvatske I.	2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Magaš

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi	
Regionalna geografija Latinske Amerike	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković	
Regionalna geografija Europe	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Turistička geografija	2P (30)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka	
Historijska geografija	2P (30)	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.	
Hrvatsko iseljeništvo	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka	
3. GODINA STUDIJA, 6. SEMESTAR – DVPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Prometna geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo	
Urbana geografija II.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević	
Regionalna geografija Hrvatske II.	2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Magaš	
Geopolitički sustavi i granice u svijetu	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Pomorska geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić	
Regionalna geografija Europe	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Geografija prirodnih prijetnji	1P+1S (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar	
Medicinska geografija	1P+2S (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar	
Geografija porodice	1P'1V (30)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen	
Kartografija i vizualizacija	1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg	
Terenska nastava III	40 sati	red. prof.	dr. sc. D. Perica	
B) DIPLOMSKI STUDIJ				
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u I.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Geografska analiza krajolika	1P+2V (45)	doc.	dr. sc. A. Blaće
	Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	2P+1S (45)	izv. prof. asistent	dr. sc. V. Graovac Matassi I. Marić, mag. geogr.
	Osnove oceanologije	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Turistički prostorni resursi Hrvatske	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
	Metodika nastave geografije I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Geografija hrvatskih otoka	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
	Antropološka demografija	1P+2S (45)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen
	Geografski informacijski sustavi II.	2P+2V (60)	izv. prof. asistent	dr. sc. A. Šiljeg I. Marić, mag. geogr.
	Geografski informacijski sustavi I.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg

Predmet		Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	2P+1S (45)	izv. prof. asistent	dr. sc. V. Graovac Matassi I. Marić, mag. geogr.
	Geografija hrvatskih otoka	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
	Geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Osnove oceanologije	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Turistički prostorni resursi Hrvatske	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
	Geografska analiza krajolika	1P+2V (45)	doc.	dr. sc. A. Blaće
	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u I.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Metodika nastave geografije I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Antropološka demografija	1P+2S (45)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Geografski aspekti regionalizacije i prostornog planiranja	2P+1S (45)	red. prof. izv. prof.	dr. sc. D. Magaš dr. sc. A. Šiljeg
	Prostorne analize u GIS-u	1P+1S+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Daljinska istraživanja	2P+2V (45)	izv. prof. asistent	dr. sc. A. Šiljeg I. Marić, mag. geogr.
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji II.	2S (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Geografija krša	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
	Geografija Jadrana	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
	Demografski prostorni resursi	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Metodika nastave geografije II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Terenska nastava	40 sati	izv. prof. izv. prof.	dr. sc. A. Čuka dr. sc. A. Šiljeg
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Geografija Jadrana	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
	Geografski aspekti regionalizacije i prostornog planiranja	2P+1S (45)	red. prof. izv. prof.	dr. sc. D. Magaš dr. sc. A. Šiljeg
	Geografija krša	2P+1V(45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji II.	2S (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Daljinska istraživanja	2P+2V (60)	izv. prof. asistent	dr. sc. A. Šiljeg I. Marić, mag. geogr.
	Prostorne analize u GIS-u	1P+1S+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Demografski prostorni resursi	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Metodika nastave geografije II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Terenska nastava	40 sati	izv. prof. izv. prof.	dr. sc. A. Čuka dr. sc. A. Šiljeg

Predmet		Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – DVPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Metodika nastave geografije I.		2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji I.		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Geoekologija		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Turistički prostorni resursi Hrvatske		2P (30)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
Geografija hrvatskih otoka		1P+1S (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Modeliranje prostornih podataka u GIS-u I.		1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
Geografska analiza krajolika		1P+1V (30)	doc.	dr. sc. A. Blaće
Osnove oceanologije		2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Antropološka demografija		1P+1S (30)	red. prof.	dr. sc. S. Mrđen
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – DVPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Metodika nastave geografije II.		2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji II.		2S (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Geografija Jadrana		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Geografski aspekti regionalizacije i prostornog planiranja		2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Magaš
Geografija krša		2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Prostorne analize u GIS-u		1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
Daljinska istraživanja		1P+2V (30)	izv. prof. asistent	dr. sc. A. Šiljeg I. Marić, mag. geogr.
Demografski prostorni resursi		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Terenska nastava		40 sati	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Prirodno-geografski aspekti promjena u okolišu	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u II.	2P+2V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. S. Šiljeg
	Stručna praksa	3V (45)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
	Diplomski seminar	2S (30)	doc.	dr. sc. A. Blaće
	Upravljanje prostorom i smanjenje rizika od katastrofa	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Primijenjena geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Metodika nastave geografije III.	3V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geografske izvannastavne i izvanškolske aktivnosti	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geografski pristup vrednovanju kulturne baštine	1P+2S (45)	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.

Predmet		Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno - nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Primijenjena geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Geografski pristup vrednovanju kulturne baštine	1P+2S (45)	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.
	Prirodno-geografski aspekti promjena u okolišu	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u II.	2P+2V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. S. Šiljeg
	Stručna praksa	3V (45)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
	Diplomski seminar	2S (30)	doc.	dr. sc. A. Blaće
	Upravljanje prostorom i smanjenje rizika od katastrofa	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Metodika nastave geografije III.	3V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geografske izvannastavne i izvanškolske aktivnosti	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Diplomski rad	10V (150)		mentor
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Diplomski rad	10V (150)		mentor
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Metodika nastave geografije III.		3V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Geografske izvannastavne i izvanškolske aktivnosti		1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Diplomski seminar		2S (30)	doc.	dr. sc. A. Blaće
Prirodno-geografski aspekti promjena u okolišu		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
Upravljanje prostorom i smanjenje rizika od katastrofa		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
Primijenjena geoekologija		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Geografski pristup vrednovanju kulturne baštine		1P+2S (45)	izv. prof. asistent (zamjena)	dr. sc. L. Mirošević M. S. Čagalj, mag. geogr.
Modeliranje prostornih podataka u GIS-u II.		1P+2V (30)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. S. Šiljeg
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Diplomski rad		5V (75)		mentor

Diplomirali na Odjelu za geografiju Sveučilišta u Zadru 2019./2020.

Božo TADIĆ: *Kretanje broja i prostorni raspored Hrvata u BiH* (11. listopada 2019.)

Anđela GRGAT: *Hidroenergetski potencijali porječja Cetine* (15. listopada 2019.)

Tin ŽAJA: *Diferencijalni mortalitet u Hrvatskoj 1960. – 2015.* (16. listopada 2019.)

Ivana NEGOTIĆ: *Izvanastavne i izvanškolske aktivnosti u nastavi geografije u Splitsko-dalmatinskoj županiji* (17. listopada 2019.)

Matej VIDEKOVIĆ: *Kvantitativne analize pogodnosti poljoprivrednog zemljišta Osječko-baranjske županije korištenjem geoprostornih tehnologija* (17. listopada 2019.)

Duje VUKUŠIĆ: *Utjecaj industrije na gospodarski razvoj Grada Rijeke* (17. listopada 2019.)

Zlatko GAŠIĆ: *Geografska analiza talijanskih bunkera na području Zadra* (18. listopada 2019.)

Marko ŽIDOV: *Inverzije temperature zraka na području kanjona Velike Paklenice* (23. listopada 2019.)

Jelena VEKIĆ: *Sustavi navodnjavanja donje Neretve i utjecaj na poljoprivredu* (13. siječnja 2020.)

Zvonimir MATIJEVIĆ: *Političko-geografske implikacije razvoja državne granice u Hrvatskom Podunavlju* (14. siječnja 2020.)

Edita VILIĆ: *Analiza dostupnosti urbanih zelenih površina u naselju Sisak* (12. ožujka 2020.)

Luka KALCINA: *Morfološke značajke i prostorna distribucija speleoloških objekata na području NP Paklenica* (12. ožujka 2020.)

Matea BAČICA: *Geografski aspekti razvoja turizma šireg biogradskog područja* (15. svibnja 2020.)

Antonia SMOJVER: *Suvremeno agrarno vrednovanje Ličkog polja* (20. svibnja 2020.)

Katarina RALJEVIĆ: *Uloga parka prirode Telašćica u razvoju turizma Dugog otoka* (17. lipnja 2020.)

Stefani MOFARDIN: *Ljudski resursi u nastavi geografije u Istarskoj županiji* (3. srpnja 2020.)

Damira MATIĆ-KALABRIĆ: *Vinogradarstvo kao kulturna baština šibenskog kraja* (10. srpnja 2020.)

Lovre PANĐA: *Geoprostorne tehnologije u modeliranju i promociji zaštićenih područja na primjeru jezera Zmajevo oko* (17. srpnja 2020.)

POSJETI ODJELU

Akademске godine 2019./2020. na Odjelu su boravili sljedeći studenti:

PREZIME	IME	SEMESTAR	VRSTA MOBILNOSTI	TEMELJ MOBILNOSTI	SVEUČILIŠTE
Van Waard	Tessa Sandrine	zimski	studijski boravak	Erasmus+	Sveučilište Johann Wolfgang von Goethe u Frankfurtu, Njemačka
Wawrzonkowska	Wenesa	zimski	studijski boravak	Erasmus+	Sveučilište u Gdanjsku, Poljska
Wylot	Aleksandra	zimski	studijski boravak	Erasmus+	Sveučilište u Gdanjsku, Poljska

DJELOVANJE CENTRA ZA ISTRAŽIVANJE KRŠA I PRIOBALJA 2019./2020.

Djelatnost Centra za istraživanje krša i priobalja Sveučilišta u Zadru nastavljena je u akademskoj godini 2019./2020. ostvarenjem različitih pojedinačnih istraživanja ponajviše djelatnika Odjela za geografiju. Kao i prijašnjih godina, istraživači su ostvarili suradnju u okvirima materijalnih mogućnosti, samostalno ili kao sudionici na znanstvenim projektima, nastavljajući plodan znanstveno-istraživački rad na prostoru krških

i priobalnih regija Hrvatske i Bosne i Hercegovine sudjelovanjem s drugim jezgrama i ustanovama koje se bave istraživanjima krških i priobalnih prostora u zemlji i inozemstvu (parkovi prirode, nacionalni parkovi i dr.). Suradnja se najčešće odvijala na osobnoj razini s pojedinim ustanovama u zemlji i inozemstvu. Sudionici su aktivno sudjelovali na više znanstvenih i stručnih skupova i radionica vezanih za problematiku krških prostora, priobalnih regija o prirodnim i društvenim procesima u njima. Sveučilište u Zadru odobrilo je jednog djelatnika (na dio radnog vremena) u Centru, a administrativne poslove za Centar obavljalo je tajništvo Odjela za geografiju.

Djelokrug Centra kao i prijašnjih godina bio je neposredno povezan sa znanstveno-istraživačkim projektima i temama u koje su bili uključeni pojedini djelatnici Sveučilišta. S užega ili širega gledišta, odnosno sveobuhvatno ili u suradnji, uz ostale, ostvarivali su istraživanja izravno ili posredno vezana za prostore i tematiku krša i priobalja (J. Faričić, D. Magaš, D. Perica, M. Surić, D. Radoš, A. Blaće, A. Šiljeg, N. Lončar, A. Pejdo, R. Lončarić, Ž. Šiljković, L. Mirošević, V. Graovac Matassi, A. Čuka, M. Mamut, B. Vukosav, S. Šiljeg, S. Mrđen, I. Marić, T. Marelić, J. Brkić-Vejmelka, F. Domazetović i dr.). Nekoliko autora objavilo je radove u knjižnim izdanjima Sveučilišta u Zadru i drugima te u raznim domaćim i inozemnim znanstvenim časopisima, samostalno ili u koautorstvu. Ostvarena su sudjelovanja na domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima. Pojedini znanstvenici objavili su radove u citiranim časopisima, relevantnim periodičnim i drugim tiskovinama u zemlji i inozemstvu, a podnesci su predstavljani na znanstvenim i stručnim skupovima, otvorenim predavanjima, predstavljanim monografija i drugih izdanja itd. U drugom dijelu akademske godine (ožujak – rujan) aktivnosti vezane za skupove i predavanja obavljala su se znatnim dijelom elektroničkim putem s obzirom na mjere zaštite od pandemije COVID-19, a dio sudjelovanja odgođen je. Dio radova analizira se i u nastavi pojedinih predmeta na preddiplomskim i diplomskim, te na doktorskom studiju Jadran – poveznica kontinenta na Sveučilištu u Zadru. Postignuti su značajni dosezi znanstveno-istraživačkog rada s ostvarenim iznadprosječnim rezultatima osobito kroz pojedinačne ili suautorske znanstvene uratke, unatoč činjenici da su okolnosti rada i djelovanja Centra kadrovski i prostorno bili ograničeni.

NAPUTAK AUTORIMA

Geoadria izlazi polugodišnje, u lipnju i prosincu, i to na hrvatskom i engleskom jeziku. U časopisu se objavljuju radovi koji podliježu najmanje dvjema recenzijama, a svrstavaju se u sljedeće kategorije:

- a) izvorni znanstveni članak (*original scientific paper*); originalno znanstveno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja.
- b) prethodno priopćenje (*preliminary communication*); znanstveni članak koji obavezno sadrži jednu ili više znanstvenih informacija, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih znanstvenih spoznaja.
- c) pregledni članak (*review*); donosi, na temelju literature, cjelovit prikaz dosadašnjih znanja o nekoj temi nastojeći objasniti trenutno razumijevanje te teme.
- d) stručni članak (*professional paper*); rad koji sadrži korisne priloge iz struke i za struku. Stručni članak ne mora donositi rezultate izvornih istraživanja.

Kategoriju rada koja se objavljuje u zaglavlju članka, utvrđuje urednik uz pomoć dvaju recenzenata i uredničkog odbora. Ostali rukopisi i prilozi svrstavaju se u stalne i povremene rubrike.

Nakon primljenih recenzija, ukoliko je to potrebno, rad se vraća autoru koji je dužan rad prilagoditi zahtjevima recenzenta. Nakon što autor ponovno pošalje rad, uredništvo utvrđuje usklađenost članka s primjedbama recenzenata.

1. Zaprimanje rukopisa

Uredništvo prima rukopise tijekom cijele godine.

Rukopis se podnosi na hrvatskom i engleskom jeziku (ili samo na engleskom) na mrežnoj stranici: <http://morepress.unizd.hr/journals/geoadria>. Autori u članku moraju posebnu pozornost obratiti na odgovarajuće strukturiranje teksta i njegovu odgovarajuću duljinu sukladno priznatim standardima znanstvene metodologije.

2. Sadržajno i tehničko uređivanje rukopisa

- Rukopisu se obvezno prilažu Sažetak (*Abstract*) s najviše 300 riječi, Ključne riječi (*Keywords*) te naslovi tablica i grafičkih priloga na hrvatskom i engleskom jeziku. Sažetak nije isto što i zaključak, nego koncizna cjelina koja sadrži sve važne pojedinosti o radu (ciljevi istraživanja, rezultati i glavni zaključci).
- Naslovna strana rada treba sadržavati puna imena i prezimena svih autora i suautora, naziv i adresu ustanove u kojoj su zaposleni i e-adresu.
- Tekst treba biti gramatički i pravopisno ispravan te oblikovan u programu MS Word, font Times New Roman, 12 pt, prored 1,5, margine 2,5 cm sa svake strane (normalne), poravnato s obje strane, u jednoj koloni (stupcu).
- Članak treba napisati u najkraćem obliku što ga jasnoća izlaganja dopušta. Opseg članka (zajedno sa crtežima i slikama) treba načelno ograničiti na 15-17 stranica (2 ilustracije odgovaraju otprilike jednoj tipkanoj stranici). Kraći radovi su dobrodošli.
- Poželjno je članak podijeliti na sljedeća poglavlja: uvod, materijali i metode, rezultati, rasprava, zaključak, zahvale i doprinosi autora.
- Uvod – Kraća teoretska osnova. Navesti ciljeve rada i dosadašnja istraživanja bez opširnog pregleda literature. Izbjegavati prikaz rezultata rada.
- Materijali i metode – Navesti dovoljno detalja da se istraživanje može ponoviti. Metode koje su već objavljene treba navesti samo u obliku reference, objasniti jedino značajnije izmjene.
- Rezultati – Jasno i kratko opisati dobivene rezultate.
- Rasprava – Razjasniti značenje dobivenih rezultata, ne ponavljati rečeno. Često je prikladno raspravu i rezultate objediniti u jedno poglavlje. Izbjegavati preopširno citiranje i rasprave o objavljenoj literaturi.
- Zaključak – Prikazati glavne zaključke istraživanja. Izbjegavati ponavljanje. Zaključak ne smije sadržava-

vati nove podatke koji dotad nisu spomenuti u rezultatima i raspravi, a sukladno tome niti reference ili fusnote.

- Zahvala – Navesti ukratko tko je sve financirao istraživanje ili na drugi način doprinio radu, a da nije autor.
- Doprinosi autora – Ako članak ima više autora (dvoje i više) ukratko objasniti kako je svaki od njih doprinio istraživanju i oblikovanju članka.
- Poglavlja nije potrebno numerirati kao ni stranice.

3. Literatura

Obvezno je pravilno citiranje literature. Geoadria koristi APA (*American Psychological Association*) stil citiranja s manjim izmjenama. Korištena literatura citira se unutar teksta i to tako da se u zagradi navede prezime autora i godina publiciranja rada (npr. MAGAŠ, 2013.) Na kraju teksta prilaže se literatura poredana abecednim redom prema prezimenu autora. Načelno se korišteni izvori i literatura mogu pisati zajedno. Svaka referenca u tekstu se mora u punom obliku nalaziti u popisu literature i obrnuto, a prezimena su u tekstu i popisu literature istaknuta fontom SMALL CAPS. Ako se precizno navodi ili citira autora onda treba označiti i broj stranica, npr. MAGAŠ, 2013., 55-56.

Način citiranja je sljedeći:

a) Rad u časopisu: prezime autora, početno slovo imena, godina izdanja (u zagradi), naslov članka, ime časopisa (*u kurzivu*), godište (volumen), svezak, brojevi stranica na kojima se nalazi članak. Primjer:

ŠLEZAK, H. (2013): Uloga Roma u demografskim resursima Međimurske županije, *Sociologija i prostor*, 51 (1), 21-43. Ako članak ima dodijeljen DOI broj, onda treba na kraju navesti i njega, iza broja stranica.

- Ako se citira više radova jednog autora iz iste godine, tada se uz godinu navode i slova po abecednom redu (npr. 2005a, 2005b itd.).
- Ako citirana referenca ima tri i više autora, u tekstu se navodi prezime prvog autora i skraćena "i dr." (odnosno "et al." ako je članak pisan engleskim jezikom), npr. FRIGANOVIĆ I DR., 1995.

b) Knjige: prezime autora, početno slovo imena, godina izdanja, naslov knjige (u kurzivu), izdavač, mjesto, ukupan broj stranica. Primjer:

RIĐANOVIĆ, J. (2002): *Geografija mora*, Nakladna kuća "Feletar", Zagreb, pp. 214.

- Radovi u zbornicima ili poglavlja u knjigama se citiraju na sljedeći način: prezime autora, početno slovo imena, godina izdanja, naslov poglavlja, naslov knjige (*u kurzivu*), prezime i početno slovo imena urednika, izdavač, mjesto, brojevi stranica na kojima se nalazi poglavlje. Primjer:

TRINAJSTIĆ, I. (2011): Fitogeografska raščlanjenost biljnog pokrova, u: *Šume hrvatskog Sredozemlja*, (ur. Matić, S.), Akademija šumskih znanosti, Hrvatske šume, Hrvatsko šumarsko društvo, Zagreb, 182-192.

- Ako se radi o knjizi kojoj nisu poznati autori nego samo urednik onda se navodi naslov knjige (u kurzivu), urednik, izdavač, mjesto, godina, broj stranica. Primjer:

Hrvatski povijesni atlas, (ur. Regan, K.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003., pp. 386.

Kad se u tekstu knjiga citira, onda se to navodi ovako: *Hrvatski povijesni atlas*, 2003.

- Natuknice iz enciklopedija se navode ovako: prezime autora, početno slovo imena (ako je autor natuknice naznačen, a ako nije onda se natuknica navodi kao knjiga kojoj nisu poznati autori), godina, naziv natuknice, naziv enciklopedije (*u kurzivu*), svezak, urednik, izdavač, mjesto, stranice. Primjer:

MARDEŠIĆ, P. (1956): Galijun, u: *Pomorska enciklopedija*, sv. 3., (ur. Ujević, M.), Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 134.

c) Ocjenski radovi (diplomski radovi, magisteriji, doktorati): prezime autora, početno slovo imena, godina obrane, naslov rada (u kurzivu), tip rada, institucija, mjesto, ukupan broj stranica. Primjer:

FÜRST-BJELIŠ, B. (1996): *Historijsko-geografska analiza prostornog pojma tradicionalne regija Turopolja*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb, pp 137.

d) Članci iz novina: početno slovo imena (ako je autor članka naznačen, a ako nije onda se članak navodi kao knjiga kojoj nisu poznati autori), godina, naziv članka, naziv novina (*u kurzivu*), broj, mjesto izdanja, datum, stranice. Primjer:

MARIĆ, A. (2012): Šolta od A do Ž na raskošnih 660 stranica, *Slobodna Dalmacija*, br. 18520, Split, 4. 9. 2012., 23.

e) Mrežne stranice: url x, naziv podatka koji se preuzima (*u kurzivu*), naziv mrežne stranice, adresa stranice, datum preuzimanja. Primjer:

URL 6, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.*, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr, 5. 6. 2014. (URL 6 označava u popisu mrežnih izvora da se radi o 6. korištenoj mrežnoj stranici abecedno gledano, a navodi se u tekstu kao URL 6 umjesto cijele mrežne stranice)

f) Različite publikacije i arhivski materijali: naziv publikacije (*u kurzivu*), izdavač, mjesto, godina, a ako se radi o arhivskom materijalu onda i naziv ustanove u kojoj se čuva, naziv zbirke (fonda), signatura.

Primjeri: *Izješće o stanju okoliša i program zaštite okoliša Zadarske županije*, Zadarska županija, Oikon d. o. o., Institut za primijenjenu ekologiju, Zagreb, 2006.

Carta prospettiva della delle comuni censuarie della Dalmazia secondo la nuova distrettuazione, Milano, 1853., Državni arhiv u Zadru, Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti, HR-DAZD-383, 32.

4. Pozivne bilješke (*footnotes*)

Pozivne bilješke se pišu na dnu stranice (Times New Roman, 10 pt, prored 1). Uputno je minimalno korištenje pozivnih bilježaka i to u slučaju nužnosti dodatnih pojašnjenja, a nikako kao način citiranja literature.

5. Grafički prilozi

Izvorni znanstveni članci u pravilu se ne smiju koristiti grafičkom dokumentacijom drugih autora. Ukoliko se koristi takva dokumentacija iz graničnih područja (npr. geologije), obvezno treba citirati autora. Tablice i slike (karte, crteži, grafikoni, dijagrami, fotografije) se podnose kao zasebni dokumenti i moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti usporedno s tekstem. Slike se prilažu u JPG, JPEG ili TIFF obliku s najmanje 300 dpi, a uredništvo može tražiti i veću razlučivost ako to zahtijeva grafički prikaz. Grafički prikazi moraju biti čitki s primjerenom i ujednačenom veličinom teksta i simbola. Tekst/legenda moraju biti i na hrvatskom i na engleskom. Naslov tablice stavlja se iznad tablice, a izvor ispod nje dok se naslov i izvor slike pišu ispod slike. Izvori na temelju kojih su slike ili tablice izrađene se moraju obavezno naznačiti, a u punom obliku se trebaju nalaziti i u popisu izvora i literature. Naziv slike i tablice se piše Slika x. i Tablica x., a u tekstu se na njih treba referirati u zagradama (Sl. 1. i Tab. 1.). Najveći format priloga je 50 × 40 cm. U člancima regionalnogeografske tematike obvezno priložiti orijentacijski crtež sa svim važnijim geografskim imenima koja se spominju u tekstu.

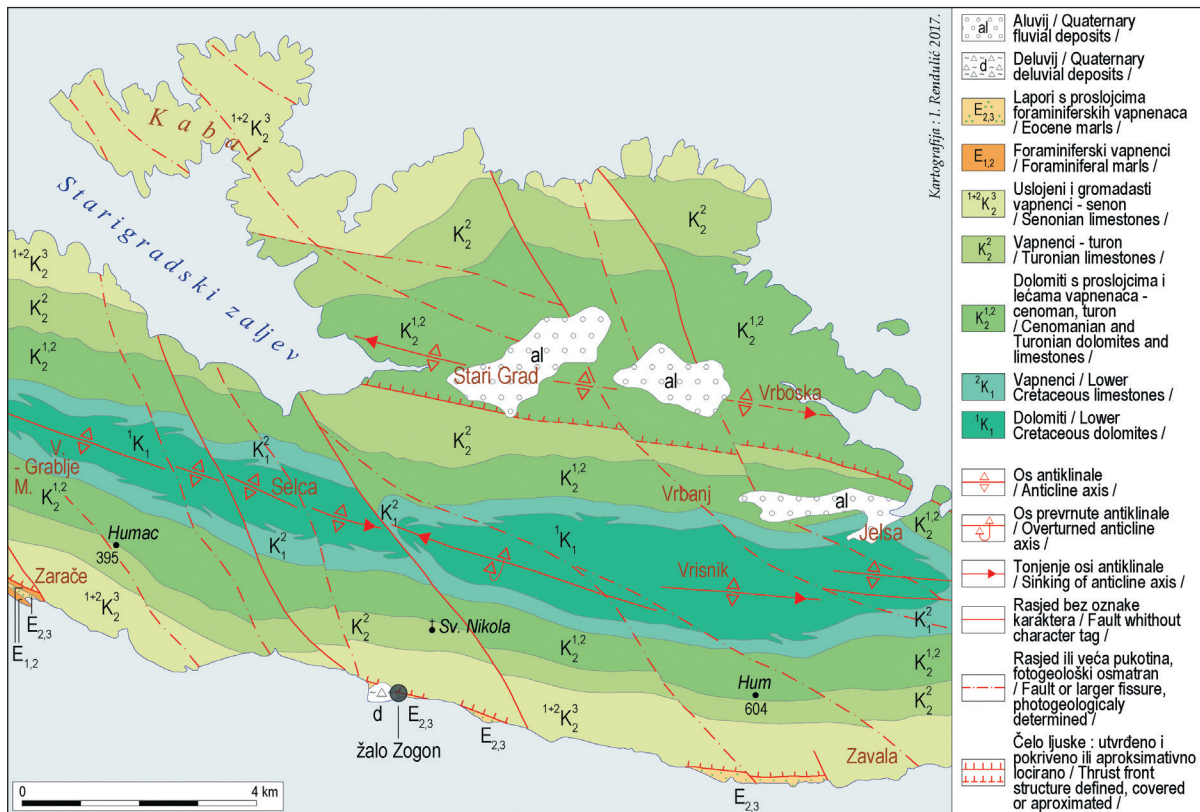
Primjeri uređene tablice i slike:

TABLICA 1. *Mislite li da je vanjska politika Hrvatske dovoljno samostalna, to jest donosi li vlastite odluke?*

TABLE 1 *Do you think that the foreign politics of Croatia is sufficiently independent, i.e. can the state make its own decisions?*

Ponuđeni odgovor / Answer offered	Broj osoba koje su odgovorile na pitanje / The number of persons who answered the question	%
Da / Yes	2	1,2
Ne / No	98	56,6
Djelomično / Partially	38	22
Ne znam / I do not know	33	19
Ne želim odgovoriti / I do not want to answer	2	1,2

Izvor: Anketno istraživanje, 2017. / Source: Survey research, 2017

SLIKA 2. Geološka karta dijela otoka Hvara (Izvor: Marinčić, Majcen, 1976.)
 FIGURE 2 Segment of the Island of Hvar geological map (Source: Marinčić, Majcen, 1976.)

6. Molimo autore da se obvezno pridržavaju navedenih uputa prilikom grafičkog opremanja i uređivanja teksta rukopisa. Rukopis se neće prosljediti u daljnji recenzentski postupak dok se ne prilagodi obliku određenom u naputku autorima. Za sva pitanja vezana za tehničko uređivanje teksta i priloga autori se mogu obratiti tehničkom uredniku časopisa na e-adresu: anblace@unizd.hr. Za ogledni primjer preporučamo članke novijih brojeva časopisa Goadria koji autori mogu pročitati na mrežnoj stranici <http://hrcak.srce.hr/geoadria>

7. Autori i suautori znanstvenih članaka odgovorni su za sadržaj, izvornost, istinitost i etičnost rada (Vidjeti kodeks ponašanja za autore koji je također dostupan na prije navedenoj mrežnoj stranici).

8. Autori i suautori znanstvenih članaka primaju po jedan primjerak časopisa.

9. Rukopisi i recenzije se ne honoriraju.

10. Uredništvo, glavni i tehnički urednik zadržavaju uobičajeno pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga.

UREDNIŠTVO

GUIDELINES FOR AUTHORS

Geoadria is published biannually, in June and December, in Croatian and in English. The papers published in the journal are subject to at least two reviews, and are classified into the following categories:

- a) Original scientific paper – original scientific work which contains new results of fundamental or applied research;
- b) Preliminary communication – scientific article that includes at least one or more pieces of scientific information, but without enough details for the reader to check the scientific findings;
- c) Review – generally summarizes the existing literature on a topic in an attempt to explain the current state of understanding on the topic;
- d) Professional paper – work that contains useful contributions from the profession and for the profession. A professional paper does not necessarily include the results of the original research.

The category of the paper which is published in the article header is determined by the editor with the help of two reviewers and editorial board. Other manuscripts and contributions are classified into permanent and temporary sections.

Once reviewed, if necessary, the work is returned to the author who is obliged to adjust it to the reviewers' requests. Once the author submits the paper again, the editorial board determines the compliance of the article with the reviewers' comments.

1. Submission of manuscripts

The Editorial Board accepts manuscripts all year round.

A manuscript is submitted both in Croatian and in English (or only in English) to the following web-page: <http://morepress.unizd.hr/journals/geoadria>. The authors must pay particular attention to the proper structuring of the text of the article and the appropriate length in accordance with recognized standards of scientific methodology.

2. Technical editing

- An abstract with no more than 300 words, keywords and titles of tables and graphics in both Croatian and English are attached to the manuscript. An abstract is not the same as the conclusion, it is a concise unit that includes all the details on the work (research objectives, results and the key conclusions).
- The cover of the paper should contain full names and surnames of all authors and co-authors, name and the address of the institution where they work and the e-mail.
- The text should be grammatically correct with no spelling errors and formatted in MS Word, using Times New Roman font, 12 pt, 1.5 spacing, 2.5 cm margins on each side (default), aligned on both sides and in one column.
- The article should be written in the shortest possible way while maintaining the clarity of presentation. The scope of the article (together with drawings and pictures) should be generally limited to 15-17 pages (two illustrations correspond to approximately to one typed page). Shorter papers are welcome.
- It is recommended to divide the article into the following sections: introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, acknowledgments and author contribution.
- Introduction – Short theoretical basis. State the goals of the work and research conducted so far without a lengthy literature review. Overview of work results should be avoided.
- Materials and methods – There should be a sufficiently detailed description so that the research could be done again. The methods already published should be provided just as reference, and only substantial changes should be described.
- Results – A clear and short description of the results should be provided.
- Discussion – Clarify the meaning of the results without repetition. It is often appropriate to include the discussion and the results in one single chapter. Avoid too extensive citing and discussion of the published

references.

- Conclusion – Outline the main conclusions of the study. Avoid repetition. The conclusion must not contain new information that had not been mentioned previously in the results and discussion, and accordingly, neither references or footnotes.
- Acknowledgments – Briefly state who funded the research or otherwise contributed to the work but not being the author.
- Author contributions – If the article has several authors (two or more), briefly explain how each of them contributed to the research and formation of the article.
- Neither chapters nor pages have to be numbered.

3. References

Referencing must be correct. Geoadria uses APA (*American Psychological Association*) reference style with minor changes. The literature used is cited within the text in such a way that the author's surname and the year the work was published is written in brackets (e.g. MAGAŠ, 2013). At the end of the text the references are listed in alphabetical order according to the author's surname. In principle, the sources and literature can be listed together. Each reference in the text must be in full form contained in the reference list and vice versa, and the last names are in the text and the reference list featured in font Small Caps. If the author is mentioned or cited with precision, the page numbers have to be written as well, for example. MAGAŠ, 2013, 55-56.

Referencing is done as follows:

a) Article in a journal: the author's surname, početno slovo imena, the first letter of the name, year of publication (in parentheses), title, name of the journal (*in italics*), year/volume, issue, page numbers where the article is. For example:

ŠLEZAK, H. (2013): The role of Gypsies in demographic resources of the County of Međimurje, *Sociologija i prostor*, 51 (1), 21-43. If an article is assigned a DOI number, it also has to be stated in the end, after the page number.

- If citing several works of one author from the same year, then the year is followed by a letter in alphabetical order (e.g., 2005a, 2005b, etc.).
- If the cited reference has three or more authors, the first author and the abbreviation "et al." are stated in the text, e.g. Friganović et al., 1995.

b) Books: surname, first letter of the name, year of publication, title of the book (*in italics*), publisher, place, total number of pages. For example:

RIĐANOVIĆ, J. (2002): *Sea Geography*, Publisher "Feletar", Zagreb, pp. 214.

- Works in collections of works or chapters in books are cited as follows: author's last name, first letter of the name, year of publication, title of the chapter, title of the book (*in italics*), last name and the first letter of the name of the editor, publisher, place, page numbers where the chapter is. For example:

TRINAJSTIĆ, I. (2011): Phytogeographical diversity of plant cover, in: *Croatian Forests of the Mediterranean*, (ed. Matić, S.), Academy of Forest Science, Croatian Forests, Croatian Forestry Society, 182-192.

- If it is a book whose authors are not known, but only the editor, then the book title is stated (*in italics*), editor, publisher, place, year, page number. For example:

Croatian Historical Atlas, (ed. Regan, K.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003, pp.386.

When the book is cited in the text, it is done like this: *Croatian Historical Atlas*, 2003

- Entries from the encyclopedia are cited as follows: author's surname, the first letter (if the author of the entry is indicated, if not, the entry is listed like the book whose authors are unknown), year, title of the entry, name of encyclopedia (*in italics*), volume, editor, publisher, place, pages. For example:

MARDEŠIĆ, P. (1956): Galijun, in: *Marine encyclopedia*, vol. 3., (ed. Ujević, M.), Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 134.

c) Thesis and dissertation (bachelor thesis, masters degree thesis, doctoral thesis): author's surname, first letter of the name, year of defense, title (*in italics*), type of work, institution, place, total number of pages. For example:

FÜRST-BJELIŠ, B. (1996): *Historical and geographical analysis of the spatial concept of the traditional region of Turopolje*,

Doctoral thesis, University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, pp 137.

d) Newspaper articles: the first letter of the name (if the author of the article is indicated, if not, the article is cited like a book whose authors are not known), year, title, the name of the newspaper (*in italics*), number, place, date, pages. For example:

MARIĆ, A. (2012): Šolta from A to Z on 600 luxurious pages, Slobodna Dalmacija, n. 18520, Split, 4th September, 2012, 23.

e) Website: url x, name of the data which is downloaded (*in italics*), website name, website address, date of downloading. For example:

URL 6, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.*, Croatian Bureau of Statistics, www.dzs.hr, 5. 6. 2014 (URL 6 indicates that it is the 6th website cited, listed in the alphabetical order, and in the text it is stated as URL 6 instead of the full name on the list of online sources)

f) Various publications and archived materials: name of the publication (*in italics*), publisher, place, year, and in the case of archived material also the name of the institution where it is stored, the name of the collection (fund), signature. For example:

The report on the state of the environment and environmental programs of Zadar County, Zadar County, Oikon Ltd., Institute for Applied Ecology, Zagreb, 2006

Carta prospettiva della delle comuni censuarie della Dalmazia secondo la nuova distrettuazione, Milan, 1853, State Archives in Zadar, Geographical and topographical maps of Dalmatia and neighboring areas, HR-DAZD-383, 32.

4. Footnotes

Footnotes are written at the bottom of the page (Times New Roman, 10 pt, line spacing 1). It is recommended to use a minimum of footnotes and only if additional explanation is necessary, and not as a way of citing literature.

5. Graphics

Original scientific papers should not contain graphical documentation by other authors. If such documentation is used from the related fields (e.g. geology), the author must be cited. Tables and figures (maps, drawings, graphs, diagrams, photographs) are submitted as separate documents and have to be numbered and distributed in the text in such a way that they follow the text. Images can be attached in JPG, JPEG or TIFF format with at least 300 dpi, and the editorial board may request a higher resolution if required by graphical representation. Graphic images must be legible with the appropriate and uniform size of text and symbols. Text/key must be in Croatian and English. The title of a table is placed above the table, and the source below it, while both the title and the source of a figure are placed below it. Sources used as a basis for figures or tables must be indicated, and should be placed in the list of sources and literature in their full form. The name of the figure and table is written Figure x and Table x, and in the text they should be referred to in brackets (Fig. 1 and Tab. 1). Maximum format of the attachments is 50 × 40 cm. For the articles related to regional geography it is necessary to enclose an indicative drawing with all major geographical names mentioned in the text.

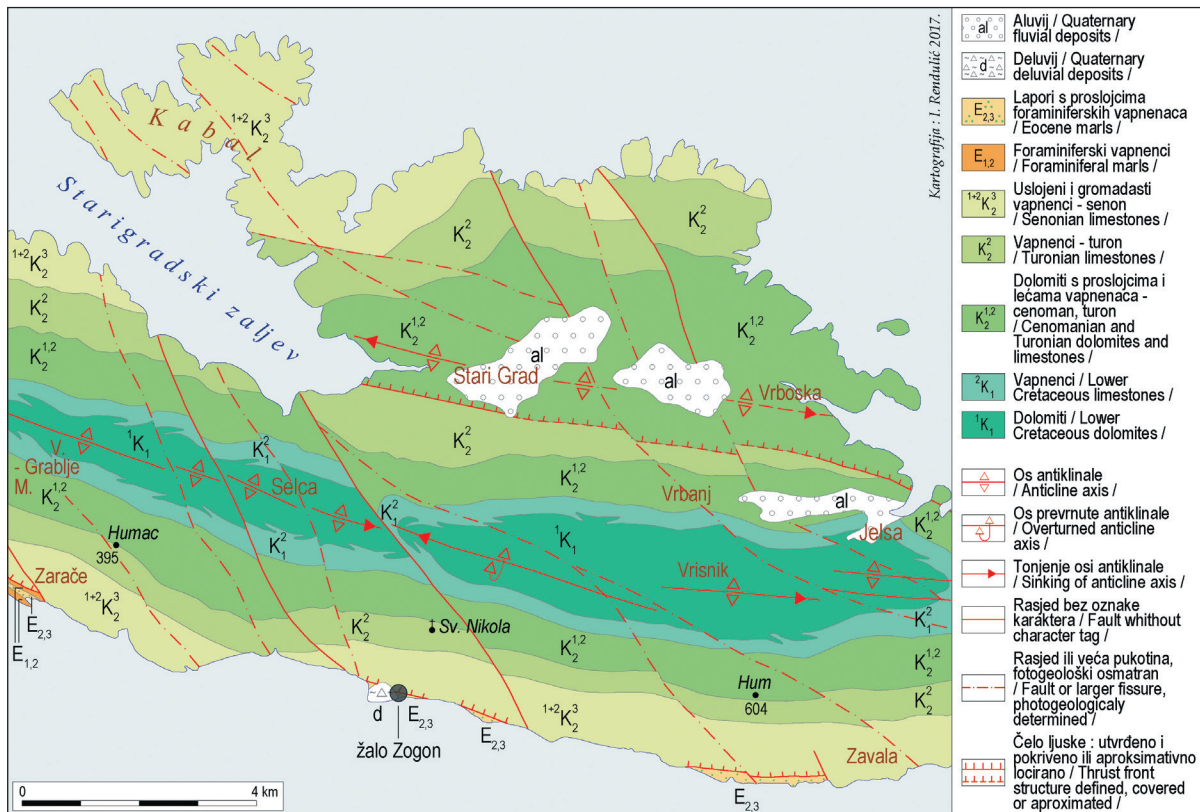
Examples of edited tables and figures:

TABLICA 1. *Mislite li da je vanjska politika Hrvatske dovoljno samostalna, to jest donosi li vlastite odluke?*

TABLE 1 *Do you think that the foreign politics of Croatia is sufficiently independent, i.e. can the state make its own decisions?*

Ponudeni odgovor / Answer offered	Broj osoba koje su odgovorile na pitanje / The number of persons who answered the question	%
Da / Yes	2	1,2
Ne / No	98	56,6
Djelomično / Partially	38	22
Ne znam / I do not know	33	19
Ne želim odgovoriti / I do not want to answer	2	1,2

Izvor: Anketno istraživanje, 2017. / Source: Survey research, 2017

SLIKA 2. Geološka karta dijela otoka Hvara (Izvor: Marinčić, Majcen, 1976.)
 FIGURE 2 Segment of the Island of Hvar geological map (Source: Marinčić, Majcen, 1976.)

6. The authors are required to follow the instructions above when preparing graphic material and editing the manuscript. The manuscript is not passed on to further review process until it adjusts in the form specified in the instructions for the authors. Please contact the technical editor for all questions related to the technical editing of the text on the e-mail address: anblace@unizd.hr. For a good example, we recommend articles of recent issues of the journal Geoadria that the authors can find on the web at <http://hrcak.srce.hr/geoadria>.
7. The authors and co-authors of scientific articles are responsible for the content, originality, authenticity and ethics of the paper (See code of conduct for authors which is available at before mentioned web page).
8. The authors and co-authors of scientific articles receive a copy of the journal.
9. Manuscripts and reviews are not remunerated.
10. Editorial board, editor-in-chief and technical editor reserve the right to make minor changes to the text, proofreading and graphical documentation.

EDITORIAL BOARD

RAČUNALNA OBRADA I PRIJELOM / *Layout*
Sveučilište u Zadru

TISAK / *Printed by*
Tiskara Denona d.o.o.

NAKLADA / *Edition*
200 primjeraka (200 copies)

CIJENA ČASOPISA / *Price of journal*
75,00 HRK (10 EUR)

GODIŠNJA PRETPLATA / *Annual subscription*
150,00 HRK (20 EUR)

UPLATE NA ŽIRO RAČUN / *Payment on transfer account*
HR8224070001100044440

